

ΕΚ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Περὶ τοῦ ναυτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, ἕνεκα τῆς θέσεως τῆς χώρας τὴν ὁποίαν οὗτοι κατέκουν, θ' ἀνέμενέ τις νὰ εὕρη πλείονας πληροφορίας εἰς τὰ κείμενα· τὸ πρῶγμα ἐν τούτοις δὲν ἔχει οὕτως· οἱ συγγραφεῖς, μὴ ἔχοντες πολλὴν οἰκειότητα πρὸς τὴν θάλασσαν, ἀφ' οὗ καὶ οἱ ἴδιοι ἐνίοτε ὁμολογοῦσι τὴν ἄγνοιάν των, προσγράφοντες εἰς τὰς πληροφορίας των τὸ «ὡς φασιν οἱ εἰδότες»¹, οἱ συγγραφεῖς, λέγω, δὲν παρέχουσι πάντοτε ἐξηκριβωμένας ναυτικὰς πληροφορίας· συγγέουσι μάλιστα πολλάκις τὰ πράγματα, ἀρχαίους ὄρους πρὸς δῆλωσιν συγχρόνων ἀντικειμένων μεταχειριζόμενοι ἢ ποιούμενοι χρῆσιν τῆς αὐτῆς λέξεως πρὸς δῆλωσιν διαφόρων μερῶν τοῦ πλοίου².

Τὴν ἔρευναν βεβαίως τοῦ θέματος θὰ ὑπεβοήθουν αἱ διάφοροι ἐν χειρογράφοις εἰκόνες ἢ τὰ ἐπὶ στερεᾶς ὕλης χαράγματα· καὶ ταῦτα ὅμως ὀλίγον συμβάλλουσιν εἰς γνῶσιν τῆς μορφῆς τῶν πλοίων, διότι αἱ μὲν εἰκόνες, ὑπὸ ἀνεπιτηδείων ζωγραφηθεῖσαι χειρῶν, παριστάνουσι κακόσχημα πλοῖα καὶ οἰονεὶ μονόξυλα, ὁμοίμορφα δὲ σχεδόν, τὰ δὲ χαράγματα, κακόσχημα καὶ αὐτὰ τὰ πλείστα, παριστάνουσι πλοῖα οὐχὶ παλαιότερα τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΣ' αἰῶνος, σαφῆ τὴν ἐπίδρασιν ἔχοντα τῶν Ἑνετικῶν καὶ Γενουησίων σκαφῶν³. Παρὰ ταῦτα δὲν λείπουσιν αἱ πηγαὶ καὶ τὰ βοηθήματα διὰ τὸ θέμα. Ἐν πρώτοις πολυτίμους παρέχει πληροφορίας ὁ λεγόμενος Ναυτικὸς νόμος τῶν Ροδίων, ἔπειτα ὠρισμένα κεφάλαια νόμων, καὶ μάλιστα τῶν Βασιλικῶν καὶ τῶν Ἀσιζῶν τῆς Κύπρου, καὶ κείμενα δὲ εἰδικά, οἷα εἶναι τὰ περὶ καταμετρήσεως πλοίων πρακτικά, τὰ ὑπὸ τοῦ Σακελλίου τὸ πρῶτον ἐκδοθέντα⁴.

¹ Τὴν φρ. μεταχειρίζεται ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Παρεκβ., 130, 44· 1533, 27. Ὁ αὐτὸς ἀλλαχοῦ (Παρεκβ., 1452, 58) λέγει: «καὶ ἔοικεν διαφέρειν ἐπίτονος προτόνου, εἰς τὸν ἑξακριβοῖτο αὐτόν».

² Βλ. καὶ Μ. Γούδα, Μεσαιωνικὰ χαράγματα πλοίων ἐπὶ τοῦ Θησειοῦ (Βυζαντίδος, 2, 230).

³ Μ. Γούδα, Ἐνθ' ἀν., 2, 329, 352. Κ. Ράδου, Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου, 45, 46 (ιδ. ἀποσπ.). Κατὰ τὸν Ράδον (Ἐνθ' ἀν., 48): «οὐδὲν μνημεῖον λαλεῖ ἡμῖν πραγματικῶς περὶ τῶν Βυζαντινῶν σκαφῶν».

⁴ Ἐν Πανδώρας, 18, 225-231. Βλ. ταῦτα νῦν καὶ παρὰ Miklosich - Müllerg, Acta et Diplomata, 6, 122, 127, 146. Τὰ πρακτικὰ ταῦτα εἶναι τῶν ἐτῶν 1188, 1195, 1199.

και ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Γούδα κατόπιν σχολιασθέντα ¹, ὡς και τὰ ὑπὸ τοῦ Σπυριδωνος Λάμπρου ἐκδοθέντα τρία κείμενα συμβάλλοντα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ναυτικοῦ παρὰ Βυζαντινοῖς ². Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ταῦτα ἐγράφησαν ὑπὸ ἀνδρῶν πλεόντων κατὰ τὰ Μικρασιατικὰ παράλια, ἐν τούτοις δὲν θὰ σφαλῆ τις, ἂν διισχυρισθῆ, ὅτι τὰ ἐν αὐτοῖς διαλαμβανόμενα ἐφηροῦζοντο ὑπὸ τῶν πλεόντων καθ' ὅλην τὴν Μεσόγειον.

Μετὰ τᾶνωτέρω κείμενα, ἔρχονται οἱ βίοι τῶν ἁγίων, οἷος ὁ τοῦ ἁγίου Φωκά, τοῦ ἁγίου Νικολάου και τοῦ ὁσίου Νίκωνος, αἱ ὑπὸ τῶν χρονογράφων και τῶν σχολιαστῶν παρεχόμεναι σχετικαὶ πληροφοριαί, μάλιστα αἱ τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, σχολιάζοντος τὴν Ὀμήρου Ὀδύσειαν, πρὸς δὲ τὰ διάφορα ἐπιγραφικὰ ἢ πλοίων ἐπὶ λίθων χαράγματα και τέλος τὰ μεσαιωνικὰ Ἑλληνολατινικὰ γλωσσάρια.

Ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ ὁ λόγος θὰ εἶναι μόνον περὶ τῶν ἐμπορικῶν πλοίων τῶν Βυζαντινῶν και οὐχὶ και περὶ τῶν πολεμικῶν, ἢ περὶ τῶν ὁποίων πραγματεία ἀνήκει εἰς τὸν δημόσιον βίον. Ἐννοεῖται ὅτι και ἀπὸ τὰ περὶ βασιλικῶν πλοίων λεγόμενα δύναται τις ἀρκετὰς πληροφορίας νὰ συλλέξῃ, και δὴ τὰς ἀναφερομένας εἰς μέρος ἢ ἐξαρτήματα πλοίου, τὰ ὁποῖα ἀναμφιβόλως ἦσαν κοινὰ εἰς τε τὰ ἐμπορικὰ και τὰ πολεμικὰ πλοία.

Τέλος ἄριστον διὰ τὸ θέμα βοήθημα εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ σημερινοῦ νεοελληνικοῦ ναυτικοῦ βίου, ὅστις, παρὰ τὴν ἰσχυρὰν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας Ἰταλικὴν ἐπίδρασιν, και κυρίως Βενετικὴν και Γενουατικὴν, διατηρεῖ ἀκόμη πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ ναυτικοῦ βίου.

ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΠΛΟΙΟΥ

Ἴνα ἐπιχειρηθῆ ἡ κατασκευὴ ἑνὸς πλοίου, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ὁ *ναυπηγός*, ὅστις κατεμέριζε τὴν ἐργασίαν εἰς τοὺς τεχνίτας ἀναλόγως τῆς εἰδικότητός των· ἄλλος διὰ τοῦ πρίονος ἔσχιζε τὰς σανίδας, ἄλλος ἠσχολεῖτο διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς τρόπιδος, ἄλλος τῶν ὑποζωμάτων, τῶν ἐγκοιλίων τέταρτος, τὰ ὁποῖα κατεσκευάζοντο ἐκ ξύλου δρυός ³, και οὕτω καθ' ἑξῆς ⁴.

Μία τῶν πρώτων ἐργασιῶν ἦτο ἡ τῆ βοηθεία τῆς ναυπηγικῆς *στάθμης*, νῦν κοινῶς *στάφνης*, διάπρισις τῶν ξύλων. Οἱ περὶ αὐτὴν ἀσχολούμενοι

¹ Μ. Γούδα, Ἡ καταμέτρησης τῶν ἐμπορικῶν πλοίων και ἡ νηολόγησις και φορολογία αὐτῶν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (Βυζαντιδος, 1,37 ἔξ.).

² Βλ. ταῦτα ἐν Νέφ Ἑλληνομνήμονι, 9,166 ἔξ.

³ Ἀλκίφρονος, Ἐπιστολαί, Α', 1,2.

⁴ Γρηγόριος Νύσσης, PG, 45,165. Βίος τοῦ ἁγίου Φωκά (Anat. Boll., 30,280).

ἐλάμβανον σχοινίον λεπτόν, τὸ ὁποῖον ἔβαπτον διὰ μίλτου, κοκκίνου δῆλα δὴ χρώματος ¹, τοῦτο δ' ἔτεινον κατὰ τὰ ἄκρα' μετὰ, ἀνυψοῦντες αὐτὸ ἀπὸ τοῦ μέσου, τὸ ἄφινον νὰ καταπέση, σημειοῦντες οὕτως ἐπὶ τοῦ ξύλου ἐρυθρὰν γραμμὴν, ἣν ἠκολούθει ὁ πρίων.

Τὸ ναυπηγεῖν πλοῖον οἱ Βυζαντινοὶ ἡμῶν πρόγονοι ἔλεγον *κτίζειν*, τὴν μεταφορὰν ἐκ τῆς οἰκίας λαμβάνοντες ², τὸ δ' ἐπιδιορθοῦν αὐτό, *ἀνακτίζειν* ³.

Κατὰ τὴν ναυπήγησιν, πρῶτον ἐτοποθετεῖτο ἡ *τρόπις* ⁴, ἣτις καὶ *στεῖρα* ἐλέγετο, διότι, κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς, τὸ ξύλον αὐτῆς ἦτο «στερεώτερον τῶν λοιπῶν καὶ συνέχον τὰ πάντα» ⁵.

Τὰ ἀπὸ τῆς τρόπιδος κατὰ τὴν πρῶραν καὶ πρῦμνην ἀνερχόμενα ὀρθὰ ξύλα ὠνομάζοντο *ποδοστήματα* ⁶, νῦν κοινῶς *ποδοστάματα*, ὡς δὲ λέγει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, *σταμίνες* ⁷, ὀνομασία, ἣτις θὰ ἦτο καὶ δημῶδης, ἀφ' οὗ ταῦτα ἐν Ὑδρα καὶ Σπέτσαις νῦν καλοῦνται *σταμινάγια*.

Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς τρόπιδος, καὶ ἑκατέρωθεν αὐτῆς, προσηρμόζοντο κυρτὰ ξύλα, τὰ ἱερία ἢ ἀμφίμητρα τῶν ἀρχαίων, τὰ σημερινὰ *στραβόξυλα* ἢ *στραβά*, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὡς *πλευραὶ* ⁸, κοινότερον δὲ *ἐγκοιλία* ⁹, λέξις, ἣτις καὶ πολὺ παλαιότερον παρεδόθη καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους δημῶδης ἦτο, ἀφ' οὗ οἱ λεξικογράφοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι σχολια-

¹ Εὐστάθιου, Παρεκβ., 1022,58,60. «Στάθμη' σπάρτος τεκτονική», Ἡσυχίος. Ἐν τῇ Παλατινῇ Ἀνθολογίᾳ φέρεται :

...ἰθυδρομόν τε
πρίονα, μιλεῖω βάμματι πειθόμενοι.

Κοκκίνην σπάρτον ἀναφέρει κατὰ τὸν IB' αἰῶνα καὶ ὁ ρήτωρ Μιχαήλ. Regei, *Fontes rerum byzantinorum*, 171,26.

² Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 179,140,20 καὶ κεφ. 180,141,27 (Drex1). Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς, 1,361,15. Περὶ κτίσεως κατέργων ὀμιλοῦσιν οἱ συγγραφεῖς, πολὺλεκτος δ' εἶναι ἐν τοῖς ἐγγράφοις ὁ φόρος τῆς *κατεργοκισίας*.

³ Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ. (Miller, *Recueil d. hist. d. Croisades*, 1,351).

⁴ Ὅτι δημῶδες κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους θὰ ἦτο τὸ ὄνομα, φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι καὶ νῦν ἐν Βιθυνίᾳ λέγουσιν ἡ *τρόπι* τοῦ καραβιοῦ.

⁵ Ἰ. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρου, στίχ. 1025.

⁶ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8,140).

⁷ Εὐστάθιου, Παρεκβ., 1533,28.

⁸ E. Miller, *Poèmes historiques de Théodore Prodrome* (*Revue Archéologique*, 1873, 156).

⁹ Βασιλείου πατρικίου, Ἐνθ' ἀν. Λέοντος, Τακτικά, 19,5 (PG, 107,992). Σουΐδας, ἐν λ. ἐντερόνια. Εὐστάθιου, Παρεκβ., 1528,59' 1533,23. Σπ. Ἀάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλλην., 9,169,4).

σταί ὡς ἐρμήνευμα τὴν χρησιμοποιοῦσι ¹, καὶ σήμερον δ' ὑπὸ τὸν τύπον (ἀ)γκοίλια σφίζεται, δηλοῦσα ὅμως τὸν μεταξὺ τῶν ἐγκοιλίων τούτων κοῖλον χῶρον τοῦ πλοίου ².

Ὑπὸ τῶν συγγραφέων καὶ σχολιαστῶν, περὶ πλοίων προκειμένου, ἀναφέρονται *σταμινάρια* καὶ *στημονάρια*. Κατὰ τὸν Πολυδεύκη, σταμῖνες ἦσαν τὰ ξύλα ἐφ' ὧν αἱ σανίδες ἐπίκεινται ³· κατὰ τὸν Ἡσύχιον πάλιν: «σταμῖνες· τὰ ἐπὶ τῆς σχεδιάς ὀρθὰ ξύλα πρὸς ἃ αἱ σανίδες προσηλοῦνται ἢ πάσσαλοι παρὰ τὸ ἐστάναι» ⁴· καί, κατὰ τὸν Ἀρίσταρχον: «ὀρθὰ ξύλα οἷον στήμοσιν ἑοικότα» ⁵.

Κατὰ ταῦτα, σταμῖνες ἢ σταμινάρια ἢ στημονάρια εἶναι τὰ ἐγκοίλια, ἐφ' ὧν προσηροῦζοντο αἱ σανίδες τοῦ ἔξωτερικοῦ τοῖχου τοῦ πλοίου ⁶. Ἡ λ. ὅμως ἐδήλου καὶ ἄλλο τι· κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον, παρὰ τὰ ὀρθὰ ἴκρια: «περιτιθέμεναι πυκναὶ σταμῖνες ἐκτὸς δίκην στημόνων ἀρόττουσι τὴν ναῦν» ⁷. Ἡ λ. ἐνταῦθα σχετίζεται πρὸς τὸ στήμων, ἐντεῦθεν καὶ ὁ τύπος *στημονάρια*, καὶ δηλοῖ πλέον οὐχὶ τὰ ἴκρια, ἀλλὰ τὰς σανίδας τοῦ ἔξωτερικοῦ τοῖχου τοῦ πλοίου, σημασία, ἣν ἐπιβεβαιοῖ καὶ τὸ κατωῖταλικὸν *staminí*, τὸ δηλοῦν τὰς παραπλεύρως τοποθετουμένας σανίδας ⁸.

Ἄλλὰ καὶ τρίτην σημασίαν εἶχεν ἡ λ. *σταμίν*. Κατὰ τὸν Ἡσύχιον, σταμῖνες ἐκαλοῦντο καὶ «πάσσαλοι παρὰ τὸ ἐστάναι» ⁹, ὡς πασσάλους δ' ἐνταῦθα δέον νὰ νοήσωμεν, ὡς λέγει ὁ Εὐστάθιος: «τὰ ἐν τῷ χεῖλει τοῦ πλοίου ἐξέ-

¹ Ἡσύχιος καὶ Φώτιος, ἐν λ. νομεις. Λεξικὸν Ζωναρᾶ, ἐν λ. ἐντερόνεια. Σχολιαστὴς Ἀριστοφάνους, Ἰππεῖς, 1185.

² Οὕτως ἐν Σύμῃ καὶ τῇ νήσῳ τῆς Προποντίδος Κουτάλει.

³ Πολυδεύκους, Ὀνομαστ., 1,92.

⁴ Ἡσύχιος, ἐν λ. σταμῖνες.

⁵ ΜΕ, 724,55.

⁶ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικὰ (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8, 140). Πβ. καὶ τὸ Ἑλληνικὸν λεξικὸν τοῦ Du Cange, ἐν λ. *στημονάριον*. Νῦν ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι *στημονάρια* λέγονται στῦλοι ἐκ κλάδων δρυός. Δ. Λουκοπούλου, Ποιμενικὰ τῆς Ροῦμέλης, 32. Ὅρα ὅτι ὁ στήμων λέγεται *στάμαν* ἐν Πόντῳ καὶ *στάμο* ἐν Τσακωνίᾳ (Μ. Deffner, *Zakonische Grammatik*, 56), *σταμινάρι* δ' ἐν Κάμπῳ Ἀβίας τῆς Λακωνικῆς τὸ ὑφαινόμενον παννίον.

⁷ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,23.

⁸ G. Rohlf, Neues aus Grossgriechenland (Βυζάντιον, 13,549). Καὶ οἱ Γενοῦήνσιοι κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους τὰ σταμινάρια ἔλεγον *stamanera*. Η. Kahane, Zur neugriechischen Seemannssprache anlässlich Vidos parole Marinaresche (Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, 15,98). Νῦν ἐν Σύμῃ τὰ σταμινάρια λέγονται *ἀστάρια* (=ίστάρια). Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, Τὰ λαογραφικά, Α', 291,292.

⁹ Ἡσύχιος, ἐν λ. σταμῖνες.

χοντα ὀρθὰ ξύλα τοῦ κατὰ τὸ περίτονον τύπου», τὰ ὁποῖα, ὡς ὁ αὐτὸς ἱεράρχης βεβαιοῖ, οἱ σύγχρονοὶ τοῦ Λύκειο ἐκάλουν *σταμινάρια* ¹.

Κατὰ τὸν Πολυδεύκη: «τὸ συνέχον ἄνωθεν ἑκατέρους τοὺς τοίχους (τῆς νεῶς) *περιτόναιοι* καλεῖται» ². Τὸ περιτόναιοι τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὁ Βασίλειος εἰς τὰ Ναυμαχικά του καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος εἰς τὰς Παρεκβολάς του καλοῦσι *περίτονον*, χαρακτηρίζει ὁ μὲν πρῶτος ὡς: «τὸ τοὺς τοίχους ἔξωθεν συνέχον» ³ ἢ ὡς: «ξύλον ἐπίμηκες συνέχον καὶ οἰονεὶ προσηλοῦν βραχέα τινὰ καὶ πολλὰ» ⁴ ἢ: «ξύλον, ὃ ἔχει πάντα καὶ συγκρατεῖ καὶ ᾧ προσδέδεται καὶ οἰονεὶ ἐπερείδονται τὰ λοιπά» ⁵, ὁ δὲ Εὐστάθιος, ὁμιλῶν διὰ τὰ τῶν συγχρόνων του Λυκίων *σταμινάρια*, τὰ κοινῶς νῦν *μαμπάδες*, λέγει ὅτι ταῦτα κεῖνται κατὰ τὸ περίτονον ⁶.

Περίτονον λοιπὸν θὰ ἦτο τὸ ξύλον τὸ ἀπὸ τῆς πρύμνης εἰς τὴν πρῶραν διατεινόμενον ⁷ κατὰ τὸ ἄνω χεῖλος ἑκατέρου τοιχώματος.

Ἐπὶ τοῦ περιτόνου, ἔφ' ὅσον ἐγένετο χοῆσις καὶ κώπης, πάντως δ' εἰς τὰ ἄκατια, ἐτοποθετεῖτο κάθετος ὁ *σκαλμός* ἢ *σκαρμός* ⁸, ἔφ' οὗ συνεκρατεῖτο ἢ κώπη δι' ἱμάντος, ὅστις ἑκαλεῖτο *τροπωτήρ* ⁹, νῦν *τρουπουτήρα* ἢ *τρουπωτήρα* ἢ *τροπωτούρα* ¹⁰ ἢ *στρόπος* ¹¹ ἢ, ἂν ἦτο δερμάτινος, *μανικέλιον* ¹².

Πλὴν τῶν ἄνωτέρω μερῶν τοῦ πλοίου, γίνεται μνεῖα καὶ τοῦ *καταστρώματος*, ἔφ' οὗ ἐκάθηντο οἱ ἐπιβάται ¹³.

¹ Εὐστάθίου, Παρεκβ., 1533,28.

² Πολυδεύκους, Ὀνομαστ., 1,92.

³ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά (Φαβρικού, Βιβλιοθήκη, 8,140).

⁴ Βασιλείου πατρικίου, Ἐνθ' ἄν., 8,139.

⁵ Βασιλείου πατρικίου, Ἐνθ' ἄν.

⁶ Εὐστάθίου, Παρεκβ., 1533,30. Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἄν., Α', 296.

⁷ Κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον, Παρεκβ., 1533,42: «περίτονον παρὰ τὸ δι' ὄλου τεινεσθαι». Τὸ κατὰ τὸ μέσον τῆς στέγης τεινόμενον ξύλον, ἡ μεσοδόμη, ἑκαλεῖτο παρὰ τὸ τεινεσθαι *ὑπέριτονον*, ME, 576,15, ἢ *ὑπότονον* (Λεξικὸν Ζωναροῦ, ἐν λ. μέλαθρον), κατὰ πάμπαν δὲ τοῦ Γ' μ.Χ. αἰῶνος, διατόναιοι (The Flinders Petri papyri, II, IV, 11,5. Νῦν *διατόνι* ἐν Ἰμβρῶ καὶ *γιατόνι* τέως ἐν Φαράσοις τῆς Καππαδοκίας).

⁸ Λεξικὸν Φωτίου, ἐν λ. ζωπητήρ. Λέοντος, Τακτικά, 19. Εὐστάθίου, Παρεκβ., 1517,57. Σχολιαστῆς Ἀριστοφάνους, Ἀχαρν., 549. Κατὰ τὸν Πολυδεύκη, Ὀνομαστ., 1,87: «καὶ ὄθεν μὲν αἱ κῶπαι ἐνδέδεται *σκαλμός*». Ὁ *σκαλμός* ἐν Πόντῳ λέγεται *σκάμος*.

⁹ Εὐστάθίου, Ἐνθ' ἄν. Ἐν τῷ Corpus glossariorum Latinorum, II,439, 12, φέρεται *στροφατήρ*, μεθ' οὗ δεσμοῦνται αἱ κῶπαι.

¹⁰ *Τρουπουτήρα* ἐν Κυθωνίας, *τρουπωτήρα* ἐν Κατιρλί Βιθυνίας, *τροπωτούρα* ἐν Σωζόπολει. Ἄναγ. Παρασκευοπούλου, Ἡ ψαρκὴ στή Σωζόπολη (Ἀρχεῖον Ἐθνακοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, 2,72).

¹¹ Οὕτως ἐν Πάλῃ Κεφαλληνίας καὶ Μεγίστη.

¹² Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά, 8,140.

¹³ Χρυσόστομος, PG, 51,43.

Ὁ Βασίλειος εἰς τὰ Ναυμαχικά του λέγει : «καὶ τὸ μὲν ἔδαφος αὐτῆς (τῆς νεῶς) κύτος ὀνομάζεται, *πλέουσα* δὲ ἰδιωτικῶς»¹, συμφωνῶν πρὸς τὸν Πολυδεύκη, ὅστις γράφει : «καὶ τὸ ἔδαφος τῆς νηὸς κύτος καὶ *γάστρα* καὶ ἀμφιμήτριον ὀνομάζεται»². Τὰ αὐτὰ περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος, σημειῶν : «ἔδαφος δὲ νηὸς τὸ κατωτάτω περὶ αὐτὴν γῆν, ὅπερ ἰδιωτικῶς *πλέουσα* λέγεται καὶ *γάστρα*»³, εἰς ἃς πληροφορίας προσθεταί ἢ τε τοῦ Δούκα : «ἀφέντες οἱ Τοῦρκοι τὸν λίθον διέρρηξαν τὴν γαστέρα τῆς νηός»⁴ καὶ ἡ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Θουκυδίδου (1,50) : «σκάφη καλεῖται τὰ κοιλώματα τῶν νεῶν, ἃ ἡμεῖς *γάστρας* καλοῦμεν»⁵.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται, ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ τὸ κύτος τοῦ πλοίου, καὶ ὠρισμένως τὰ ὑπὸ τὴν ἴσαλον⁶ μέρη αὐτοῦ, τὰ κοινῶς νῦν *βροχάμενα*, ἐκάλουν πλέουσιν καὶ γάστραν, εἰς ἣν ὀνομασίαν πρέπει νὰ προσθεθῆ καὶ ἡ πρὸς τὴν γάστραν συνώνυμος τρίτη *κοιλία*⁷.

Πᾶσαι αὗται αἱ ὀνομασίαι σφύζονται καὶ νῦν κοινῶς ἐν τῇ ναυτικῇ γλώσσει, καθ' ἣν τὸ κύτος τοῦ πλοίου λέγεται *κοιλιά* καὶ *πλεοῦσα*⁸.

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος ὀμιλεῖ διὰ τὸ κατώτατον μέρος τοῦ κύτους, «περὶ ὃ καὶ τὸ *ἀντλον* συρρέει»⁹, ἀλλαχῶ δ' ὁ αὐτὸς ἱεράρχης προσθεταί : «ἀντλον δὲ ὁ τόπος ἐνθα ὑδωρ συρρέει τό τε ἀνωθεν καὶ τὸ ἐκ τῶν ἀρμονιῶν ὃ δὴ *ἀντλιαν* ἢ κοινῇ γλώσσᾳ φησιν, ἔτι δὲ καὶ ἡ παλαιά»¹⁰, εἰς ἃς μαρτυρίας προσθεταί καὶ αἱ ἐξῆς δύο, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης : «ἔτεροι δ' αὖ (τεχνίται) διαχρίοντες τῇ πίσσει τὰς ἀρμονίας καὶ τὸν *ἀντλον* ἐν τῷ μέσῳ κατασκευάζοντες»¹¹, ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ τοῦ μεταγενεστέρου ναυτι-

¹ Βασιλείου πατρικίου, Ἐνθ' ἀν.

² Πολυδεύκου, Ὀνομαστ., 1,87.

³ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1532,61· 1533,28. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, Τὰ λαογραφικά, Α', 294. Κατὰ τὸν Σουίδα, ἐν λ. σκάφη : «σκάφη τὰ κοιλώματα τῶν νηῶν, ἃ ἡμεῖς γάστρας καλοῦμεν, ἀντὶ γαστέρας».

⁴ Δούκα, Ἱστορ., 278,15.

⁵ Πβ. J. Kalitsunakis, Mittel- und neugriechische Erklärungen bei Eustathios, 38 καὶ 39 τοῦ ἰδίου. ἀποσπάσματος.

⁶ Ἡ λ. ἴσαλος, ἢ μάλλον *ισάλιον*, θὰ ἦτο δημόδης κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἔτι *σάλιο* λέγεται ἡ ἴσαλος σχεδὸν σχεδία, *νάλια* (=ἐνάλια) δ' ἐν Ἰνεπόλει τοῦ Πόντου λέγονται τὰ ὑφαλα μέρη τοῦ πλοίου.

⁷ Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου, στίχ. 625 (Wagner, Carmina Graeca, 268).

⁸ Α. Σακελλαρίου, Βασιλικὸν ναυτικὸν ἐγχειρίδιον ἀρμενιστοῦ, 17. Ἐν Νισύρῳ *πλέισα* (=πλέουσα) λέγεται ἡ ὑφαλος πέτρα (Ζωγράφειος Ἀγών, 1,386).

⁹ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1532,61.

¹⁰ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1728,57.

¹¹ PG, 45,165.

κοῦ κειμένου, καθ' ὃ ἀντλία τοῦ πλοίου ἦτο ὁ τόπος : «ἐν ᾧ τὸ ἀπὸ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς θαλάσσης εἰσερχόμενον ὕδωρ ἐν τῷ πλοίῳ ἐπισωρεύεται»¹. Κατὰ ταῦτα, τὸ παρὰ τὴν τροπίδα κατώτατον μέρος τοῦ κύτους, ἐν ᾧ ἐπεσωρεύετο τὸ ἐκ τοῦ ἀέρος ἢ τῶν ἀρμονιῶν τοῦ πλοίου εἰσερχόμενον ὕδωρ, ἐκαλεῖτο ἀντλον παλαιότερον καὶ μεταγενεστέρως ἀντλία, πρὸς δὲ καὶ σεντίνα², ὡς καὶ νῦν. Διὰ τῆς λέξεως δ' ἀντλία ἐδηλοῦτο τότε καὶ τὸ ἐν αὐτῇ συγκεντρούμενον ὕδωρ, ὅπερ καὶ βρωῶμος ἐκαλεῖτο³. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ τόπος οὗτος ἐκαλεῖτο καὶ τότε, ὡς καὶ νῦν, κούτσα, διακρινόμενος εἰς κούτσαν τῆς πρῶρας καὶ τῆς πρύμνης⁴, πρὸς δὲ καὶ κόλυμβος⁵.

Ἴνα δ' ἐκρέη τὸ εἰς τὴν ἀντλίαν συγκεντρούμενον ὕδωρ καὶ μὴ σήπεται τὸ πλοῖον, ὑπῆρχε κατ' αὐτὴν μικρὰ ὀπή, τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν εὐδίαιον (εὐ-διαίω), οἱ Βυζαντινοὶ δὲ εὐόϊαιον⁶ ἢ εὐθίαν⁷, πιθανώτατα δὲ καὶ μυωξόν, ἀφ' οὗ σήμερον ἐν Σύμῃ καὶ Κύθνῳ καλεῖται αὕτη μυξός⁸.

Ἐκλείετο δ' ἡ ὀπή αὕτη διὰ πασσάλου, ὅστις ἐκαλεῖτο ἱβδης⁹, πιθανῶς ἐκ τοῦ εὐδί(αι)ος τῆς λέξεως παραφθοραίσης.

Ὁ Νύσης Γρηγόριος ὁμιλεῖ διὰ τεχνίτας ἀσχολουμένους περὶ τὴν κατασκευὴν τῶν ὑποζωμάτων¹⁰ τοῦ πλοίου, τὰ ὁποῖα ἄλλοι συγγραφεῖς καλοῦσι ζωστήρας¹¹. Ἦσαν δ' οὗτοι ἐπάλληλοι σανίδες, εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ μῆκος τοῦ σκάφους ἀπὸ πρῶρας εἰς πρύμναν προσηλωμέναι, αἵτινες ἐδήλουν τὰ ὄρια μέχρι τῶν ὁποίων ἐγίνετο ἡ βύθις τοῦ πλοίου¹².

¹ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,168,15· 170,28). Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 6,123. Corpus glossarium Latinorum, V, 389,19.

² Corpus glossarium Latinorum, II, 182,15· 424,11. Φ. Κοουκουλές, Ἐνθ' ἀν., Α', 294.

³ Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου, στίχ. 625 (Wagner, Carmina Graeca, 263). Corpus glossarium Latinorum, V, 272,25.

⁴ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,170,4).

⁵ Θαύματα τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra, 39,21).

⁶ Ἡσύχιος, ἐν λ. εὐόϊαιον.

⁷ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά (Φαβρικόου, Βιβλιοθήκη, 8,140).

⁸ Α. Βάλληνδα, Πάρεργα φιλογολικά πονημάτια, 90.

⁹ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 525,33· 858,40· 859,2. Ὁ ἱβδης σήμερον ἐν τῇ ναυτικῇ γλώσσῃ λέγεται πίρος.

¹⁰ PG, 45,165. Corpus glossarium Latinorum, II, 191,46.

¹¹ Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικά, 1,1. Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς, 1,285,5. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Χρονογρ., 215,26 (Σάθα). Κωνσταντίνου Μανασσή, Σύνοψις χρονική, στίχ. 4877. I. Ζωναρά, Ἐπιτομή ἱστοριῶν, 15,25. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 99,3.

¹² Μιχαήλ Γούδα, Μεσαιωνικά χαράγματα πλοίων ἐπὶ τοῦ Θησειοῦ (Βυζαντιδος, 2,343).

* Ἦσαν δ' οἱ ζωστήρες οὗτοι, οἵτινες νῦν ἐν Καρπάθῳ λέγονται *ζώσιμα*, πλείονες τοῦ ἑνός, ἀφ' οὗ ἀναφέρεται οὐ μόνον δευτέρως *ζωστήρ*¹, ἀλλὰ καὶ τρίτος, ὡς ἔσχατος χαρακτηριζόμενος².

Περατωθείσης τῆς συμπήξεως τοῦ πλοίου, καὶ πρὸ τῆς καθελκύσεως αὐτοῦ, ἵνα μὴ διὰ τῶν ἀρμονιῶν τῶν ξύλων εἰσέρχωνται ὕδατα εἰς τὸ κύτος, ἐγένετο ἡ ἔμφραξις αὐτῶν διὰ στυπτείου³, ἐπαλειφομένου ἔπειτα διὰ πίσεως⁴, ἣτις ἐργασία χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ ρήματος *καλαφατίζειν*, τῶν πρὸς τοῦτο εἰδικῶν τεχνιτῶν καλουμένων *καλαφατῶν*⁵, λέξεων αἵτινες ἐλήφθησαν ἐκ τῆς γλώσσης τῶν Ἀράβων, οἵτινες ἐνωρὶς εἶχον ἀναπτύξει τὴν ναυπηγικὴν καὶ ναυσιπλοῖαν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους.

Τὸ πλοῖον, τὸ ὁποῖον ἔφερε καὶ ἴδιον ὄνομα—πλοῖον *Μαρίαν* ἐπανειλημμένως ἀναφέρουσι τὰ κατὰ τὰ Γράμματα τῆς Σύρου *χαράγματα*⁶—, τὸ πλοῖον, λέγω, καὶ πρὸς στολισμόν, ἀλλὰ καὶ πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ φθορᾶς, ἐβάφετο διὰ διαφόρων χρωμάτων, ἐρυθροῦ, μέλανος καὶ ἄλλων⁷, πρὸς δὲ εἶχε καὶ «τὰ παρᾶσμα κάλλη», ἐξωγραφίζετο δῆλα δὴ καὶ εἰς ἄλλα μέρη, καὶ δὴ κατὰ τὴν πρύμνην⁸, ἣτις ἦτο ἀρκετὰ ὑψηλὴ καὶ ἐπικαμπῆς⁹. Τὸ ὑπὸ παπύρου π.χ. ἀναφερόμενον πλοῖον «ἀγριοχρηνοπρύμνης»¹⁰, φρονῶ ὅτι θὰ

¹ Ἀννης Κομνηνῆς, Ἐνθ' ἄν.

² Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐνθ' ἄν. Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Ἐνθ' ἄν. I. Ζωναρά, Ἐνθ' ἄν. Νικήτα Χωνιάτου, Ἐνθ' ἄν.

³ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθέσις τῆς βασιλείου τάξεως, 658,13. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1532,59. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Χρονογρ., 62 (Σάθα).

⁴ Γρηγόριος Νύσσης, PG, 45,165. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Πρὸς τὸν βασιλέα Μονομάχον (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 5,128). Τοῦ αὐτοῦ, Χρονογρ., 55,25.

⁵ Γρηγόριος Νύσσης καὶ Μιχαὴλ Ψελλός, Ἐνθ' ἄν. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθέσις τῆς βασιλείου τάξεως, 658,13· 675,6. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διηγ., 717,25. Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,274,37,39 (Dawkins). Πβ. καὶ C. Wessely, Die Pariser Papyri des Fundes von El-Faijûm (Wiener Denkschriften, 37 (1889), N° 41, 1· 42,1· 53,7,1).

⁶ Στεφάνου Κλωνός, Ἐπιγραφαὶ τῆς νήσου Σύρου (Ἀθήναιον, 4,24).

⁷ Ὁ Ἀχμέτ, ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του (κεφ. 180,141,8), ἀναφέρει πλοῖα : «ἀναλόγως τῆς βαφῆς», «ρούσια δὲ καὶ μαῦρα ἀγράφια» Κωνσταντίνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ Ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως (1,233,12,14· 235, 18· 236,15), «ναῦν μιλτοπάρηον ἐύχροον» Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (PG, 37, 678) καὶ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα Νικήτας ὁ καὶ Δαυίδ (PG, 38,728) «πλοῖον μίλτω καὶ χρώμασι διανθιζόμενον».

⁸ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,678,1262. Γρηγόριος Νύσσης, PG, 45,165. Νικήτας ὁ καὶ Δαυίδ, Ἐνθ' ἄν.

⁹ Λουκιανοῦ, Πλοῖον ἡ εὐχαί, 4.

¹⁰ Heisenberg-Wenger, Byzantinische Papyri in der k. Hof. und Staatsbibliothek zur München, 4,9,25.

εἶχεν ἀγρίαν χῆνα ἐξωγραφημένην κατὰ τὴν πρύμνην. Τὸ παράσημον τοῦτο εἶναι βεβαίως τὸ αὐτὸ μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου κατὰ τὴν πρύμνην ἀναφερόμενον *χηνίσκον*¹. Συγγραφεὺς τοῦ IB' αἰῶνος ἀναφέρει διῆρες πλοῖον, ἔχον προτομὰς κατὰ τὴν πρῶραν². Ὅτι οὐχὶ μόνον τὰ πολεμικὰ Βυζαντινὰ πλοῖα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐμπορευτικά, πρὸς στολισμόν, θὰ εἶχον διαφόρους ξυλίνας προτομὰς, θεωρῶ πολὺ πιθανόν, ἅψ' οὗ καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη τὸ κύριον τῶν κατὰ τὴν πρῶραν κοσμημάτων, τῶν μεγαλυτέρων τοῦλάχιστον ἱστιοφόρων, εἶναι ἡ *φιγούρα*.

Τὰ παράσημα ταῦτα ὑπὸ τῶν παπύρων καλοῦνται *παντόμορφοι*³, ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ δὲ χηνίσκοι (Ἰστορίας λόγος δεῦτερος, 41· Πλοῖον ἢ εὐχαί, 4), «διὰ τὸν τύπον χηνὸς τὸν ἐγγλυφόμενον», ὡς λέγει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβ., 667,15).

Τὸ ἔμπροσθεν μέρος τοῦ πλοίου ἐκαλεῖτο *πλώρη*, τὸ δ' ὀπίσθιον *πρύμνη* ἢ *πρῦμνα*⁴, κατ' αὐτὴν δ' εἰς ὠρισμένον χῶρον, ὅστις *σχοινοθήκη* ἐλέγετο, ἀπειθιέτο τὰ σχοινία καὶ τὰ σίδηρα αὐτοῦ, ἦτοι αἱ ἄγκυραι, πρὸς δὲ καὶ τὰ στρώματα τοῦ πληρώματος⁵. Κατὰ τὴν πρύμνην ἐπ' ἴσης ὑπῆρχε καὶ δωμάτιον, ἐν ᾧ ἔμενε ἐπισκοπῶν ὁ κυβερνήτης⁶, *κράββατος* ἢ *κραββάτιον* ἢ *κρεββίτη* καλούμενον⁷, ἐνθα ἐτοποθετοῦντο καὶ αἱ εἰκόνες τοῦ πλοίου, ὡς παρ' ἀρχαίους ὑπὸ τοῦ τριηράρχου τὰ ὁμοιώματα τῶν προστατῶν θεῶν⁸. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ὑπερεῖχε τοῦ καταστρώματος καὶ ἦτο δυνατόν ἐν καιρῷ βροχῆς ἢ τρικυμίας νὰ εἰσέρχωνται εἰς αὐτὸ ὕδατα, διὰ τοῦτο *ἐκαλυβώνετο*, ἐπεκαλύπτετο δῆλα δι' ἐλάσματος μολύβδου ἢ διὰ δερμάτων, *βυρσαρίων*⁹.

Ὅταν τὸ πλοῖον ἦτο ἕτοιμον πρὸς καθέλκυσιν, τότε ὁ ναυπηγὸς ἐκάλει πρὸς βοήθειαν ἄνδρας, οἵτινες, ἔλκοντες τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προορι-

¹ Πλουτάρχου, Πλοῖον ἢ εὐχαί, 5.

² Ρήτορος Μιχαήλ, Λόγος εἰς Μανουὴλ Κομνηνὸν (Regel, Fontes rerum byzantinorum, 145,18).

³ Grenfel, Greek papyri, 49,20. Περὶ τούτου, βλ. Ἐμμ. Πεζόπουλον, ἐν Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, 5,63. Πλουτάρχου, Πλοῖον ἢ εὐχαί, 5.

⁴ Βίος τοῦ ἁγίου Φωκά, Anal. Boll., 30,275,35· 276,22. Τὸ πρόφη ἐπανελημμένως φέρεται ἐν ναυτικῷ μεσαιωνικῷ χειμένῳ. Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνισμ., 9,167,15· 168,30· 170,14).

⁵ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 6,123,142. Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἄν., 168,17.

⁶ Λουκιανοῦ, Πλοῖον ἢ εὐχαί, 4. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1472.

⁷ Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, 26,13 (Anrich). Ὁ τύπος *κρεββάτη* ἐν τῷ βίῳ Μαρτίνου ἀρχιεπισκόπου Ρώμης (Anal. Boll., 51,258).

⁸ Κ. Ράδου, Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου, 53,59,60 (ἰδιαιτ. ἀποσπ.).

⁹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,671,8,9· 676,13 καὶ 2,794.

ζόμενα σχοινία και από κοινού, προς παρακείμεσιν, φωνάζοντες, τὸ ἔκαμον νὰ ὀλισθαίνῃ ἐπὶ τῶν ὑποβαλλομένων ¹ ξυλίνων δοκῶν, τῶν *φαλαγγίων* ἢ *ἔσχαρίων* ², εἰς τὴν θάλασσαν, ὅποτε τὸ καινουργὲς πλοῖον ἐκαλεῖτο «ἀπὸ σκαρίου» ³, ἀκριβῶς ὡς οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον ⁴ και ὅπως και οἱ σημερινοὶ λέγουσι, τὸ καινουργὲς πλοῖον καλοῦντες «καράβι ἀπὸ σκαρί» ⁵.

Ο ΕΞΑΡΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΛΟΙΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΑΥΤΟΥ

Τὴν καθέλκυσιν τοῦ πλοίου εἰς τὴν θάλασσαν ἐπηκολούθει ὁ *ἐξαρτισμὸς* ⁶ ἢ ἡ *καταρτία* ⁷ αὐτοῦ, τιθεμένων τῶν *ἐξαρτίων* ⁸ του.

Ἐν πρώτοις ἐποπιθετοῦντο οἱ ἴστοι, *κατάρτια* ⁹ λεγόμενοι, οἵτινες και *ἄρματα* ἐκαλοῦντο ¹⁰. Τοῦ ἴστοῦ στηριζομένου και ἐντιθεμένου εἰς ὑποστήριγμα καλούμενον *τραπέζαν*, τὸ κατώτερον μέρος ἐλέγετο *πτέρινα*, ἐντεῦθεν δ' οἱ ναυτικοὶ ἔλεγον ὅτι τὸ κατάρτιον *ἐξεπτέρισε*, ὅταν ὑπὸ τῆς βιαίας πνοῆς τοῦ ἀνέμου ἐξήρχετο τῆς τραπέζης ¹¹.

Οἱ ἴστοι κατὰ τὸ ἄνω ἄκρον ἔφερον, οὐχὶ σπανίως, σταυρούς ¹², τὰ χαράγματα δὲ μᾶς δεικνύουσιν ὅτι και σημαῖαι ἀπ' αὐτῶν ἀπεκρέμαντο.

¹ Βίος τοῦ ἁγίου Φωκά (Anat. Boll., 30,273,29-274,15). Κλήμεντος, Στρωματεῖς, 1,19. Μόσχου, Λειμωνάριον, PG, 87³,2940.

² Εὐσταθίου, Παρεκβ., 140,9-469,20. Τὰ φαλάγγια κοινολεχτοῦνται και σήμερον. Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἄν., Α', 290.

³ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1575,44.

⁴ Παρ' Ἀθηναίου, Ε, 204, κεῖται: «καθεικνύσθη δὲ (ἡ ναῦς) ἀπὸ ἔσχαρίου τινός». Τὴν μὴ εὐκολον καθέλκυσιν πλοίου, οἱ προληπτικοὶ πρόγονοι ἡμῶν ἀπέδιδον εἰς μαγείαν, καθ' ἧς ἐπεκαλοῦντο τὴν βοήθειαν δσίων ἀνδρῶν. Μόσχου, Ἐνθ' ἄν.

⁵ Οὕτως ἐν Πόντῳ, Ἄνδρω, Μυκόνῳ, Κυζίκῳ και ἀλλαχοῦ.

⁶ Βασιλικά, 35,1,3.

⁷ Νόμος ναυτικός, 35,44.

⁸ Νόμος ναυτικός, 43. Βίος και θαύματα τοῦ δσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐστρατίου (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 4,392,4).

⁹ Μόσχου, Λειμωνάριον, PG, 87³,3069. Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8,140). Θεοφάνους, Χρονογρ., 459,19. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 659, 20. Τοῦ αὐτοῦ, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 78,14. Σουΐδας και Ζωναράς, ἐν λ. ἴστος και πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ.

¹⁰ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 180,141,31 Corpus glossariorum Latinorum, II, 25,25.

¹¹ Βασιλείου πατρικίου, Ἐνθ' ἄν.

¹² Βίος τοῦ ἁγίου Νικολάου, 1,26,5 (Anrich). Ἰωσήφ Βουρσνίου, Λόγος τέταρτος εἰς τὴν σωτήριον σταύρωσιν, 2,299 (Βουλγάρας).

Ἐπειδὴ δ' ἐν καιρῷ θυέλλης τὸ ἄνω ἄκρον τῶν καταρτίων προσεβάλλετο ὑπὸ κεραυνοῦ, διὰ τοῦτο, κακοὺς ἀγωγούς θεωροῦντες τὰ δέρματα τῆς φώκης καὶ τῆς ὑαίνης, δι' αὐτῶν τὸ περιέβαλλον ¹. Ἐκάλουν δ' οἱ ναυτιλλόμενοι τοὺς ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν ἱστῶν φωσφορισμοὺς Ἑλένην ² ἢ οὐραγίας ³, καλὸν σημεῖον τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν θεωροῦντες ⁴. Κατὰ ἐνίους τῶν ἀρχαίων ἐν τούτοις καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐν τῇ Δύσει, ἡ ἐπιφάνεια τῆς Ἑλένης ἐθεωρεῖτο δυσμενὴς διὰ τοὺς πλέοντας ⁵.

Ἐπὶ τῶν ἱστῶν ἔπειτα προσηρτῶντο αἱ ξυλοκεραταί ⁶, αἵτινες ὑπὸ μὲν τῶν ἀρχαίων ἐκαλοῦντο κέρατα ⁷, κερατάρια δ' ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ⁸, ἦσαν δὲ ἡ ἐπιμήκεις ἡ πλάγια. Ἀνείλκοντο δὲ καὶ κατεβιβάζοντο τὰ κε-

¹ I. Λυδοῦ, Περὶ μνηῶν, 50,1· 111,4 (Βόνν.). Οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον ὅτι τὸ δέρμα τῆς φώκης δὲν προσβάλλεται ὑπὸ κεραυνοῦ καὶ ὅτι προφυλάσσει ἀπὸ τῆς χαλάζης (βλ. O. Gruppe, Griechische Mythologie, 800,3). Ὑπὸ τοῦ N. Πολίτου καὶ τοῦ L. Rademacher ἐξεφράσθη ἡ γνώμη, ὅτι ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου Φωκά πρὸς τὸ τῆς φώκης, ἐθεωρήθη ὁ ἅγιος οὗτος προστάτης τῶν ναυτιλλομένων. N. Πολίτου, Παραδόσεις, 2,1206· ἐκ τοῦ βίου του ὁμοσ. σαφῶς φαίνεται ὅτι ὁ ἅγιος ἦτο ναυτικός.

² Ἰωάννου Λυδοῦ, Περὶ διοσημειῶν, 278,24 (Βόνν.). Σχολιαστὴς Εὐριπίδου, Ὁρέστης, 1637. Πβ. τὰς τῶν δυτικῶν feux St-Elm. Οἱ φωσφορισμοὶ οὗτοι κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων ἐδήλουν τὴν ἐπιφάνειαν τῶν Διοσκουῶν ἢ θεῶν σωτήρων. Λουκιανοῦ, Χαρίδημος ἢ περὶ κάλλους, 3, ὡς καὶ τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν ἐπὶ μισθῶ συνόντων, 1. Ἀχιλλέως Τατίου, Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα, 2,32.

³ Ἐκλογαὶ Φωτίου ἐκ τῶν ἱστοριῶν Ὀλυμπιοδώρου, 465,11. Στ. Λυκοῦδη, Οἱ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους πάτρωνες τῶν ναυτικῶν μας (Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11 (1936), 423).

⁴ Ἰωάννου Εὐγενικοῦ, Λόγος εὐχαριστήριος (Σπ. Λάμπρου, Παλαιολογία, 1,9).

⁵ Λουκιανοῦ, Περὶ τῶν ἐπὶ μισθῶ συνόντων, 1. Ὅρα τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Ὁρέστου τοῦ Εὐριπίδου (1637) καὶ τὸν Πορφυρίωνα, σχολιάζοντα τὰς φῶδας τοῦ Ὁρατίου, I, 3,2, ἐπιθι δὲ B. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, 174. Ἴδὲ καὶ Σκ. Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς δημώδους Ἑλληνικῆς, ἐν λ. τελώνιον. Βλ. κατωτέρω τὰ περὶ Διοσκουῶν λεγόμενα.

⁶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 674,19.

⁷ «Κεραία πλοίου Ἀττικοί, κέρας Ἑλληνες» (I. Bekker, Anecdota Graeca, 200,21). Νόμος ναυτικός, 43. Corpus glossariorum Latinorum, II, 20,53· III, 29,20.

⁸ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικὰ (Φαβρικού, Βιβλιοθήκη, 8, 140). Λέοντος, Τακτικά, 19,5 (PG, 107,992). Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 659,20. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1037,36. Λεξικὸν Ζωναρᾶ, ἐν λ. κέρας καὶ κεραία. Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἄν., Α', 298. Νῦν ἐν Ρόδῳ κερατάρια λέγονται αἱ κεραταὶ τοῦ ἀνεμομύλου.

ρατάρια ἀφ' ἑνὸς μὲν τῇ βοηθείᾳ σχοινίων, ἅτινα ἐκαλοῦντο ἱμαντάρια¹, λέξεις, ἧτις καὶ ὑπὸ τῶν ναυτιλλομένων τῆς Δύσεως παρελήφθη² καὶ ἧτις καὶ σήμερον ὡς *μαντάρια* εἶναι ἐν χρήσει³, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῶν κεραιάκων τῶν ἀρχαίων, κοινῶς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν *καρῶν* καλουμένων⁴, τὰ ὅποια ἦσαν καρνόςχημα ξυλάρια, κρικοειδῶς περὶ τὸν ἰστὸν τοποθετούμενα, διὰ λιπαρᾶς οὐσίας ἀλειφόμενα, εὐχερῶς διολισθαίνοντα καὶ τὴν ἀνάσπασιν καὶ καθέλκυσιν τῆς κεραιᾶς διευκολύνοντα. Δὲν ἦτο δ' ἀσύνηθες, ὅτε οἱ ναῦται ἀνεβίβαζον τὴν κεραιάν μετὰ τῆς οὐθῆς, νὰ ἐπιφωνῶσιν ἀπὸ κοινοῦ, ἀλλήλους παρακλυθόμενοι καὶ τὸν κόπον τῶν ἀνακουφίζοντες⁵.

Ἡ λ. *κάρου*, ἧτις ὡς *carium* διετηρήθη ἐν τῇ μεσαιωνικῇ Λατινικῇ, ὡς *car* δ' ἐν τῇ ναυτικῇ γλώσσῃ τῶν Γενουατῶν, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα⁶, σφύζεται νῦν μετὰ τοῦ πράγματος, ὅπερ *καρούδι* καλεῖται⁷.

Τῆς προσωθῆσεως τῶν ἐμπορικῶν πλοίων γινομένης τότε τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀνέμου, κύριον μέρος τῆς ἐξαοτίσεως αὐτῶν ἦσαν τὰ ἰστία, τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο *ἄρμενα*⁸, διακρινόμενα εἰς μικρά, τὰ καὶ *ἄρμενόπουλλα*⁹, οἷα ἦσαν

¹ «ἱμαντάρια ἐν ταῖς ναυσὶν οὕτω καλεῖται τινα», Ἡσυχίος. «ἱμάντες· τὰ σχοινία οἷς αἱ κεραιαὶ ἀνέλκονται» (I. Bekker, Anecdota Graeca, 100,26). Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 672,10.

² Κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα οἱ Γενουήσιοι τοὺς ἱμάντας ἔλεγον *amentus*. H. Kahane, Zur neugriechischen Seemannssprache anlässlich Vidos parole mariparesche (Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, 15,97).

³ Φ. Κουκουλέ, Λεξικογραφικά (Λεξικογρ. Ἄρχειον, 1, παράρτ. Ἀθηνᾶς, 26 (1915), 97).

⁴ Λέοντος, Τακτικά, 19,5 (PG, 107,992). Ἀρέθας, Εἰς Λουκιανοῦ Πλοῖον ἡ εὐχαί, 4 (Σ. Κουγέα, Αἰ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογραφ., 4,258), ὡς καὶ τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Λουκιανοῦ Δία τραγῶδον (H. Rabe, Scholia in Lucianum, 78,13). Μοσχόπουλος, παρὰ Du Cange.

⁵ Σχόλια εἰς Λουκιανοῦ Κατάπλουον ἢ τύραννον, 19 (H. Rabe, Ἐνθ' ἀν., 50,9).

⁶ H. Kahane, Ἐνθ' ἀν., 15,97.

⁷ Περὶ καρῶν καὶ οὐχὶ καρῶν, ὡς τὰ κείμενα παραδίδουσι καὶ ὡς νῦν γράφουσι, βλ. διὰ πλείονων Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἀν., 97 - 100.

⁸ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,994. Νόμος ναυτικός, 2,2. Ἡσυχίος, ἐν λ. ἀκάτια καὶ ἀνακαχεύειν. Λεξικὸν Φωτίου καὶ Ζωναρά, ἐν λ. ἰστίον. Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8,140). Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 672,4· 674,8. Τοῦ αὐτοῦ, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν, 78,14. Corpus glossariorum Latinorum, II, 205,32· 245,5· III, 474,9. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,44· 1534, 28. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, 6,300,7. Ἄρμενον ἀρχικῶς ἐδήλου πᾶν ἐργαλεῖον, τοῦ τέκτονος π.χ., κατόπιν δὲ περιορίσθη ἢ σημασία εἰς τὰ ναυτικὰ ἰστία. Βλ. H. Blümler, Technologie und Terminologie der Künste und Gewerbe, 2,187. Ἐπιθὶ καὶ J. Kalitsunakis, Mittel- und neugriechische Erklärungen bei Eustathios, 15,16,17. Νῦν ἐν Μαδύτῳ ἄρμενο λέγεται τὸ τῶν ἀρχαίων καρχήσιον.

⁹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 671,12.

οἱ δόλωνες ¹, τὰ κατὰ τὸν τρίτον ἰστὸν ἀπλούμενα παννία, καὶ οἱ ἀρτέμωνες ἢ τὰ ἀρτεμώνια ², οἱ κοινῶς νῦν φλόκοι, καὶ μεγάλα ³.

Ἐκ τῶν ἀρμένων ἐννοεῖται τούτων εἶπον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ ἀρμενίζειν ⁴ τὸ ἰσιοπλοεῖν ἢ «ποιεῖν ἄρμενα» ⁵.

Κατεσκευάζοντο δὲ τὰ ἰστία εἴτε ἐκ λίνου ⁶ εἴτε ἐκ ρασιακοῦ παννίου», σακολαίβας, ὁπόθεν καὶ εἶδος πλοίου σακολαίβα ἐκαλεῖτο ⁷.

Ἀπαραίτητον μέρος τῆς ἐξαρτίσεως ἐνὸς πλοίου ἦσαν, φυσικά, τὰ σχοινία, καὶ οὕτω καλούμενα τότε ἢ πείσματα ⁸, ἀλλὰ καί, ἀναλόγως τῆς ὕλης ἐξ ἧς κατεσκευάζοντο, καννάβια ⁹ καὶ σπαρτίνα ¹⁰ ἢ σπαρτία ¹¹ καὶ βροῦλλα ¹². Ἐντεῦθεν καὶ τὸ γνωμικόν : «Μαῖτου βροῦλλον, ποντία κάνναβις», τὸ δηλοῦν ὅτι τὰ ἐκ τῶν ἰνῶν τῶν σπάρτων τοῦ Μαῖτου κατασκευαζόμενα σχοινία, ὡς εὐέλικτα, ἦσαν πρόσφορα πρὸς κατασκευὴν ναυτικῶν σχοινίων ¹³. Σημειωτέον

¹ Πολυδεύκουσ, Ὀνομαστ., 1,91. Προκοπίου, Περὶ τῶν πολέμων. 1, 382 (Haurly). Corpus glossariorum Latinorum, V, 614,20.

² Miklosich - Müller, Acta et Diplomata, 6,123. Corpus glossarium Latinorum, II, 246,5· III, 205,24. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, 47 (Κ. Σάφα, Μεσ. Βιβλ., 6,51,15).

³ Προκοπίου, Ἐνθ' ἄν., 1,382.

⁴ Νόμος ναυτικός, 36,39. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 178,140,10. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 224,26 καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ. Περὶ τῶν διαφόρων σημασιῶν τοῦ ῥήματος ἀρμενίζω, βλ. τὰ σημειούμενα ὑπὸ Π. Παπαγεωργίου, ἐν Ἀθηνᾶς, 24,459 ἐξ.

⁵ Λεοντίου Μαχαιρά, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,106,8· 276,30 (Dawkins). Σήμερον κάνω παννία.

⁶ Ἡσύχιος, ἐν λ. φώσσω. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 574,30.

⁷ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1890,9. Hesselring-Pernot, Poèmes Prodromiques, III, 77. Ἐν Καρπασίᾳ τῆς Κύπρου σάγιον λέγεται τὸ ἰστίον.

⁸ «Πείσματα ἐθήσμεθα λέγειν σπάρτα ναυτικά, οἷς δῆλα δὴ ναῦς ἐλλιμενισθεῖσα πείθεται», Tafel, Eustathii opusc., 25,41.

⁹ Γρηγόριος Νύσσης, PG, 45,165. Νόμος ναυτικός, 2,11. I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρου, στίχ. 20. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 864,17. Κανναβία νῦν ἐν Καλύμῳ καὶ καννάβα ἐν Ἡπείρῳ λέγεται τὸ σχοινίον.

¹⁰ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 671,15· 673,8· 677,8. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 191,32.

¹¹ «Σπαρτίον· τὸ σχοινίον», Λεξικὸν Ζωναρά. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 421, 18· καὶ πάλιν Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος εἶπε : «σπάρτα ναυτικά». Tafel, Eustathii opusc., 25,40.

¹² Σχολιαστὴς εἰς Ἀριστοφάνους, Πλοῦτον, στίχ. 663.

¹³ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 191,33. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, Τὰ λαογραφικά, Α', 305. Α. Σακελλαρίου, Βασιλικὸν ναυτικὸν ἐγχειρίδιον ἀρμενιστοῦ, 35. Ὅρα ὅτι καὶ βροῦλλα κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐλέγοντο τὰ σχοινία (Σχολιαστὴς Ἀριστοφάνους, Πλοῦτ., 663), βροῦλλιὰ δὲ νῦν ἐν ταῖς Κυκλάσιν, Αἴψῳ, Λακωνικῇ, Μεγίστῃ καὶ Καρπάθῳ.

ὅτι τὰ Γεωπονικά βιβλία ἀναφέρουσι μεταξύ τῶν ναυτικῶν σχοινίων καὶ τὰ ἐκ τριχῶν αἰγῶν καὶ τραγῶν κατασκευαζόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐκόπτοντο εὐκόλως, οὔτε καὶ εὐκόλως ἐσήποντο ¹.

Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἀναφέρει «ποδιοδρόμους τῶν ἀρμένων» ², αὐτοὶ δὲ νομίζω ὅτι εἶναι τὰ πρὸς τὸν πόδα τοῦ ἀρμένου σχοινία, τὰ ποδωτὰ λῖνα τῶν ἀρχαίων, αἱ νῦν κοινῶς σκότες ³.

Πλὴν τῶν ἱμανταρίων καὶ τῶν ποδιοδρόμων, συχνὰ ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν κειμένων καὶ τὰ πρότονα ⁴, εἰς ἃ διάφοροι ἀποδίδονται σημασίαι. Κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, πρότονα, κατὰ τοὺς συγχρόνους του ναυτικούς, ἐκαλοῦντο : «τὰ σχοινία δι' ὧν τὰ ἱστία πῆ μὲν ἀνέλκονται, πῆ δὲ χαλῶνται, μάλιστα δὲ τὰ συνδέοντα τὸ κέρας πρὸς τὸν ἱστόν» ⁵, κατὰ τὸν αὐτὸν ὁμοῦς πάλιν ἱεράρχην : «πρότονα οὐδετέρως, κατὰ μεταπλασμόν, σχοινία δι' ὧν ὁ ἱστός ἀποδεσμεῖται ὡς ἂν ἔχη βεβαίως ἴστασθαι» ⁶. Κατὰ τὸν μητροπολίτην Κυζίκου Θεόδωρον : «πρότονος. ὅς δὴ τὸ κέρας ἀνέχων σὺν τῇ ὀθόνη κατ' οὖρον φέρεσθαι παρέχει τὸ σκάφος» ⁷. Τέλος, ὅταν ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ὁμιλῶν περὶ τοῦ δουκὸς τοῦ στόλου Μιχαὴλ Στρυφνοῦ, λέγει ὅτι οὗτος ἦτο ἱκανώτατος : «ἐξαργυρίσαι πρότονα ἀπαξάπαντος πλοίου» ⁸, φαίνεται γενικῶς διὰ τῆς λέξεως τὰ σχοινία καλῶν, ἦν σημασίαν ἔχει ἡ λέξις καὶ ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρά φερομένῳ Λεξικῷ, ἔνθα ἀναγινώσκομεν : «πρότονες' τὰ σχοινία» ⁹. Ἡ λέξις, ἥτις κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦτο δημῶδης καὶ ἦν ὡς *prodano* παρέλαβον καὶ οἱ Ἱταλοὶ ¹⁰, εἶναι νῦν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ναυτικοῖς, οἵτινες δι' αὐτῆς δηλοῦσι τὸ κοινῶς ξάρτι, τὸ σχοινίον δηλὰ δὴ τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ πρῶταιοῦ ἱστοῦ τείνεται μέχρι τῆς πρῶρας, παρελήφθη δὲ ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης καὶ ἐν τῷ ὀνοματολογίῳ τοῦ Νεοελληνικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ.

¹ Γεωπονικά, 18,9,3.

² Κωνσταντῖνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 674,20.

³ Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 1015.

⁴ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,994. «Φυλάσσειται ἡ λέξις (πρότονα) ἔτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς Ἀνατολικοῖς», Εὐσταθίου, Παρεκβ., 130,46.

⁵ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 130,44. Πιθανῶς ταῦτα εἶναι αἱ ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Ὀππιανοῦ (Ἄλιευτ., 1,227) ἀναφερόμεναι ἀνταρταί.

⁶ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1452,58. Περὶ προτόνων ἐν τοῖς ἀρχαίοις πλοίοις, βλ. Α. Gartault, La trière Athenienne, 209.

⁷ Θεοδώρου μητροπολίτου Κυζίκου, Ἐπιστολαί (N. Ἑλληνομν., 20,336).

⁸ Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 716,13.

⁹ Νῦν *τόνος* ἐν Κύπρῳ λέγεται σχοινίον κατασκευασμένον ἐκ κλάδων λύγου ἢ ἐκ φλοιοῦ. Γ. Παπαχαράλαμπος, Ὀμηρικαὶ λέξεις ἐν Κύπρῳ (Κυπριακαὶ Σπουδαί, 4,2).

¹⁰ H. Kahane, Ἐνθ' ἄν., 15,99.

Τὰ κείμενα συχνὰ ὁμιλοῦσι περὶ *αὐχένων*¹ ἢ, δημωδέστερον, *αὐχενίων*² τῶν πλοίων, δι' ὧν λέξεων δηλοῦται τὸ πηδάλιον αὐτῶν. Λέγοντες δὲ πηδάλιον ἐννοοῦμεν οὐχὶ τὸ σήμερον ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν πρῶμνην ποδοστάματος κρικούμενον πηδάλιον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι παλαιότερον τοῦ IB' αἰῶνος³, ἀλλὰ δύο μὲ πλατεῖαν πλάτην κόπας, ἐκατέρωθεν τῆς πρῶμνης κειμένας καὶ ὑπὸ τῶν κυβερνητῶν χειριζόμενας, ὡς αἱ σχετικαὶ εἰκόνες δεικνύουσι. Ἐλέγοντο δὲ τὰ πηδάλια καὶ *οἶακες*, δι' ἧς λέξεως ἐδηλοῦτο καὶ τὸ ὄλον πηδάλιον⁴, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸ ἄνω ἄκρον αὐτοῦ ξυλάρια, δι' ὧν, *οἰακίων* καλουμένων, τοῦτο ἐστρέφετο⁵, τὰ καὶ σήμερον κοινῶς *οἰάκια* ἢ *δοιάκια*⁶. Τρίτη ὀνομασία τοῦ πηδαλίου, ἐκ τῆς Λατινικῆς αὐτῆ, ἦτο *τημώνιν*⁷ ἢ *τεμώνιν*⁸, ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ Λατινικοῦ *temo*⁹.

Ἐκ τῶν ἀπαραιτήτων ἑξαρτημάτων τοῦ πλοίου ἦσαν τότε καὶ αἱ *ἀγκυραι*, αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὸν Τζέτζην, διεκρίνοντο τῶν *σιδήρων*¹⁰, πιστεύω

¹ Νόμος ναυτικός, 11,43. Χρυσόστομος, PG, 60,772. Βίος τοῦ ἁγίου Φωκά (Anal. Boll., 30,278). Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 19,11.13 (Gelzer). Corpus glossarium Latinorum, II, 252,11. Περὶ αὐχένων, βλ. ὅσα σημειοὶ ὁ Κ. Ράδος, ἐν τῷ ἔργῳ του Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου, 61.

² Ἡσύχιος, ἐν λ. οἶακες καὶ Λεξικὸν Ζωναροῦ, ἐν λ. πηδάλια. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 78,14. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,46. Σχολιαστῆς Ὁππιανοῦ, Ἄλιευτ., 1,192. Σχολιαστῆς Ἀριστοφάνους, Εἰρ., στίχ. 141.

³ Ὁ Κ. Ράδος, Ἐνθ' ἄν., 61, λέγει ὅτι τὸ τοιοῦτο πηδάλιον δὲν εἶναι παλαιότερον τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὅταν ὁμοῦς ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβ., 1533,49) λέγῃ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους του οἰάκια ἐλέγοντο : «ξυλύφια τινα, δι' ὧν στρέφουσι τεχνικῶς τὸ πηδάλιον», πιστεύω ὅτι τὸ κρικούμενον πηδάλιον ὑπονοεῖ.

⁴ «Πηδάλια οἶακες, αὐχένες», Λεξικὸν Φωτίου : «gubernaculum οἶαξ». Corpus glossarium Latinorum, II, 379,55' καὶ ἄλλιν : «claves οἶακες πλοίου», Corpus glossarium Latinorum, II, 101,51.

⁵ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά (Φαβρικήου, Βιβλιοθήκη, 8, 140). Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,49. Παλαιότερον ἔγραψε καὶ ὁ Πολυδεύκης, Ὀνομαστ., 1,89 : «τὸ δὲ ἄκρον τοῦ πηδαλίου οἶαξ καὶ τὸ πᾶν δὲ οἶαξ τε καὶ πηδάλιον καλεῖται». Οἱ σύγχρονοι τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου (Παρεκβ., 1676,1), σκώπτοντες τοὺς κινουῦντας τὸ ἐξωσμένον ξίφος στρατιώτας, ἔλεγον ὅτι : «οἰακίζονται τῇ σπάθῃ».

⁶ Τὸ ξυλάριον καλεῖται νῦν *γοιάκι* ἐν Σύμῃ, *βοιάκιν* ἐν Πόντῳ καὶ *δοιάκι* εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ ἄλλαχοῦ.

⁷ Πουλλολόγος, στίχ. 526 (Wagner, Carmina Græca, 195).

⁸ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,51,15· 300,7).

⁹ Corpus glossarium Latinorum, II, 196,6' III, 205,15, temo αὐχὴν καὶ temones αὐχένες.

¹⁰ Ὁ Ι. Τζέτζης, Χιλιάδες, ἱστορ. 10, στίχ. 363, εἶπεν ὅτι τὰ πλοῖα :

Πολλὰς ἐπιστηρίζεται ἀγκύραις καὶ σιδήροις.

μόνον κατὰ τὸ σχῆμα καὶ οὐχὶ τὴν χρῆσιν, ἀφ' οὗ καὶ τὰ *σίδηρα* ἢ *σίδηρα* ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἄγκυραι, πρὸς ἃς καὶ κατὰ τὰ πλεῖστα κείμενα συνωνυμοῦσι ¹.

² Ἦσαν δὲ τὰ σίδηρα, ἅτινα ἐκαλοῦντο καὶ «σίδηρα βολιστικά» ³ καὶ *σιδηροβόλια* ⁴, σίδηρα οὐχὶ ἀγκυλωτά, ἀλλ' ἐπιμήκη, ὅπτην κατὰ τὸ μέσον ἔχοντα, δι' ἧς διήρχετο καὶ προσεδένετο τὸ συνέχον σχοινίον, τὸ ὁποῖον «σιδηροβόλον σχοινίον» ἢ «σιδηροβόλιον» ἢ «σιδηροβόλον» ἐκάλουν οἱ μεσαιωνικοὶ ναυτικοί ⁴, ὡς δὰ καὶ οἱ σημερινοί, κατὰ τόπους ⁵.

Τὸ παρὸν τμήμα ἃς κλείσωμεν μὲ τὴν προσθήκην, ὅτι οἱ μεσαιωνικοὶ ναυτιλλόμενοι, ὅπως καὶ οἱ σημερινοὶ Ἑλληνες ναυτικοί, ἵνα αὐξήσωσι τὴν χωρητικότητα τοῦ πλοίου των, περὶ τὰ χεῖλη αὐτοῦ ἐποποθέτουσαν πλέγμα ἐκ καλάμων, λύγων ἢ τῶν τοιούτων, ὅπερ ἐκαλεῖτο *καλαμωντή* ⁶, νῦν δὲ *καλαμωντάρι* ἐν Ἡπειρῷ ⁷, ἐν δὲ τῇ ναυτικῇ γλώσσῃ *παραπέυ* ἢ *κόντρα χαβαλές*.

ΕΙΔΗ ΠΛΟΙΩΝ

Τὰ πλοῖα τῶν Βυζαντινῶν, ἀφ' ἧς μάλιστα ἐποχῆς ἤρχισε νὰ συγκροτῆται παρ' αὐτοῖς πολεμικὸν ναυτικόν, διηροῦντο εἰς *βασιλικά πλώϊμα* ἢ *βασι-*

¹ Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς τὸ Α τῆς Ἰλιάδος, στίχ. 436 (Matranga, Anecdota Graeca, 434). Τοῦ αὐτοῦ, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, 21, 20. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 224,25' 721,20. Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στίχ. 9206,9234. Λεοντίου Μαχαίρα, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,342,7 (Dawkins). Ἡ ἄγκυρα καὶ νῦν λέγεται σίδηρο ἐν Λακωνικῇ, Σηλυβρίᾳ, Λιβησίῳ καὶ ἀλλαχοῦ.

² Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 672,9' 673,6.

³ Ἀρέθας, Εἰς Λουκιανοῦ Λεξιφ., 15 (Λαογραφ., 4,259). Ἐν Καρπάθῳ περὶ πλοίου ἀπολεσθέντος ἀντάνδρου λέγουσιν ὅτι «πῆγε: σι(δ)ερο(β)ούλι». Μανωλάκακη, Καρπαθιακά, 233.

⁴ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 672,9' 673,6' 677,8.

⁵ Ἐν Βιθυνίᾳ σιδηροβόλι λέγεται τὸ σχοινίον τῆς ἀγκύρας τοῦ ἀλιευτικοῦ πλοίου, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Σφωζόπολει. Ἀναγν. Παρασκευοπούλου, Ἡ ψαρικὴ στή Σωζόπολι (Ἀρχεῖον τοῦ Θερακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, 2,93).

⁶ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,51. Ἐν Αἰτωλίᾳ *καλαμωντή* λέγεται ἡ καλαμίνη φοάκτη. Περὶ *καλαμωντῆς*, πβ. J. Kalitsunakis, Mittel- und neugriechische Erklärungen bei Eustathios, 69 ἐξ. Φ. Κουκουλέ, Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Τὰ λαογραφικά, Α', 296.

⁷ Π. Ἀραβαντινοῦ, Ἡπειρωτικὸν γλωσσάριον, 45. Τὸ *καλαμωντάρι* ἐν Ἡπειρῳ εἶναι πλέγμα ἐκ λύγων.

λικοπλώμα ἢ βασιλικὰ πλοῖα ¹ ἢ βασιλικὰ καράβια ², πολεμικὰ τουτέστι, καὶ εἰς πλοῖα τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου, τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο ἐμπορευτικὰ ³ ἢ πραγματευτικὰ σκάφη ⁴, διαφέροντα τῶν καματηρῶν καραβίων, τὰ ὅποια ἦσαν τὰ συνοδεύοντα τὸν πολεμικὸν στόλον φορτηγὰ .

Ἐχαρακτηρίζοντο δὲ τὰ ἐμπορευτικὰ πλοῖα, τὰ ὅποια ὑπὸ ὀρισμένων συγγραφέων καλοῦνται καὶ ὀλκάδες ⁵, ἐχαρακτηρίζοντο, λέγω, ὡς ἐκ τοῦ σχήματός των, ὡς *στρογγύλα* ⁷, ὡς τοιαῦτα δ' ἀντιδιαστέλλονται, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίους, πρὸς τὰ μακρὰ πλοῖα ⁸.

Τῶν τελευταίων τούτων ἡ κινητήριος δύναμις ἦτο ἡ κώπη, ἐν ᾧ τῶν στρογγύλων ἦσαν τὰ ἱστία ⁹.

Ἐν τοῖς ἐξῆς, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου ἐδηλώσαμεν, ὁ λόγος θὰ εἶναι μόνον περὶ τῶν ἐμπορικῶν καὶ ἐν μέρει τῶν ἀλιευτικῶν πλοίων.

Τὰ πλοῖα ἐχαρακτηρίζοντο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους μὲ τὸ γενικὸν ὄνομα *καράβια*, ἀλλὰ καὶ *ξύλα* ¹⁰, ἐντεῦθεν δὲ καὶ *ξυλοφάγους* ἐκάλουν τὰ

¹ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 180,140,23. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 660,16.

² Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 224,26. Περί τοῦ κάραβος, βλ. J. Kalitsunakis, Ἐνθ' ἀν., 59.

³ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 178,140,5,17. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 152,3. Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, PG, 109,497.

⁴ Θεοφάνης, Χρονογρ., 591 (De Boor).

⁵ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 663,14· 667,5. Μιχαὴλ Γούδα, Μεσαιωνικὰ χαράγματα πλοίων ἐπὶ τοῦ Θησειοῦ (Βυζαντίδος, 2,330).

⁶ I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρον, στίχ. 20. Τοῦ αὐτοῦ, Χιλιάδες, χιλ. 1, ἴστορ. 32, στίχ. 897. Corpus glossariorum Latinorum, II, 282,19.

⁷ Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ. (Miller, Recueil d. hist. d. Croisades, 1,344). Hippol. Noiret, Lettres inédits de Michel Apostolis, 92. Καρδινάλιου Βησσαρίωνος, Ὑπόμνημα εἰς Κωνσταντινὸν Παλαιολόγον (N. Ἑλληνομν., 3,26). Τὰ στρογγύλα πλοῖα ὁ Γενέσιος, Βασιλ., 46,5, καλεῖ περικαμπτεῖς νῆας.

⁸ Πολυδεύκους, Ὀνομαστ., 1,82. Ἄλλην ὑποδιαίρεσιν εἰς θαλάσσια καὶ ποτάμια πλοῖα ἀναφέρουσι τὰ Βασιλικά, 53,2,9.

⁹ Κ. Ράδου, Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου, 30.

¹⁰ Γεωργίου Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ συγγραφή, 1,87,13 (Heisenberg). Miklosich - Müller, Acta et Diplomata, 3,79,131. Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στίχ. 4539. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,46,31). Στεφάνου Σαχλίκη, Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι, στίχ. 6 (Wagner, Carmina Græca, 62). Γεωργηλά, Ἱστορικὴ ἐξήγησις περὶ Βελισσαρίου, στίχ. 330 (Wagner, Carmina Græca, 260). Λεοντίου Μαχαιροῦ, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,80,26· 156,30· 170,16 (Dawkins).

ἀκρωτήρια τοῦ Καφρέως καὶ τοῦ Μαλέα ¹, ὡς καταποντίζοντα τὰ ξύλα, ἔνεκα τῆς παρ' αὐτὰ ἐπικρατούσης τρικυμίας.

Γενικὸν ἐπ' ἴσης ὄνομα ἦτο ἡ *σκάφη*, ἣτις ἐδήλου ἄφ' ἑνὸς μὲν τὸ σκάφος τοῦ πλοίου ², ἄφ' ἑτέρου δὲ οὐχὶ πλέον τὸ μονόξυλον πλοιάριον, ἀλλὰ τὸ πλοῖον καθ' ὅλου, ἀνθ' οὗ πολλάκις καὶ κεῖται παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι ³.

Περὶ τοῦ τύπου τῶν Βυζαντινῶν πλοίων, τῶν μὴ πολεμικῶν μάλιστα, εἴμεθα ἐντελῶς ἀνεπαρκῶς πληροφορημένοι, δυσκολία, ἣτις ἐπαυξάνεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐνίστε τὸ αὐτὸ ὄνομα δηλοῖ καὶ ἐμπορευτικόν, ἀλλὰ καὶ πολεμικὸν πλοῖον. Ὅπως ἂν ἔχη, εἰς τὰ μικρότερα πλοῖα ἀνήκον τὰ ἀλιευτικὰ *σανδάλια* ⁴, τὰ ὁποῖα, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν περὶ σανδαλίων ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου λεγομένων, ἦσαν πλοιάρια ἔχοντα ἕνα ἴσθον μετὰ κεραίας, τέσσαρας κώπας, ἐν παρακώπιον καὶ τέσσαρας ναύτας ⁵, πιθανῶς οὐχὶ πολὺ διαφέροντα τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἀναφερομένων ὀκτακώπων ἀλιαδίων ⁶, ἀλλὰ καὶ μικρότερα ἀκόμη, ἄφ' οὗ ἐν τῷ δημῷδε κειμένῳ τοῦ Νικήτα Χωνιάτου ὡς *σανδάλια* χαρακτηρίζονται τὰ ἀκάτια, καὶ δὴ τὰ δύο μόνον κώπας ἔχοντα ⁷.

Ἄλιευτικὸν ἐπ' ἴσης πλοῖον ἦτο ὁ *γρίπος*, ἐκ τοῦ ἀλιευτικοῦ δικτύου γρίπου ὀνομασθεῖς, ὅστις ὅμως ἀναφέρεται καὶ ὡς πλοῖον πολεμικὰς χρείας ἐκτελοῦν. Ἐμπορικὸν φορητὸν πλοῖον ἦτο καὶ ὁ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος ἀναφερόμενος *δόρκων*, ὅστις, ἂν εἶναι ἀκριβὴς ἢ ἐκ τοῦ δορκὰς ἐτυμολογία του, ἐδήλου ταχύπλουν πλοῖον, τοῦ ὁποῖου ἡ χωρητικότης θὰ ἦτο σημαντικὴ, ἄφ' οὗ χαρακτηρίζεται ὡς σιταγωγόν, δυνάμενον νὰ χω-

¹ Βίος τῆς ὁσίας Θεοκτίστης (Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, 7). Ἀρθροῦ, Εἰς Φίλοστράτου τὰ εἰς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον, Α', 24. Ἰ. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 1095. Γ. Παχυμέρη, Μιχαὴλ Παλαιολόγος, 1,396. Ἐπιθι καὶ Σ. Κουγέα, Αἰ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογραφ., 4,246.

² Βασιλικά, 35,1,3. Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Σύνοψις χρονικῆ, στίχ. 6387.

³ Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Ἐνθ' ἀν., στίχ. 2656,4064,4879. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐκφρασις ἀλόσεως σπίνων καὶ ἀκανθίδων (Κ. Ηοηη, *Analekten zur byzantinischen Literatur*, 6). Νῦν ἐν Σύμῃ σκάφαι λέγονται τὰ διὰ τὴν ἀκτοπλοῖαν καὶ σπογγαλιεῖαν ταχύτατα πλοιάρια.

⁴ Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 495,25. G. Robinson, *Hist. and sartulary of Carbone*, 1,63.

⁵ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 659,20.

⁶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 660,1.

⁷ Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 169,28· 193,14,26.

ρήση δύο μυριάδας μοδίων σίτου¹. Φορηγὸν ἐπ' ἴσης πλοῖον ἦτο καὶ ἡ νάβα².

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος, ὁμιλῶν περὶ ἱστιῶν, ἀναφέρει τὰ τῶν συγχρόνων του *σαγολαίφρα*³, ἐκ τοῦ σάγος+λαῖφος τὴν λ. παράγων. Θὰ ἦτο δ' ἀναμφιβόλως καὶ τότε τὸ *σαγολαίφριον* ὅ,τι καὶ τὸ σημερινὸν ἐν ταῖς Κυκλάδι *σακολαίβι* ἢ ἡ τῶν Συμναίων *τσακολαίφρα*, τὸ μόνον δῆλα δὴ τετραγώνον παννίον, τὸ ἀπὸ τοῦ ἱστοῦ ἐξαρτώμενον καὶ τὸ ὁποῖον, ὑπὸ τοῦ ἀνέμου ὠθούμενον, σχηματίζει, ὡς λέγουσι, μεγάλην φούσκαν⁴. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἐγνώριζον, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι, τὰ τετραγώνια ἱστιῖα⁵. Ἐκ τοῦ τοιούτου δ' ἱστιῖου ἀναμφιβόλως καὶ τὸ φέρον αὐτὸ πλοῖον θὰ ἐλέγετο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους *σαγολαίφρα*, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον *σακολαίβα* ἐν Μαδύτῳ, Δαρδανελλίῳ, Οἰνῇ τοῦ Πόντου, Μεγίστῃ καὶ ἄλλαχού δηλοῖ εἶδος πλοίου ἀτέχνου κατασκευῆς μετ' ἐξωγκωμένης κοιλίας, ὁποῖον πιθανώτατα θὰ ἦτο καὶ τὸ μεσαιωνικόν⁶.

Ὡς φορηγὸν πλοῖον Βυζαντινὰ κείμενα ἀναφέρουσι τὴν *ξυλοκουμβάραν*⁷, καὶ *κουμπάραν* ἢ *κουμπαρίαν* ἢ, καὶ κατὰ τὸν ὑποκοριστικὸν τύπον, *κουμπάριον*⁸ καλούμενον, λέξεις, τὴν ὁποίαν ἄλλοι μὲν συνδέουσι πρὸς τὸ ἀρχαῖον κύμβη, τὸ δηλοῦν εἶδος πλοίου⁹, ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῖς πρὸς τὸ καμάρα¹⁰ καὶ ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος πρὸς τὸ ἔντομον κουβαρίς¹¹. Τὸ ὄρθον ἐδήλωσεν ὁ Reiske, σχολιάζων χωρίον τῆς Βασιλείου τῆς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, συνδέσας τὴν λ. πρὸς τὸ Ἀραβικὸν *cubār*¹², τὸ ἐκ τοῦ ἑλλην. κύμβη παραγόμενον. Ὅντως *κουμβάρια* ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀναφέρονται ὡς πλοῖα τῶν Σαρακηνῶν, ὧν ἐπιβαίνοντες οὗτοι ἐδήρουν τὰ ἑλληνικὰ παράλια¹³. εἶπε μάλιστα σαφῶς Λέων ὁ Σοφὸς ἐν τοῖς Τακτικοῖς

¹ Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 19,6· 28,1. Πβ. καὶ τὴν ἐν σελ. 127 σημείωσιν τοῦ Gelzer.

² Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,47,9).

³ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1890,9.

⁴ Α. Σακελλαρίου, Βασιλικὸν ναυτικὸν ἐγχειρίδιον ἀρμενιστοῦ, 273.

⁵ Κ. Ράδου, Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου, 63,64.

⁶ Ἐν Κρήτῃ διὰ τοῦτο *σακολαίβα* λέγεται ἡ παχεῖα καὶ δυσκίνητος γυνή.

⁷ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 584,26. Ἐπιθι Φ. Κουκουλέ, Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Τὰ λαογραφικά, Α', 308· Β', 176.

⁸ Γ. Κοιδινοῦ, Περὶ τῶν πατρίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 80,8· 81,4,14. Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 196,17.

⁹ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 584,24. «Κυμβίον» εἶδος τι ἐκπώματος τῷ σχήματι παρόμοιον πλοῖω, ὃ καλεῖται *κνμβίον*, Σουΐδας, ἐν λ.

¹⁰ Α. Κοραῖ, Στράβωνος γεωγρ., 4,235.

¹¹ Σκ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, 1,248. Πβ. καὶ Ἐμμ. Πεζοπούλου, Παρατηρήσεις εἰς Ἑλληνικὰς ἱατροὺς (Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ., 5,314,315).

¹² Πβ. τὸν τόμον τῶν σχολίων, 2,776.

¹³ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 196,17· 298,7· 299,17.

του : «διὰ τῶν παρ' αὐτοῖς (τοῖς Σαρακηνοῖς) πλοίων τῶν λεγομένων κουμβαρίων»¹.

Τοῦ σχήματος καὶ τοῦ μεγέθους τῶν πλοίων τούτων δυνάμεθα νὰ λάβωμεν γνώσιν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔκ τῶν μαρτυριῶν τῶν Βυζαντινῶν, ἀφ' ἑτέρου δ' ἔκ τοῦ σημερινοῦ ναυτικοῦ βίου. Τὰ κουμβάρια λοιπὸν χαρακτηρίζονται ὡς πλοῖα περικαμπῆ² ἢ «πλοῖα μέγιστα»³, cubár δ' Ἰαραβιστί, κατὰ τὸν Reiske, σημαίνει μέγα πλοῖον. Προστεθείσθω εἰς τὰνωτέρω ὅτι αἱ κύμβαι, πρὸς ἃς σχετίζουσιν οἱ συγγραφεῖς τὰς κουμβάρας, χαρακτηρίζονται ὡς πλοῖα περιφερῆ⁴ καὶ ὅτι *καπάρα* ἐν Κύπρῳ, *γαμπάρα* ἐν Θήρᾳ⁵ καὶ *καμπάρα* ἐν Μείστη καὶ Σύρῳ λέγεται μέγα τριίστιον πλοῖον καὶ ὅτι κατὰ τὸν IB' αἰῶνα, καὶ σήμερον ἐν Μείστη, *ξυλοκουμβάραν*, σκώπτοντες, ἐκάλουν τὴν γυναῖκα «ἢ οὔτε κάλλος ἐπανθεῖ οὔτε σύμμετρον μέγεθος»⁶.

Κατὰ ταῦτα, ξυλοκουμβάρα ἢ κουμπάρα ἦτο τότε μέγα φορητὸν περιφερὲς καὶ ἀκανόνιστον σχῆμα ἔχον τριίστιον πλοῖον, ἀνήκον εἰς τὰ *τριάρμενα* πλοῖα.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χωρητικότητα τοῦ ἐμπορευτικοῦ πλοίου, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Αὕτη, περὶ σιτηρῶν καὶ ὀσπρίων προκειμένου, ὑπελογίζετο κατὰ μοδίους θαλασσίους, ὧν ἕκαστος, κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ I' - IB' αἰῶνος τοῦλάχιστον χρονικὸν διάστημα, ἰσοδυνάμει πρὸς λίτρας τεσσαράκοντα ἢ, ὡς ἔλεγον, φούκτας 26⁷, περὶ ξυλείας δὲ προκειμένου, ὑπελογίζετο κατὰ *πίσας*, ἐκάστης πίσης ἰσοδυναμούσης πρὸς δώδεκα μοδίους⁸.

Ἦτο δ' ἢ χωρητικότης, φυσικά, διάφορος, ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τοῦ πλοίου. Οὕτως ἔχομεν μνημονευόμενα πλοῖα τεσσάρων χιλιάδων μοδίων⁹, ἄλλα δύο μυριάδων¹⁰ καὶ ἄλλα ἑπτὰ¹¹.

Ἐπειδὴ δ' ἀναλόγως τῆς χωρητικότητος τοῦ πλοίου ἐπεβάλλετο κρατικὴ

¹ Λέοντος, Τακτικά, 18,138 (PG, 107,980).

² Γενεσίου, Βασιλ., 46,5. *Ξυλοκουμπάρι* νῦν ἐν τῇ ναυτικῇ γλώσσῃ λέγεται ἢ σανὶς (ἀρχικῶς πιθανότατα ἢ ἐπικαμπῆς), ἐφ' ἧς καθήμενοι ἀναβιβάζονται οἱ ναῦται εἰς τοὺς ἰστούς, ἵνα κάμωσι διαφόρους ἐπισκευάς.

³ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 298,7.

⁴ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 584,20. Ἡ σὺχτιος, ἐν λ. κύμβας.

⁵ Πβ. καὶ τὸ Βενετικὸν *gabara*. D. Hesseling, *Les mots maritimes*, 16.

⁶ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 584,26. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, *Τὰ λαογραφικά*, Α', 308· Β', 176.

⁷ Σπ. Λάμπρου, *Τρία κείμενα* (Ν. Ἑλληνισμ., 9,166).

⁸ Σπ. Λάμπρου, *Ἐνθ' ἀν.*, 9,168,169.

⁹ L. Petit, *Typicon du monastère de la Kosmosotira près d'Ænos*, 69 (*Izstwjestija* τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, 13,53).

¹⁰ Διονυτίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 19, 6 (Gelzer).

¹¹ Βίος τοῦ ἁγίου Φωκᾶ (*Anat. Boll.*, 30,274).

φορολογία, «δόσις ἀντιναύλου» καλουμένη¹, διὰ τοῦτο τὸ κράτος ἐφρόντιζε δι' εἰδικῶν ὑπαλλήλων, οἵτινες ἐκαλοῦντο «νοτάριοι τοῦ σεκρέτου τῆς θαλάσσης» καὶ ὑπῆγοντο ὑπὸ τὸ «σέκρετον τῆς θαλάσσης», τὸ ὑπουργεῖον δῆλα δὴ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου², εἰς ὃ ὄφειλε νὰ ἐγγραφῆ ἕκαστον ἐμπορικὸν πλοῖον, ἐφρόντιζε, λέγω, τὸ κράτος νὰ κάμη ἀκριβῆ τὴν καταμέτρησιν αὐτῶν, ἥτις ἐλέγετο *ἕξαμος* καὶ τὸ ῥῆμα *ἕξαμώνω*³. Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ὑπέγραφεν ὁ *παραθαλασσίτης*, ὑπαγόμενος εἰς τὸν ἑπαρχον καὶ ἐπιφορτισμένος μὲ τὴν ἀστυνομίαν τῆς ἀκτῆς⁴.

Περὶ τοῦ τρόπου τῆς καταμετρήσεως, ἥτις εὔρηται παλαιότερον παρ' Ἡρώνι ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ «Εἰσαγωγή τῶν στερεομετρούμενων» καὶ «Περὶ μέτρων»⁵, ἔχομεν εὐτυχῶς σχετικὰς πληροφορίας ἐκ κειμένων, γραφέντων μεταξὺ τοῦ Ι' καὶ ΙΒ' αἰῶνος⁶. τεινομένου δῆλα δὴ μίτου, ἐμετρεῖτο εἰς πήχεις τὸ μῆκος τοῦ πλοίου καὶ τὸ πλάτος αὐτοῦ κατὰ τὸ μεσαίτατον μέρος, ὡς καὶ τὸ βάθος του, ἐπ' ἴσης κατὰ τὸν μεσαίτατον χώρον⁷. Ὁ συμψηφισμὸς τῶν τριῶν τούτων διαστάσεων ἔδιδε τὴν εἰς μοδίους χωρητικότητα.

Ἄλλος τρόπος μετρήσεως, ὁ καὶ παλαιότερος, ὡς φαίνεται, καὶ μὴ πολὺ ἀκριβής⁸, ἦτο ὁ ἐξῆς: ἐτοποθέτου *κατορλίνας*, ἦτοι κατὰ σειράν, ἀπὸ πρῶρας εἰς πρῦμνην ἑκατέρωθεν πῆλινα δοχεῖα, *κοῦφα* ἢ *μαγαρικά*, καὶ κατὰ σοιβάς ἐπαλλήλως ἄλλα κατὰ τὸ ὕψος τῆς κοιλίας, ὅπερ ὑπελογίζετο μέχρι τῆς *ταβλώσεως*, τοῦ μέρους δῆλα δὴ ἐκείνου ἐνθα ὑπῆρχον ὡς δεῖκται ξυλάρια, *ζυγά* καλούμενα. Προστιθεμένου εἰτα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν *μαγαρικῶν*, τὰ ὅποια ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς ὑπολογισμὸν τῶν τριῶν διαστάσεων, καὶ πολλαπλασιαζομένου τούτου ἐπὶ ἕξ, διότι ἕκαστον *μαγαρικὸν* ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἕξ μοδίους σίτου, εὐρίσκετο ἡ ὀλικὴ τοῦ πλοίου εἰς μοδίους χωρητικότης.

Ἄν ἐπρόκειτο περὶ μεταφορᾶς ξύλων, ὁ πολλαπλασιασμὸς ἐγένετο ἐπὶ

¹ Μιχ. Γούδα, Ἡ καταμέτρησις τῶν ἐμπορικῶν πλοίων καὶ ἡ νηολόγησις καὶ φορολογία αὐτῶν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (Βυζαντίδος, 1,44). Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,171,2.

² Μιχ. Γούδα, Ἐνθ' ἀν., 1,42.

³ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,168,25.

⁴ L. Brehier, Les institutions de l'empire byzantin, 265.

⁵ Μιχ. Γούδα, Ἐνθ' ἀν., 1,37.

⁶ Βλ. I. Σακελλίωνος, Περὶ ἀπογραφῆς καὶ καταμετρήσεως ἐμπορικῶν πλοίων παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς (Πανδώρας, 18,225-231) καὶ τὰ κείμενα πάλιν ἐν Miklosich - Müller, Acta et Diplomata, 6,122 ἕξ. Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,166 ἕξ.

⁷ Μιχ. Γούδα, Ἐνθ' ἀν., 1,39.

⁸ «Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἡ εὐρεθεῖσα τῶν παλαιότερων γραφῆ, ἥτις νῦν διαγινώσκειται μὴ ἔχουσα πάντη τὸ ἀσφαλές καὶ ἠκριβωμένον», Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,169,29.

δώδεκα¹. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν καταμέτρῃσιν ἐφρόντιζον οἱ ἄνδρες τοῦ πλοίου, ἀποσπῶντες ἐκ τῆς ταβλώσεως, νὰ καταβιβάζωσι τὰ ζυγά, ἐλαττοῦντες οὕτω τὴν χωρητικότητα τοῦ πλοίου, διὰ τοῦτο ἐφιστᾶτο ἡ προσοχὴ τῶν ὑπαλλήλων ἐπὶ τῆς καταδολιεύσεως ταύτης².

Τέλος κατὰ τὴν καταμέτρῃσιν δὲν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν ἡ ἀντλία, τὸ μέρος δὴλα δὴ τοῦ πλοίου, εἰς ὃ συνεκεντροῦντο τὰ εἰσρέοντα ὕδατα, οὔτε καὶ ἡ πρύμνη, διότι ἐκεῖ ἐκοιμῶντο τὰ πληρώματα καὶ ἐτίθεντο τὰ σχοινία καὶ αἱ ἄγκυραι τοῦ πλοίου, ἐπομένως ἐν αὐτοῖς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τεθῆ φορτίον³. Κατ' ἄλλο ἐν τούτοις κείμενον, μόνον ἡ ἀντλία δὲν ἐπρεπε νὰ μετροῖται: «ἡ δὲ πρύμνα πάλιν ὀφείλει μετῶσθαι καὶ ἡ πρῶρα ἦγουν καθ' ὃ διαγινώσκειται ἔχουσα μῆκος πλάτος καὶ βάθος ἀπὸ τῆς χωρήσεως τῶν μαγαρικῶν»⁴.

⁵ Ἀνωτέρω ὠμίλησα περὶ ναυτικῆς φορολογίας. Ὑπὸ τῶν κρατικῶν δὴλα δὴ ὑπαλλήλων ἐπεβάλλοντο εἰς τὰ πλοῖα διάφοροι φορολογίαι, ἀγγραεῖαι, ἐπὶ τῆς κυκλοφορίας (διαβατικόν), τῆς πωλήσεως (δεκάτη), τῆς χωρητικότητος (μετρητικόν), εἰς ἃς προσθετέα τὰ φιλοδωρήματα πρὸς τοὺς κομμερκιαροὺς καὶ λοιποὺς ναυτικοὺς ὑπαλλήλους. Τῶν ἀγγραειῶν ἦσαν ἀπηλλαγμένα τὰ πλοῖα τῶν μονῶν, τὰ μεταφέροντα τὰ διὰ τοὺς μοναχοὺς τροφίμα καὶ λοιπὰ ἀναγκαῖα, ὡφείλον ὅμως οἱ μοναχοὶ νὰ παρουσιάζωσιν ἐγγραφα, πιστοποιοῦντα ὅτι τὸ πλοῖόν των δὲν ἦτο καταγεγραμμένον εἰς τὸ δημόσιον σχετικὸν κατάστιχον⁵.

Παράρτημα ἐκάστου πλοίου ἦτο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὁ *κάραβος*⁶, τὸν ὁποῖον οἱ λεξικογράφοι φέρουσιν ὡς συνώνυμον πρὸς τὸ *ἀκάτιν*⁷, ὅπερ πάλιν τὰ γλωσσάρια χαρακτηρίζουσιν ὡς *modicam navem minorem quam scafa*⁸, ὃ δὲ Ναυτικὸς νόμος ἀντιδιαστέλλει πρὸς τὰ *ἐφόλκια*⁹, ἐν ᾧ ἄλλα κείμενα ταυτίζουσι πρὸς αὐτὰ¹⁰.

¹¹ Ἦσαν δὲ τὰ ἐφόλκια ἀκάτια, ὧν ἐν σμικρότατον εἶδος ἐκαλεῖτο *σίλφαι*¹¹,

¹ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἄν., 9,166,26· 167,19· 168,20· 169,20.

² Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἄν., 9,168.

³ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἄν.

⁴ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἄν., 9,170.

⁵ G. Rouillard, Les taxes maritimes et commerciales d'après les actes de Patmos et de Lavra (Mél. Diehl, 1,277 ἔξ.).

⁶ Μόσχου, Λειμωνάριον, PG, 87⁸,2929. Νόμος ναυτικός, 11 καὶ 46.

⁷ Λεξικὸν Ζωναροῦ, ἐν λ. *ἀκατος*. Corpus glossariorum Latinorum, III, 434,23.

⁸ Corpus glossariorum Latinorum, III, 423,44.

⁹ Νόμος ναυτικός, 46.

¹⁰ Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, 169,16 (Anrich).

¹¹ Σουΐδας, ἐν λ. *κάνθαρος*. Σχολιαστὴς Ἀριστοφάνους, Εἰρ., 142.

Πβ. καὶ J. Kalitsunakis, Mittel-und neugriechische Erklärungen bei Eustathios, 59.

εἶτε διὰ σχοινίων προσδεδεμένα καὶ ὀπισθεν τοῦ πλοίου πλέοντα ἢ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πλοίου, ὁσάκις τοῦτο ἦτο μεγαλύτερων διαστάσεων, κατὰ τὸν πλοῦν τοποθετούμενα ¹.

Τέλος ὁ Λεόντιος Μαχαιρᾶς ἀναφέρει ἀπὸ τοῦ πλοίου εἰς τὴν θάλασσαν ριπτόμενον *παρασκάριον* ἢ *παράσκαρμον* ², ὅστις εἰς Γενουήνσια ἔγγραφα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καλεῖται «barca de parascalmo» ³: ἦτο λοιπὸν ὁ παράσκαρμος λέμβος μεγαλύτερα πῶς, ἔχουσα παρὰ τὸν κανονικὸν τῆς κώπης σκαρμὸν καὶ δεύτερον διὰ βοηθητικὴν κώπην.

ΤΑ ΠΛΗΡΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΛΟΙΩΝ

Τὸ πλήρωμα ἐνὸς Βυζαντινοῦ πλοίου μεσαίης ἢ καὶ μεγάλης χωρητικότητος ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς *ναύτας* ⁴, οἵτινες οὐχὶ σπανίως ἐχειρίζοντο καὶ τὴν κώπην. Ὁ ναύτης, ὅστις μετὰ πολλὴν ἀσκησιν ἀπεδεικνύετο ἱκανός, ἠδύνατο νὰ προαχθῇ εἰς *πλωρίτην* ⁵, πρῶτά δὴλα δὴ, ἀναλαμβάνοντα τὴν ἐπιβλεψίν καὶ διευθέτησιν τῶν κατὰ τὴν πρῶραν τοῦ πλοίου καὶ διαρκῶς ἀπ' αὐτῆς πρὸς τὸ πέλαγος ἀποβλέποντα ⁶.

Ἐκ τοῦ λοιποῦ πληρώματος ἀναφέρεται ὁ *ἀρμενιστής*, ὁ ἐπὶ τῶν ἀρμένων, ἦτοι ἱστίων δὴλα δὴ, ὁ *βιγλοφόρος*, ὁ παρατηρῶν δὴλα δὴ (βιγλίζων) ἀπὸ τῶν καρχησίων (πινῶν) ἂν φαίνεται ληστρικὸν πλοῖον ἢ ἂν ὑπάρχη κίνδυνος συγκρούσεως ἢ καὶ ἐξακριβῶνων τοὺς ἀνέμους ⁷, ἔπειτα δὲ ὁ *κελευστής*,

¹ Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικά, 5,27,249. Ἀγαθίου, Ἱστορ., 185,21.

² Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,588,20. Ἐπιθι καὶ τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange, ἐν λ. σκαρμός.

³ H. Kahane, Zur neugriechischen Seemannssprache anlässlich Vidos parole marinesche (Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, 15,99).

⁴ Τοὺς ναύτας αἱ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,46,6) καλοῦσι *θαλασσίμους*, τοὺς δὲ θαλασσινοὺς καθ' ὅλου *θαλασσομάχους*. Τὸ σύνολον τοῦ πληρώματος κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἐλέγετο, ὡς καὶ σήμερον, *τοσσομο*, ἐκ τοῦ Ἱταλικοῦ *ciurma*. Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Ἐνθ' ἀν., 1,360,9: 506,11.

⁵ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 36,532. Hesselting-Pernot, Poèmes Prodomiques, IV, 129r. Ὁ Ἀλκίφρων, Ἐπιστολαί, Β', 4,21, ἀναφέρει καὶ τὸ *πρωρατέιν*.

⁶ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 36,532. Χρυσόστομος, PG, 60,133. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 669, 17. Νόμος ναυτικός, 9. Μιχαήλ ρήτορος, Λόγος εἰς Μανουὴλ Κομνηνὸν (Regel, Fontes rerum byzantinorum, 72,28). Τὸν πλωρίτην Κωνστ. ὁ Πορφυρογεννήτου, ἐν τῇ Ἐκθέσει του, 669,17 καλεῖ *πρωράτα*. Οἱ ἀρχαῖοι τὸν ἐκάλουσαν *πρωράτην*, Πολυδεύκους, Ὀνομαστ., 1,95.

⁷ Νόμος ναυτικός, 9,36. Δημητρίου Μόσχου, Νέαρια (Μουστοξύδη, Ἑλληνομνήμων, 422). Λέοντος, Τακτικά, PG, 107,1009.

ὄστις, ἀντικαθιστῶν τὸν τῶν ἀρχαίων τριηραύλην, ἔδιδε δι' ᾧδῆς ἢ ἐπιφωνημάτων τὸν ρυθμὸν τῆς κωπηλασίας ¹.

Μετὰ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς ναυτικῆς πυξίδος ², εἰς τὰ Βυζαντινὰ καράβια ὑπῆρχε καὶ ὁ ἐπ' αὐτῆς ἰδιαίτερος ναύτης, *ποδότας* καλούμενος, ὁ τῶν σημερινῶν πιλότος, ὁ καὶ ἐπὶ τῆς μαγνητικῆς βελόνης ³. Ἐπ' ἴσης εἰς μεταγενέστερα κείμενα ἀναφέρεται ὁ ἐπὶ τοῦ κρικουμένου πηδαλίου ναύτης, *πενέζης* (Ἰταλ. *penese*) καλούμενος ⁴. Τέλος ὁ κυβερνήτης ἢ *κύβερνος* ⁵ ἢ *καραβίας* ⁶ ἢ, καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, *καπετάνος* ⁷ (κατ' ἐπάνω), ὅστις, διευθύνων τοὺς ἀρχένας τοῦ πλοίου (ὁ ἐπὶ τῶν οἰάκων), ἔπρεπε νὰ ἔχη ὑπὲρ πάντας ναυτικὴν πεῖραν, πλήρη γινῶσιν τῶν ἀνέμων, ὡς καὶ τῆς θέσεως τῶν βοηθούτων τὸν πλοῦν ἀστέρων ⁸, νὰ γνωρίζῃ, ὡς ἔλεγον οἱ ναυτικοί, τὰς *παρασημασίας τῶν ἀστρων*, εἰς τὰ νεύματα τοῦ ὁποίου ὄφειλον νὰ ὑπακούουν οἱ ναῦται ⁹. Πρὸς τὸν κυβερνήτην ταυτιστέος καὶ ὁ *πρωτοκάραβος*, ἔργον τοῦ ὁποίου, κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον, ἦτο : «τὴν ναῦν πηδαλιουχεῖν καὶ κυβερνᾶν» ¹⁰.

¹ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,1039. Λόγγου, Τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην λόγοι Δ', 3,212. Λουκιανοῦ, Περὶ τοῦ οἴκου, 16. Τοῦ αὐτοῦ, Δραπέται, 29. Εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἀναφέρεται *ἐλάτης*, *δευτερελάτης*, *πρωτελάτης* καὶ ὑπὲρ αὐτὸν ὁ *πρωτοκάραβος*. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 235,17· 237,8,20· 238,15,18.

² Ἡ ναυτικὴ πυξίς ἐλέγετο κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας *μπούσουλας* (Ἰταλ. *bussola*), ὁ δὲ Καναβούτζης (Πρὸς τὸν αὐθέντην τῆς Αἴνου καὶ Σαμοθράκης, 9,2· Lehnerdt) τὴν καλεῖ *βελόγιον*.

³ Πουλλολόγος, στίχ. 524 (Wagner, Carmina Graeca, 195). Γαδάρου, λύκου καὶ ἄλουπούς διήγησις ὥραία, στίχ. 114 (Wagner, Carmina Graeca, 128). Εἰς μεσαιωνικὰ Ἰταλικά κείμενα φέρεται ὡς *pedol(t)ro*, *pilotus* καὶ *piloto*, λέξις παραγομένη ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀποδότης (I. Βογιατζίδου, Σύμμεικτα λεξικογραφικά, Ἀθηνᾶς, 27,123-125) καὶ μὴ συνδεομένη, ὡς δέχονται, πρὸς τὸ πηδόν. Η. Kahane, Ἐνθ' ἄν., 99,107.

⁴ Πουλλολόγος, στίχ. 527 (Wagner, Carmina Graeca, 195).

⁵ Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 19, 11 (Gelzer). Corpus glossariorum Latinorum, III, 297,30.

⁶ Λουκιανοῦ, Δίς κατηγορούμενος, 3. Μόσχου, Λειμωνάριον, PG, 87^b,2929.

⁷ Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,302,23· 360,9· 474,28.

⁸ Χρυσόστομος, PG, 51,38,43· 53,223· 56,111,165· 60,133. Γρηγόριος Νύσσης, PG, 45,165. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 36,532. Λουκιανοῦ, Δίς κατηγορούμενος, 2. Ἀχιλλέως Τατίου, Τὰ κατὰ Λευκίπτην καὶ Κλειτοφῶντα, 3,3. Νόμος ναυτικός, 9. Ἐπαναγωγή, 24,8. Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 19,13 (Gelzer). Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, Ἐγκόμιον εἰς τοὺς ἁγίους Κύρον καὶ Ἰωάννην, PG, 87^b,3612. Λεοντίου, Τακτικά, PG, 107,989,1000. Μανουὴλ Παλαιολόγου, Λόγος πανηγυρικός (Boissonade, Anecdota nova, 225).

⁹ Κλήμεντος, Τίς ὁ σφζόμενος πλούσιος, 26,2 (1717· Stählin).

¹⁰ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 240,14.

Εἰς διάφορα κείμενα ὁ κυβερνήτης καλεῖται καὶ *ναύκληρος* ἢ *ναύκληρος*¹, εἰς ἄλλα πάλιν σαφῶς διαστέλλεται οὗτος ἐκείνου². Ὅντως κυρίως ναύκληρος ἦτο ὁ τοῦ πλοίου κύριος, ὁ *καρβοκύρι(ο)ς*³, ὅστις δὲν ἦτο ἀνάγκη πάντοτε νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ κυβερνᾷ κατὰ τὸν πλοῦν τὸ πλοῖον. Ὅταν καὶ τοῦτο συνέβαινε, τότε ναύκληρος καὶ κυβερνήτης ἦτο ὁ αὐτός.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ναύκληρος ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὰς ἀταξίας τὰς ἐντὸς τοῦ πλοίου γενομένας ὑπὸ τοῦ πληρώματος⁴.

Ἐνταῦθα σκόπιμον κρίνω νὰ σημειώσω τὰ ἔξης, σχετικὰ μὲ τὸ πλήρωμα τοῦ πλοίου, τσοῦρμον (ἴταλ. ciurma)⁵, καὶ τοὺς ἐμπόρους τοὺς φορτώνοντας τὸ ἐμπόρευμά των εἰς ἓν πλοῖον, κατὰ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου. Λοιπόν, ἂν ὁ κυβερνήτης συνεφώνει νὰ προσλάβῃ ὡς πλήρωμα ὠρισμένους ἄνδρας εἰς οὓς καὶ προεπλήρωσε μέρος τῆς συμφωνηθείσης ἀμοιβῆς, ἂν οὗτοι, πρὸ τοῦ ἀποπλου, μετενόουν καὶ, μεγαλυτέραν ἀντιμισθίαν ἀπαιτοῦντες, ἠνάγκαζον τὸν κυβερνήτην νὰ προσλάβῃ ἄλλα πρόσωπα, τότε οἱ μετανοήσαντες ὄφειλον νὰ διπλασιάσωσιν ὄχι μόνον τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἔλαβον, ἀλλὰ καὶ τὴν χρηματικὴν ζημίαν τοῦ κυβερνήτου, μὴ ἔχοντες τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσωσιν ἀμοιβὴν δι' ἐν τῷ μεταξὺ προσενεχθείσας ὑπηρεσίας, π.χ. ἐπίβλεψιν καὶ μεταφορὰν τοῦ φορτίου. Ἀντιθέτως, ἂν ὁ κυβερνήτης μετενόει καὶ δὲν προσελάμβανε τοὺς μεθ' ὧν ἦλθεν εἰς συμφωνίαν ναύτας, τότε οὗτοι ἐκράτουν τὸ προκαταβληθὲν ποσόν. Ἐπ' ἴσης οἱ ναῦται δὲν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ μετάσχουν ταξιδίου ἄλλου ἀπὸ τὸ συμφωνηθὲν, εἴτε ἦτο τοῦτο βραχυτέρον ἐκείνου, εἴτε μακρότερον⁶.

Πρὸς τούτοις, ἂν ἔμπορός τις ἐναύλωνε πλοῖον δι' ὠρισμένον λιμένα, ὁ δὲ κυβερνήτης τοῦ πλοίου τὸ ὠδήγει εἰς ἄλλον, τότε, ἂν ἐναυάγει τὸ πλοῖον ἢ ὑφίστατο ζημίαν τὸ φορτίον τοῦ ἐμπόρου, ὄφειλεν ὁ κυβερνήτης νὰ τὸν ἀπο-

¹ Πουλλολόγος, στίχ. 526 (Wagner, Carmina Græca, 195). Hesselinger-Pergnot, Poèmes Prodromiques, IV, 129. Νόμος ναυτικός, 10,26,39. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,48,4). Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλουποῦς διήγησις ὠραία, στίχ. 144 (Wagner, Carmina Græca, 128). Βλ. καὶ τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange, ἐν λ. κυβερνήτης.

² Κατὰ τὰ Βασιλικά, 53,1β: «ὁ ναύκληρός ἐστι πρὸς ὃν ἀνήκει ὁ πόρος τοῦ πλοίου καὶ τὰ συμβαινόντα εἴτε δεσπότης ἐστὶν εἴτε παρὰ δεσπότην ἐν ὁμάδι πλοῖον ἐμισθώσατο ἢ ἐπικαίρως ἢ διηνεκῶς».

³ Λουκιανοῦ, Πλοῖον ἢ εὐχαί, 14. Κατὰ τὸν Πλοῦταρχον, Πολιτ. παραγγ., 501: «ναύτας μὲν ἐκλέγεται κυβερνήτης καὶ κυβερνήτην ναύκληρος», κατὰ δὲ τὸ Λεξικὸν τοῦ Φωτίου: «ναύκληρος ὁ τῆς νεῶς κύριος καὶ ὁ ἐπιπλέων αὐτῇ ἐπὶ τῷ τὰ ναῦλα λαβεῖν». Ὁ ναύκληρος διαστέλλεται τοῦ κυβερνήτου καὶ ἐν τῇ Ἐπιναγωγῇ, 24,8' καὶ ὁ καρβοκύρις πάλιν τοῦ ναυκλήρου, Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,48,19). Λεοντίου Μαχαιρά, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,506,3 (Dawkins).

⁴ Βασιλικά, 53,1,26.

⁵ Οὔτω κατὰ τὸν Λεόντιον Μαχαιρᾶν, 1,360,9.

⁶ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,48,26 ἔξ. 297,1 ἔξ.).

ζημιώση. Ἐάν τούναντίον ὁ κυβερνήτης, εἰς τὸν λιμένα τοῦτον ἀποβιβάζων πραγματείαν ἐκέρδιζε, ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἔμπορον ἀνάλογον κέρδος ¹.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἐπιβάτας, λέγομεν ὅτι, μὴ ὑπαρχόντων τότε ἐπὶ τοῦ πλοίου ἰδιαιτέρων διαμερισμάτων διὰ τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, τὰ φῦλα τῶν πλεόντων ἐχωρίζοντο διὰ παραπετασμάτων ², καὶ ὅτι ὑπῆρχον πολλοί, οἴτινες, διὰ τὸ ἄδηλον τοῦ πλοῦ καὶ τὸν ἐκ τοῦ ναυαγίου φόβον, προσέδενον εἰς τοὺς βραχιονιάς των ποσόν τι χρημάτων, ἵνα, δι' αὐτῶν, ὁ εὐρὸν αὐτοὺς ναυαγούς, τοὺς θάψῃ. Παρατηροῦμεν προσθέτως ὅτι κατὰ τοὺς εὐθύς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους ὁ ἐπίσκοπος ἔδιδεν εἰς τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ἐπιβάτας πιστοποιητικὰ ὑγείας καὶ διαβατήρια ³.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ναυτικῶν προκειμένου, λέγομεν ὅτι οὗτοι, οὐρίου τυχόντες ἀνέμου, διεσκέδαζον ἐνίοτε πίνοντες ⁴, ὅτι, εἰς τὴν ξηρὰν ἀποβιβαζόμενοι, ἐσύχναζον εἰς τὰ καπηλεῖα ⁵, ὅτι ἦσαν ἀθυρόστομοι καὶ βωμολόχοι ⁶, καθαρὰ ὅμως ἀπὸ ἀφροδισίων διατηροῦντες τὰ σκάφη των, ὡς ἱερά ⁷.

Ο ΠΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΟΥΝ

Φαίνεται ὅτι οἱ Βυζαντινοί, ἀρχαίαν ἀκολουθοῦντες συνήθειαν, κατὰ τὸν χειμῶνα ἀνείλκνον τὰ πλοῖα των εἰς τὴν ξηρὰν, τὸν ἐκ τῶν τρικυμιῶν κίνδυνον ἀποφεύγοντες· τοῦτο, τοῦλάχιστον διὰ τὸν Δ' αἰῶνα, δεικνύει τὸ τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου: «ἀνελκε τὴν ναῦν ἄρχομένου χειμῶνος καὶ τῆς θαλάσσης ἀγριουμένης» ⁸. Ὡς δὲ τέως οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἀπέφευγον τὸν κατὰ τὸν χειμῶνα πλοῦν ⁹, τὸ πρῶτον ἀναλαμβάνοντες αὐτὸν μετὰ τὸν ἀγιασμόν

¹ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, Ἐνθ' ἄν., 6,47,27 ἔξ. Περὶ τούτων, ὡς καὶ περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς νομικὰ ζητήματα, σχετιζόμενα μὲ τοὺς ὄρους τῶν ναυλώσεων, τὸν πλοῦν, τὰς σχέσεις ναυκλήρου πρὸς ναύτας ἢ ἐπιβάτας ἢ ἔμπορους, τὰ ναυλοδάνεια, τὰς ἀβαρίας, τὰς κατὰ τὸν πλοῦν κλοπὰς κτλ., βλ. τὰ κεφάλαια τοῦ Ναυτικοῦ νόμου (ἔκδ. Ι. καὶ Π. Ζέπου, *Jus Graecoromanum*, 2,95 ἔξ.).

² Σ υ ν ἔ σ ι ο ς Κ υ ρ ῆ ν η ς, PG, 66,1329.

³ Ἐπιθι L. Brehier, *Les institutions de l'empire byzantin*, 528.

⁴ Ι. Τ ζ ἔ τ ζ ο υ, Ὑπόθεσις τῆς Β' Ὁμήρου Ὀδυσσεΐας, 87 (*Matranga, Anecdota Graeca*, 1,241).

⁵ Ἰ σ ἰ δ ω ρ ο ς Π η λ ο υ σ ι ὠ τ ῆ ς, PG, 78,457.

⁶ Ἰ σ ἰ δ ω ρ ο ς Π η λ ο υ σ ι ὠ τ ῆ ς, PG, 78,357. Δ η μ η τ ρ ῖ ο υ Κ υ δ ὠ ν η, Ἐπιστολαὶ (*Boissonade, Anecdota nova*, 292).

⁷ Ἀ χ ι λ λ ἑ ὠ ς Τ α τ ῖ ο υ, Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα, 5,16.

⁸ Γ ρ η γ ὄ ρ ι ο ς Θε ο λ ὄ γ ο ς, PG, 36,376.

⁹ Π β. τὴν σημερινὴν ναυτικὴν παροιμίαν «τοῦ Σταυροῦ σταύρωνε καὶ δένε» (Ζάκυνθος) ἢ «τοῦ Σταυροῦ σταύρωνε κι' ἔμπα μέσα», ἤτοι ἀπὸ τῆς 14ης Σεπτεμβρίου δὲν πρέπει νὰ ταξιδεύῃ τις. Θ α ν ἄ σ η Κ ι ζ λ ἄ ρ η, Σταύρωνε καὶ ἀρμένιζε (Λαογραφ., 12,291 ἔξ.).

τῶν ὑδάτων (θην Ἰανουαρίου), οὕτω κατὰ τόπους θὰ συνήθιζον καὶ οἱ Βυζαντινοὶ συνάδελφοὶ των. Τοῦλάχιστον κατὰ τὸν Ἰωάννην Λυδόν, κατὰ τὸν 5' αἰῶνα, οἱ σύγχρονοὶ του συνήθιζον ν' ἀρχίζωσι τοὺς πλόας των ἀρχομένου Μαρτίου, τὴν ἑναρξιν ταύτην καλοῦντες *πλοιαφέσια*¹, συμφωνοῦντα ἔχοντα καὶ τὸν Χορίκιον, πιθανῶς Βασιλάκην, ὅστις παριστάνει τὸν ἔμπορον λέγοντα, ἅμα τῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ ἕαρος: «Τί τοίνυν ἔτι μέλλω καὶ πρὸς τὸν πλοῦν ἀναδύομαι; ἐπιβήσομαι τῆς ὀλκάδος, θαρρήσω τὸν πλοῦν»², πρὸς δὲ καὶ τὸν Χρυσόστομον, ὅστις, περὶ τοῦ Μαρτίου τὸν λόγον ποιούμενος, παρατηρεῖ: «ναυτικὸς ἦδη χαροπῆς θαλάσσης καταθρασύνεται καὶ φιλοκερδέσι τέχναις γλαυκοῦ κατατολμᾷ κύματος» (PG, 59,739).

Προτοῦ τὸ πλοῖον ἀναχθῆ ἔκ τοῦ λιμένος, ἂν ἦτο κενόν, ἔπρεπε νὰ παραλάβῃ τὸ προσήκον ἔρμα, *σαβούρα*³. Τὸ ἄνευ ἔρματος πλοῖον ἔκαλεῖτο *σάβουρον* ἢτοι ἀσάβουρον ἢ *σαβουρῶτον*⁴. Ἀπετελεῖτο δὲ τὸ ἔρμα ἀπὸ ἄμμον⁵ ἢ λίθους⁶.

Ἄφ' οὗ τὸ πλοῖον εἰς ἓνα λιμένα παρελάμβανε τὸ φορτίον του, τὸ ὁποῖον ἐχαρακτηρίζετο καὶ οὕτως, ἀλλὰ καὶ ὡς *γόμος*, *γομάριν* ἢ *ἐνθήκη*⁷, ἐξήρχετο τοῦ λιμένος, διὰ νὰ ἀρχίσῃ τὸν πλοῦν, τὸ *ταξίδιον*⁸, ὡς ἔλεγον.

Κατὰ τὸν πλοῦν, ἐφ' ὅσον δὲν ἔπνεεν ἄνεμος, οἱ ναῦται ἐκωπλήατον, *ἤλαυνον*⁹, ἵνα δὲ ἀνακουφίζωνται ἔκ τοῦ κόπου τῆς εἰρεσίας, ἢ ἦδον¹⁰, ἐν τοῖς ἄσμασί των τὸν προστάτην των ἱερομάρτυρα Φωκᾶν ἐπικαλοῦμενοι, ἢ,

¹ Ἰωάννου Λυδοῦ, Περὶ μηνῶν, 70,4 (Βόνν.).

² Χορικίου, Ποίους ἂν εἶποι λόγους ἔμπορος θαλάττιος ἐπιφανέντος ἕαρος; (Ma i, Spicilegium Romanum, 5,416.)

³ Χρυσόστομος, PG, 55,47. Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques, III, 216r. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 711,26B.

⁴ Ἡσύχιος, ἐν λ. ἀνερωμάτιστος. I. Bekker, Anecdota Græca, 401,30. Νόμος ναυτικός, 21. Πβ. καὶ Γ. Χατζιδάκι, Νεοελληνικά, σαβούρα-σάβουρος, Ἀθηνᾶς, 22,223-227.

⁵ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1534.

⁶ Εὐσταθίου, Ἐνθ' ἂν. I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκάφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 615.

⁷ Νόμος ναυτικός, 11,42,43. Βίος τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος (Anal. Boll., 45,31,11). Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 269,23. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6, 46,31-47,10). Τὸ φορτῶνεν ἔλεγον τότε *εμβάλλειν* καὶ τὸ ἐκφορτῶνεν *εκβάλλειν*. Τὸ ἔμπορον πλοῖον ἔλέγετο *ἔγγρον*.

⁸ Λέοντος, Τακτικά, PG, 107,1000.

⁹ Τὸ εἰλάνω λέγεται νῦν κοινῶς *λάμνω* (κουπί), τὸ τῶν ἀρχαίων κώπην εἰλαύνειν.

¹⁰ Χρυσόστομος, PG, 51,242-55,156. Ἀμασειας Ἀστέριος, PG, 40,309. Ἐπιθι καὶ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Α' II, 35.

παύοντες τὴν κωπηλασίαν, ἀπὸ κοινοῦ ἀνεφώνουν ¹ ἢ, ἀνέλκοντες τὰ ἱστία, ἦδον, ἐνὸς ἀρχίζοντος τὴν ᾠδὴν καὶ συνεχιζόντων τῶν λοιπῶν ἐν χορῷ ².

Τὴν ὄλην εὐθύνην, ἐννοεῖται, κατὰ τὸν πλοῦν εἶχεν ὁ κυβερνήτης, ὅστις, ὡς ὀδηγοὺς τῆς ἀκριβοῦς πορείας ἢ τῶν σημείων τοῦ ὀρίζοντος, εἶρ' ὅσον δὲν εἶχεν ἐφευρεθῆ ἀκόμη ἢ μαγνητικὴ βελόνη, εἶχεν ἢ διαφόρους τόπους ³ ἢ, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνας ⁴, διαφόρους ἀειφανεῖς ἀστέρας ⁵, ἐν καιρῷ μὲν ἡμέρας τὸν ἥλιον ⁶, κατὰ δὲ τὴν νύκτα τὴν μεγάλην ἄρκτον ⁷ ἢ τὸν πολικὸν ἀστέρα, τὸ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας *ἄστρον τῆς τραμουντάνας* ἢ *τραμοντάνα*: *κιλούμενον* ⁸, ἢ τὰς πλειάδας ⁹, τὰς ὁποίας κοινῶς ἐκάλουν *ἐξάστερον* ¹⁰ ἢ *πούλιαν* ¹¹. Τὴν παρατήρησιν ταύτην τῶν ἀστρῶν οἱ ναυτικοὶ ἐκάλουν, ὡς εἴρηται, «*παρασημασίαν τῶν ἀστρῶν*» ¹².

Οὐ μόνον δὲ τὸν προσανατολισμὸν ἐξηκρίβουν οἱ ναυτικοὶ τότε διὰ τῶν ἀστέρων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐμφανείας αὐτῶν προέβλεπον τὰς διαφοροὺς καιρικὰς καταστάσεις, τὴν ἐν τῇ θαλάσῃ δῆλα δὴ μέλλουσαν νὰ ἐπι-

¹ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1540,45.

² Βλ. Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἄν.

³ Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἑλεήμονος, 19, 11,13 (Gelzer).

⁴ Ἀρριανοῦ, Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις, 3,4· 6,26,4.

⁵ Χρυσόστομος, PG, 52,492· 53,60· 59,707· 64,836. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,1012. Γρηγόριος Νύσσης, PG, 46,308,412. Παλλάδιος Ἑλενοπολέως, PG, 34,1052. Βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε (Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν., 3,131). Μακάριος Αἰγύπτιος, PG, 31,188. Βασίλειος Σελευκείας, PG, 85,112. Βίος ὁσίας Εὐσεβίας (Anal. Boll., 61,106,7). Θεοδούλου μοναχοῦ, Λόγος περὶ βασιλείας, PG, 145,525. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Τῷ δουκὶ Ἀντιοχείας (Kurtz-Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 2, 72,1). Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονική, 50,4. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 169, 132,16.

⁶ Μ. Βασίλειος, PG, 31,421.

⁷ Μ. Βασίλειος, PG, Ἐνθ' ἄν. Χορικίου, Ποίους ἄν εἶποι λόγους ἔμπορος θαλάττιος ἐπιφανέντος ἕαρος; (Mai, Spicilegium Romanum, 5,416).

⁸ Πουλλολόγος, στίχ. 528 (Wagner, Carmina Graeca, 195). Ι. Καναβοῦτζη, Πρὸς τὸν αὐθέντην τῆς Αἴνου καὶ Σαμοθράκης, 8,26. Τὸ τραμουντάνα ἐκ τοῦ tramontana stella.

⁹ Εὐστάθιος Ἀντιοχείας, PG, 18,720.

¹⁰ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 870,27. Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς τὰ Ἔργα καὶ τὰς ἡμέρας, στίχ. 383. Λεξικὸν Ζωναροῦ, ἐν λλ. πλειὰς καὶ ἐξάστερον. Πβ. καὶ J. Kalitsunakis, Mittel und neugriechische Erklärungen bei Eustathios, 45,46. Νῦν αἱ πλειάδες λέγονται ἐν Πόντῳ *ἐξίαστρον* καὶ *ἐξάστερον* ἐν Θράκῃ. Κ. Χατζοπούλου, Σύμμεκτα λαογραφικά (Θρακικά, 2,448). Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, Τὰ λαογραφικά, Β', 33.

¹¹ Ι. Καναβοῦτζη, Ἐνθ' ἄν., 37,13-14. J. Kalitsunakis, Ἐνθ' ἄν., 46,47.

κρατήση εὐπλοίαν ἢ ζάλην¹. Οἱ ναυτικοὶ λοιπόν, οἵτινες, εὐσεβείας χάριν, τὰ διάφορα ἄστρα ὠνόμαζον μὲ ἀγίων ὀνόματα, ἐφορταζομένων κατὰ τὴν ἐπικράτησιν αὐτῶν², παρετήρουν πρῶτον τὸ ἄστρον τοῦ τιμίου σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου), βέβαιοι ὅτι πρὸ ἢ μετὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἄστρου τούτου θὰ ἐπεκράτει ταραχὴ θαλάσσης, διαρκοῦσα μέχρι δύο ὥρων. Μετὰ τὸ ἄστρον τοῦτο παρετήρουν τὸ τῆς ἁγίας Θέκλης (24 Σεπτεμβρίου), καθ' ὃ ἐπεκράτει ταραχὴ θαλάσσης ἐπὶ μίαν ὥραν. Κατὰ τὴν 6ην Ὀκτωβρίου παρετήρουν τὸ ἄστρον τοῦ ἁγίου Θωμᾶ, ὁπότε ἐπεκράτει κακοκαιρία· ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὴν 12ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς παρετηρεῖτο τὸ ἄστρον τὸ καλούμενον ταύρου οὐρά, καθ' ὃ ἐπεκράτει τρικυμία. Τῇ 26ῃ Ὀκτωβρίου ἤρχετο ἡ σειρὰ τοῦ ἄστρου τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ὁπότε παρετηρεῖτο ἐν τῇ θαλάσῃ μεγάλη ζάλη³. Κακοκαιρία ἰσχυρὰ ἐπ' ἴσης παρετηρεῖτο κατὰ τὸ ἄστρον τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, ἦτοι τῇ 11ῃ Νοεμβρίου, ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὸ ἄστρον τοῦ ἁγίου Φιλίππου, τῇ 14ῃ τοῦ αὐτοῦ μηνός.

Οἱ ἔμπειροι ναυτικοὶ παρετήρουν ἐπ' ἴσης, ὅτι ἀπὸ τῆς 6ης Δεκεμβρίου μέχρι τῆς 6ης Ἰανουαρίου ἐπεκράτουν ἐν τῇ θαλάσῃ τρικυμίας, ἀπὸ δὲ τῆς 6ης μέχρι τῆς 20ῆς Μαρτίου ὁ καιρὸς οὔτε ἀπολύτως τρικυμιώδης ἦτο, ἀλλ' οὔτε καὶ τελεία ἐπεκράτει γαλήνη.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀστέρων, παρετηρεῖτο ἀπὸ τῆς 3ης μέχρι τῆς 10ης Μαΐου ὁ τοῦ ἁγίου Βασιλείου, ἀπὸ δὲ τῆς 11ης τοῦ αὐτοῦ μηνός δύο ἀστέρες, ὃ τε τοῦ Θεολόγου, ὁ καὶ *σωρευτῆς* λεγόμενος, καὶ ὁ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου⁴.

Συνέχεια τῶν ἀνωτέρω εἶναι ὅτι καὶ οἱ σημερινοὶ ναυτικοὶ εἰς τὰς καθ' ὠρισμένας ἐποχὰς καιρικὰς καταστάσεις δίδουσι ὀνόματα τῶν κατὰ τὰς ἐποχὰς αὐτὰς ἐφορταζομένων ἁγίων. Οὕτω π.χ. διακρίνουσι μπουνάτσες τοῦ αἰ - Σώστη, τὰς ἐπικρατοῦσας περὶ τὴν 7ην Σεπτεμβρίου, καθ' ἣν ἡμέραν ἐφορτάζεται ὁ ἅγιος Σώζων, ἔπειτα ὄστριες τοῦ αἰ - Διονύσι, τοὺς σφοδροὺς ἀνέμους τοὺς ἐπικρατοῦντας κατὰ τὴν 17ην Δεκεμβρίου, μπουνάτσες τοῦ αἰ - Θύμιου, τὴν γαλήνην τὴν ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὰς ἡμέρας τὰς περὶ

¹ Χρυσόστομου, Νόθα συγγράμματα, PG, 56,558.

² Καὶ νῦν ἐν Ἀτικῇ, κατὰ παλαιὰν παρατήρησιν, πιστεύουσιν, ὅτι μετὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, θὰ ἐπακολουθήσῃσι βροχαὶ καὶ κακοκαιρία. Γ. Ἀσπρέα, Οἱ δώδεκα μῆνες (Ἐφημ. Πρωΐα, 6 Ἰανουαρίου 1914).

³ Καὶ σήμερον κατὰ τόπους ἢ ἡμέρα τοῦ ἐφορτασμοῦ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ θεωρεῖται ὡς προάγγελος χειμῶνος καὶ τρικυμίας. Σταμ. Σταματίου, Ἡ Πούλια καὶ ὁ ἅγιος Μηνᾶς (Ἐφημ. Ἀθηναϊκά Νέα, 12 Νοεμβρίου 1943, ἀρ. 4255). Ἐν Ἄνδρῳ τὸ ἀστρικό τῶν Ταξιαρχῶν (8 Νοεμβρίου) καὶ τὸ ἀστρικό τ' αἰ - Νικόλα (6 Δεκεμβρίου) ἐθεωρεῖτο ὡς ἐποχὴ ἐπικίνδυνος διὰ τοὺς πλέοντας. Δ. Πασχάλη, Ναυτικαὶ παροιμίαι τῆς νήσου Ἄνδρου (Ἄνδριακὸν ἡμερολόγιον, 1929, 49).

⁴ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,172 - 175).

τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου (20ὴν Ἰανουαρίου), τοῖς φουρτοῦνες τῶν ἁγίων Σαραντα, τὰς σφοδρὰς δὴλα δὴ τρικυμίας τῆς ἑαρινῆς ἰσημερίας τὰς ἐπικρατούσας περὶ τὴν ἑορτὴν τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα (9ὴν Μαρτίου) καὶ τοῦ ἁγίου - Γιαννίου τὰ γραιοῦσια, τὰς τελευταίας ἐπιφορὰς τῶν ἐτησίων (29ὴν Αὐγούστου) ¹.

Σημειωτέων ὅτι, περὶ ἐπικρατήσεως καιροῦ προκειμένου, ἐγένετο καὶ παρατήρησις ὠρισμένων ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος. Οὕτως οἱ ναυτικοὶ ἀπεφαίνοντο ὅτι ἡ Τετάρτη ἦτο ἡ ἀνεμοφόρος ἢ ἀνεμοφθόρος, κατ' αὐτὴν δὴλα δὴ ἔπνεεν ἄνεμος τέως μὴ φυσῶν ἢ ὁ φυσῶν κατέπαυεν. Ἡ Παρασκευή, κατὰ τοὺς αὐτοὺς, ἦτο εὐδαινή ἢ τρικυμιώδης, κατὰ τὴν Κυριακὴν δὲ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ ταραχὴ τῆς θαλάσσης ἐκόπαζον ².

Κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, ὁ βασιλεὺς, ἐκστρατεύων, πλὴν ἄλλων, παρελάμβανε καὶ «βιβλίον περιέχον περὶ εὐδίας καὶ χειμῶνος καὶ ζάλης ὑετοῦ τε καὶ ἀστραπῶν καὶ βροντῶν καὶ ἀνέμων ἐπιφορᾶς» ³. Τοιαῦτά τινα βιβλία, βροτολόγια, σεισμολόγια, περὶ διοσημειῶν καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀσφαλῶς θὰ εἶχον ὑπ' ὄψιν καὶ οἱ κυβερνῆται τῶν πλοίων καὶ ἄλλα δ' εἰδικώτερα, τὰ πορίσματα τῆς ναυτικῆς πείρας περιέχοντα, ὧν δεῖγμα παρέχει τὸ ὑπὸ Σπυριδωνοῦ Λάμπρου ἐκδοθὲν κείμενον, τὸ διαλαμβάνον περὶ «καιρῶν καὶ ἀστέρων ὁποῖαν ζάλην ἐν τῇ θαλάσῃ καὶ τρικυμίαν εἰώθασιν ἐμποιεῖν» ⁴.

Κατὰ τὰ Τακτικά Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (PG, 107,987): «τὸν κυβερνήτην χρεῶν καὶ τὰς τῶν ἀστέρων καὶ τῶν πνευμάτων κινήσεις προσκοπεῖν καὶ προειδέναι καὶ διὰ τῆς τῶν φαινομένων ἀστέρων καὶ ἐν ἀστροῖς σημείων πείρας καὶ τῶν καθ' ἡλιόν τε καὶ σελήνην σημασιῶν». Κατὰ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον (PG, 281,541): «τοῖς ναυτίλοις ἐκ τῆς τῶν νεφῶν ιδιότητός ἐστι ἀμυδρὰ γνῶσις ἀνέμων».

Παρετήρουν λοιπόν, πρὸς διάγνωσιν τοῦ καιροῦ, οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ ναυτικοὶ καθ' ὅλου τὰ νέφη, ἐὰν ταῦτα, ὡς ἔλεγον, ἐστρατεύοντο, ἦτοι ὠθούμενα ὑπὸ τοῦ ἀνέμου συνεκεντροῦντο μελανὰ καθιστάμενα, ὁπότε προεμνηνέτο ταραχὴ ἀνέμων ⁵, ἔνσηκψις δὲ χειμῶνος ὅταν εἰς τὸ στερέωμα ἐνεφανίζοντο ταῦτα ἐν σχήματι πόκου βάμβακος ἢ μαλλίου ⁶.

¹ Πβ. Στ. Λυκούδη, Οἱ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους πάτρωνες τῶν ναυτικῶν μας (Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11 (1936), 425).

² Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,176,11 ἐξ.

³ Κωνσταντῖνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 467,8.

⁴ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,171 ἐξ.).

⁵ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 471,35. Tafel, Eustathii opusc., 240,47. Πβ. τὸ παρ' Ἀριστοφάνει (Σφήκ., 1124): «ὄθ' ὁ βορέας ὁ μέγας ἐπεστρατεύσατο». Σήμερον οἱ ναυτικοὶ Ἄνδριοι λέγουσι: «τρέχουνε τὰ σύννεφα, φρεσκάδα θὰ χωμε».

⁶ Μιχαήλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονικὴ, 58,6.

Ἐάν, συννεφώδους ὄντος τοῦ καιροῦ, τὰ νέφη εἶχον περικοπάς τινας, ὥστε δι' αὐτῶν νὰ φαίνεται ὁ αἰθήρ, τότε ἀνεμένετο ὅτι θὰ γίνῃ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν εὐδία· ἐὰν τοῦναντίον δὲν εἶχον διακοπήν, τότε ἡ ταραχὴ θὰ διήρκει δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ¹.

Ἡ ἐρυθρότης τῶν νεφῶν, κατ' ἄλλους μὲν προεμήνυνε εὐδίαν, κατ' ἄλλους δὲ ἀνέμους καὶ βροχὴν ².

Πλὴν τῶν νεφῶν, διάγνωσις τοῦ καιροῦ ἐγένετο καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν συμβαινόντων περὶ τὸν ἥλιον ἢ τὴν σελήνην ἢ τοὺς ἀστέρας. Οὕτως, ὅταν περὶ τὴν σελήνην παρετηρεῖτο ἄλως, ἤτοι νεφελοειδῆς κύκλος, τότε ἀνεμένον χειμῶνα καὶ ταραχὴν θαλάσσης ³, ἐὰν δὲ πάλιν ἡ σελήνη ἐφαίετο νεφελοειδῆς, τοῦτο προεμήνυνε ταραχὴν ἀνέμων καί, ἐὰν ἦτο καθαρά, μὴ ὄντων ἀστέρων, ἰσχυρὰν πνοὴν ἀνέμου ⁴. Ἐὰν περὶ τὸν ἥλιον ἐσχηματίζετο ἄλως, τοῦτο προεμήνυνε σφοδρούς ἀνέμους ⁵, ἐὰν δ' ἠκτινοβόλοι ὁ ἀνατέλλων ἥλιος, θὰ ἐπηκολούθει χειμῶν, ἐὰν ἀνατέλλον ἦτο πυροειδῆς, θὰ ἐπνεε νότος, ἐὰν δὲ κατὰ τὴν δύσιν του ἐξέπεμπεν ἀκτῖνας, θὰ ἐπηκολούθει ἀῆρ καὶ ταραχὴ θαλάσσης· τὸ αὐτὸ προεμήνυνε, ἐὰν ἐδύετο ἐν μέσῳ νεφῶν ⁶. Ἐπ' ἴσης, ἐάν, θερμῆς οὔσης τῆς ἡμέρας, κατ' ἀνατολὰς ἢ δυσμὰς ἐμελαίνετο ὁ ἀῆρ, προσεδοκᾶτο ἀνεμος ⁷, ἐὰν δὲ κατὰ τὴν νύκτα ἠκτινοβόλουν οἱ ἀστέρες, ἰσχυρὰ πνοὴ ἀνέμου προεμηνύετο, εὐδία δ' ἂν ἦσαν ἀκίνητοι ⁸. Τέλος, ἀπὸ Μαΐου μέχρι Νοεμβρίου, ἂν ἀπαξ ἦστραπε κατὰ τὴν νύκτα ἢ τὴν ἡμέραν, τοῦτο ἐδήλωνε ταραχὴν θαλάσσης καὶ ἰσχυρὰν πνοὴν ἀνέμων, ἂν δ' ἐπανειλημμένως, εὐδίαν ⁹.

Ὅς οἱ ἄρχαῖοι ἐκ τῆς παρατηρήσεως διαφορῶν πτηνῶν συνεπέρινον τὰς μελλούσας νὰ ἐπέλθωσι καιρικὰς μεταβολὰς ¹⁰, οὕτω καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ναυτικοὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως θαλασσίων πτηνῶν ἢ ζῴων. Ἐὰν λοιπόν, καθ' ὃν χρόνον ἔπλεε πλοῖον, ἐβλέπετο βυθιζομένη αἴθυια, δημωδῶς *αἴφνια* ¹¹, τοῦτο ἐθεωρεῖτο κάκιστος οἰωνός, ὡς προάγγελος μεγίστης τρικυμίας καὶ καταποντί-

¹ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,177,3.

² I. Τζέτζου, Ὑπόθεσις τῆς Α Ὀμήρου ραφαδίας (Matrangas, Anecdota Graeca, 1,51).

³ Συνέσιος Κυρηνῆης, PG, 66,1312.

⁴ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,173,15 ἐξ.

⁵ Εὐστάθιος Ἀντιοχείας, PG, 18,720.

⁶ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν.

⁷ Εὐστάθιου, Παρεκβ., 615,29.

⁸ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν.

⁹ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν.

¹⁰ Πβ. Ἀριστοφάνους, Ὀρνιθ., 710-716 καὶ Πλούταρχου, Περὶ Σωκράτους δαιμονίου, 12.

¹¹ Ἡ αἴθυια, *mergus merganser* L, ὡς *αἴφνια* ἀναφέρεται ἐν τῷ Πουλλολόγῳ, στίχ. 127. Ν. Ἀποστολίδου, Ἐπιστημονικὸς καθορισμὸς τῶν ἐν τῷ Πουλλολόγῳ ἀναφερομένων πτηνῶν (Ἐπετ. Παρνασσῶ, 1,116).

σεως τοῦ σκάφους ¹, τοῦναντίον δέ, ἂν ἀνεδύετο, τοῦτο ἐθεωρεῖτο προμήνυμα εὐδίας ². Ἐπ' ἴσης, ἂν ἐβλεπον ὅτι τευθίς (καλαμάριον) ἔπλεεν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, τότε ἀνέμενον χειμῶνα ἰσχυρὸν καὶ βιαίαν πνοὴν ἀνέμου, τὸ αὐτὸ δὲ συνεπέрайνον, ἂν παρετήρουν ἢ πολὺποδα προσκολλώμενον ἰσχυρῶς ἐπὶ πέτρας ³ ἢ ἐχίνον προσκολλώμενον ἐπὶ λιθαρίου ⁴ ἢ δελφίνας ἀνασκιρτώντας ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ⁵.

Κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον, ἵνα γίνῃ τις κυβερνήτης, ἔπρεπε νὰ ἔχη ταξιδεὺση ἐπὶ πολὺ, πρὸς δὲ νὰ γνωρίζῃ καὶ τοὺς ἀνέμους ⁶. Ἀνέμους ἀναφέρουσιν οἱ Βυζαντινοὶ τὸν βορρᾶν, νότον, λίβα καὶ *θρασκίαν*, νῦν κοινῶς *θρασκιάν* ⁷, ἥτοι βορειοανατολικόν. Πλὴν τῶν ἀνέμων ὁμοῦς τούτων, ὑπὸ τῶν ναυτικῶν, τοῦλάχιστον τῶν πλεόντων κατὰ τὰ παράλια τῆς Παμφυλίας, Πισιδίας καὶ Λιβάνου, πιθανώτατα δὲ καὶ ἀνὰ ἄλλας Βυζαντινὰς θαλάσσας, ἀναφέρονται ὡς καιροὶ οἱ *παχνίται*, οὕτως ὀνομαζόμενοι, διότι ἦσαν ὀμιχλώδεις, πολλὴν προκαλοῦντες πάχνην, ἔπειτα οἱ *Προδρομίται* ἢ *Πεντηκοντάριοι* καὶ τέλος οἱ *ρῆκται*.

Ἦσαν δ' οἱ *παχνίται* οἱ ἀπὸ τῆς 25ης Μαρτίου ἀρχόμενοι καὶ τὴν 18ην Μαΐου λήγοντες, ἑπτὰ, ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας ἕκαστος διαρκοῦντες ⁸. Κατὰ τὸν πρῶτον *παχνίτην*, πνέοντος βορρᾶ ἢ νότου, ἐγίνετο «ζάλη θαλάσσης καὶ ταραχὴ πολλή», κατὰ τὸν δεύτερον οἱ ἀνεμοὶ ἦσαν εὐδιεινότεροι καὶ ἐλαφρότεροι, κατὰ τὸν τρίτον ἐπεκράτουν ἀνεμοὶ σφοδροὶ καὶ ταραχὴ θαλάσσης, κατὰ τὸν τέταρτον ὁ καιρὸς ἦτο εὐδιεινὸς καὶ ἄνευ ταραχῆς θαλάσσης, κατὰ τὸν πέμπτον, τὸν ἕκτον καὶ τὸν ἕβδομον, ὡς καὶ κατὰ τὸν τρίτον, ἐπεκράτουν σφοδροὶ ἀνεμοὶ καὶ ταραχαὶ θαλάσσης.

Μετὰ τοὺς *παχνίτας* ἤρχοντο οἱ *Προδρομίται* ἢ *Πεντηκοντάριοι*, οὕτω καλούμενοι, διότι πολλάκις συνέβαινε νὰ πνέωσι κατὰ τὴν Πεντηκοστήν.

¹ Δεξικὸν Ζωναρᾶ, ἐν λ. αἴθια. Ι. Τζέτζου, Ὑπόθεσις τῆς ἘΏμῆρου Ὀδυσσεΐας, στίχ. 54 ἐξ. (Matrangla, Anecdota Graeca, 1,252).

² Ι. Τζέτζου, Ἐνθ' ἄν.

³ Μιχαήλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονική, 66,19,21 (Βόνν.). Τοῦ αὐτοῦ, Διδασκαλία παντοδαπῆ, ΡΓ, 122,777.

⁴ Μ. Βασίλειος, ΡΓ, 29,160.

⁵ Ἀλκίφρονος, Ἐπιστολαί, Α', 2,1.

⁶ ΡΓ, 36,532.

⁷ Συν. Παπαδημητρίου, Ὁ Πρόδρομος τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικος, ΧΙ, 22 (Βυζ. Χρον. Πετροπόλεως, 10,127). Corpus glossariorum Latino-rum, III, 84, 61. Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 8,215,676. Σπ. Ἀμπροῦ, Ἐνθ' ἄν., 9,172,32.

⁸ Σήμερον *Παχμιστής* καλεῖται ἐν Ἡπειρῷ ὁ Ὀκτώβριος, ἐν Θράκῃ ὁ Νοέμβριος καὶ ὠρισμένως ἐν τῇ περιοχῇ Ραιδεστοῦ ὁ Δεκέμβριος. Δ. Σάροῦ, Τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν (Λαογραφ., 2,698). Ἐλπινίκης Σταμούλη, Προγνωστικά (Θρακικά, 4,235). Θανάση Κιζλάρη, Ἀγροτικὸς βίος τῶν Θρακῶν (Λαογραφ., 12,393).

Οὔτοι, ἀπὸ τῆς 18ης Μαΐου μέχρι τῆς 14ης Ἰουνίου διαρκοῦντες, ἦσαν βορραὶ καὶ θρασκαίαι.

Μετὰ τοὺς Πεντηκονταρίους τέλος, καὶ δὴ ἀπὸ τῆς 14ης Ἰουνίου μέχρι τῆς 15ης Αὐγούστου, ἤρχοντο οἱ *ρῆκται* καλούμενοι, βόρειοι ἄνεμοι ¹.

Οἱ Βυζαντινοί, ἵνα προστατεύωσι τοὺς ναυτιλλομένους, μάλιστα ἐν καιρῷ ὁμίχλης ἢ σκότους, ἀπὸ προσκρούσεων ἐπὶ ἀποκρήμων ἀκτῶν ἢ ἵνα δίδωσιν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐννοήσωσιν εἰς ποῖα σημεῖα οὔτοι πλέουσιν ², ἐχρησιμοποιοῦν τοὺς παρ' ἄλλων μὲν *πυρσούς*, παρ' ἄλλων δὲ *φαρούς* ἢ *φάρους* καλουμένους ³.

Οἱ φανοὶ οὔτοι ἢ ἰδρύνοντο ἐπὶ ἀκρωρειῶν ⁴ ἢ νήσων ἢ ἐπὶ πύργων, οἷος ἦτο ὁ γνωστός τῆς Ἀλεξανδρείας φάρος καὶ ὁ παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Εὐξείνου Πόντου, πρὸς δὲ καὶ ὁ ἐν τῷ μεγάλῳ παλατίῳ, παρὰ τὴν Παναγίαν τοῦ Φάρου ⁵.

Ἀνήπτοντο δ' ἐπ' αὐτῶν ἐν καιρῷ νυκτὸς ἢ δᾶδες ἢ φρύγανα, διὰ τῆς φλογὸς τῶν ὁποίων ὠδηγοῦντο οἱ πλέοντες ⁶, ἐν καιρῷ δ' ἡμέρας χλωρὰ ξύλα, ὧν πάλιν ὁ καπνὸς ἐχρησιμοποιοεῖτο ὡς ὠδηγός ⁷.

Εἶχον δ' οἱ πύργοι οὔτοι κατὰ τὸ ἄνω μέρος καὶ λαμπτήρα, ὡς δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τινων πληροφοριῶν. Οὕτως ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ὁμιλεῖ περὶ κυβερνήτου : «ἀποβλέποντος πρὸς τὸν λαμπτήρα τὸν τὴν σατηρίαν πυρσεύοντα» ⁸, ὁ Χρυσόστομος περὶ λαμπτήρων οἴτινες : «φαίνουσιν ἄφ' ὕψη-

¹ Σπ. Λάμπρου, *Τρία κείμενα* (Ν. Ἑλληνομν., 9,171,11 ἐξ.· 174,25 ἐξ.).

² Γρηγόριος Νύσσης, PG, 46,893. Χρυσόστομος, PG, 47,364· 62, 575. Εὐσταθίου, Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα, PG, 136, 637. Tafel, *Eustathii opusc.*, 265,92. Τοῦ Εὐγενειανοῦ κυροῦ Νικήτα, *Μονωδία εἰς τὸν μακαριώτατον φιλόσοφον κυρὸν Θεόδωρον τὸν Προδρόμον* (Βυζ. Χρον. Πετροπ., 9,458).

³ Μ. Βασίλειος, PG, 32,504. Γρηγόριος Νύσσης, PG, 46,893. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,872,1042. Εὐγενειανοῦ Νικήτα, Ἐνθ' ἄν. Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, PG, 136,236. Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, *Τὰ σωζόμενα*, 2,7,16· 153,6. Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ νέου* (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 5,309,10). Ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, *Εἰς τὸν βασιλέα τὸν Μονομάχον* (Κ. Σάθα, *Μεσ. Βιβλ.*, 5,112), ὁμιλεῖ διὰ «φρυκτὸν πόρρωθεν ἀπαστρέποντα».

⁴ Χρυσόστομος, PG, 51,339. Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 19,17. I. Καναβούτζη, *Πρὸς τὸν αὐθέντην τῆς Αἴνου καὶ Σαμοθράκης*, 40, 26· 55,28.

⁵ Φ. Κουκουλέ, *Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Τὰ λαογραφικά Α'*, 313-315.

⁶ Χρυσόστομος, PG, 51,339. Εὐσταθίου, *Παρεκβ.*, 1646,63. Τοῦ αὐτοῦ, Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα, PG, 136,637. Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 19,17· 746,16.

⁷ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, Ἐνθ' ἄν. Εὐσταθίου, Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα, PG, 136,641.

⁸ PG, 35,988.

λοῦ τοῖς πόρωθεν ἐπιβαίνουσι»¹, ὁ δὲ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος χαρακτηρίζει τὸν φάρον τοῦ Βοσπόρου ὡς οἰκοδόμημα, ἐφ' οὗ ἐτοποθετεῖτο φανάριον δι' ἐλαίου τροφοδοτούμενον ἢ καὶ κηρία ἀπὸ τῆς πνοῆς τοῦ ἀνέμου προστατευόμενα διὰ λεπτῆς ὀθόνης², ἢ ὡς στῦλον: «ὅς ἔσωθεν φέρει τὸν λύχον»³, διασαφηνίζων οὕτω πληρέστερον τὰ περὶ τοῦ αὐτοῦ φάρου λεγόμενα ὑπὸ τῶν συνεχιζόντων τὸν Θεοφάνη, οἵτινες τὸν χαρακτηρίζουσιν ὡς: «ἀφίδρυμα, ᾧ πυρὸς ἐπιτίθεται πρὸς ὀδηγίαν τοῖς ἐν νυκτὶ παροδίταις»⁴, πληροφορία, ἣν ἐπιβεβαίωσι βραδύτερον καὶ ὁ Γύλλιος, λέγων περὶ τοῦ φάρου τούτου ὅτι ἀπετέλειτο ἀπὸ πύργου ὀκτάγωνου, φέροντα ἐπὶ τῆς κορυφῆς λυχνίαν ἀναπτομένην καθ' ἑκάστην νύκτα καὶ περὶ ταύτην ὑελοστάσιον συνδεδεμένον διὰ μολύβδου καὶ οὐχὶ γύψου, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου οὐχὶ τουρκικοῦ, ἀλλὰ χριστιανικοῦ⁵.

Ποῦ τῶν Βυζαντινῶν ἀκτῶν ὑπῆρχον φανοὶ ἔχοντες τινὰς πληροφορίας. Ἐν πρώτοις μνημονευτέος ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος φάρος τῆς Ἀλεξανδρείας, ὃν ἀναφέρει κατὰ τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς περίοδον ὁ Κυρήνης Συνέσιος⁶ καὶ ὃν, διαβρωθέντα κατὰ τὴν βᾶσιν ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἐπεσκεύασεν Ἀναστάσιος ὁ Α' ⁷. Τὸν αὐτὸν φάρον ἀναφέρουσι βραδύτερον καὶ Ἀραβες γεωγράφοι, πατέροντες καὶ εἰκόνα αὐτοῦ⁸, κατὰ δὲ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὀρισμένως ὁ Edrisi. Τῷ 1326 τὸν μνημονεύει ὁ Ibn Batutah, πιστοποιῶν ὅτι τότε ἡ μία τῶν προσόψεων αὐτοῦ ἦτο κατεστραμμένη καὶ ὅτι τῷ 1349 εἶχεν οὗτος ἐντελῶς καταρρεύσει. Τῷ 1410 δὲν ἐσφύζοντο εἰμὴ τὰ ἔρειπια αὐτοῦ⁹.

Ἄλλος φάρος ἰδρύετο κατὰ τὴν πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον ἔξοδον τοῦ Βοσπόρου, ἐπὶ τῆς Θρακικῆς παραλίας, ὡς πολλαὶ μαρτυρίαι πιστοποιοῦσιν¹⁰. Οὗτος, *Φαναράκι* νῦν καλούμενος, περιγράφεται λεπτομερῶς ἀπὸ τὸν Πέτρον

¹ Χρυσόστομος, PG, 62,575.

² Εὐσταθίου, Προόμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα, PG, 136,640.

³ Tafel, Eustathii opusc., 183,47.

⁴ Οἱ συνεχιζόντες τὸν Θεοφάνη, 746,15.

⁵ Στ. Λυκούδη, Ἱστορικὸν περὶ τῶν φάρων τῶν Ἑλληνικῶν ἀκτῶν, 10 (ἰδιαιτ. ἀποσπ.).

⁶ PG, 66,1380.

⁷ Γάγγης Προκόπιος, PG, 87²,2817,2820.

⁸ Monneret de Villard, Il Faro di Alessandria secondo un testo e di segni arabi inediti da codici Milanese Ambrosiani (Bulletin de la Société archéologique d'Alexandrie, N° 18 (1921), 13-35).

⁹ Βλ. ὅσα περὶ τοῦ Φάρου τῆς Ἀλεξανδρείας γράφει ὁ Στ. Λυκούδης, Ἱστορικὸν περὶ τῶν φάρων τῶν Ἑλληνικῶν ἀκτῶν, 47 ἔξ.· 64 ἔξ. (ἰδιαιτ. ἀποσπ.).

¹⁰ Διονυσίου Βυζαντίου, Ἀνάπλους Βοσπόρου, κεφ. 75,77,78. Φιλοστράτου, Εἰκόνες, εἰκ. 12 (Στ. Λυκούδης, Ἐνθ' ἀν.). Οἱ συνεχιζόντες τὸν Θεοφάνη, 432,22· 746,16.

Γύλλιον¹. Τρίτος ἰδρύετο κατὰ τὸν ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ μεγάλου παλατιῦ ναὸν τῆς Παναγίας τοῦ Φάρου, ὅστις, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Σαρακηνῶν, ἐχρησιμοποιήθη οὐχὶ πλέον διὰ τοὺς ναυτιλλομένους, ἀλλ' ὡς φρουκτώριον πρὸς μεταβίβασιν στρατιωτικῶν εἰδήσεων². Τέταρτος φάρος μνημονεῖται ὁ τῆς Χρυσοπόλεως³, πέμπτος ὁ παρὰ τὸν Καφηρέα⁴ καὶ ἔκτος ἐγγὺς τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Θεσσαλονίκης⁵.

Κατὰ τὸν πλοῦν ἐννοεῖται ὅτι ὁ καιρὸς ἦτο ἡ εὐδιδος καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα διαυγῆς ἢ ἐπεκράτει ὀμίχλη, *τσίκνα* καλουμένη⁶. Ὁ εὐδιδος καιρὸς ἐκαλεῖτο τότε *εὐδία*⁷ καὶ *καλοταρία*⁸, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν *κακὸν καιρὸν*⁹ ἢ *κακοταρία*¹⁰ ἢ, κατὰ τοὺς Κυπρίους, *σκλερίαν*¹¹.

Τὴν μεγάλην ταραχὴν τῆς θαλάσσης οἱ Βυζαντινοὶ ναυτικοὶ ἐκάλουν *ζάλην* ἢ *τρικυμίαν*¹² ἢ *σκ(ε)ρηρίαν*¹³ ἢ *φουρτούναν*¹⁴, *πρόβατα* δ' οἱ αὐτοί, κατὰ μεταφοράν, ἐκάλουν τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν λευκῶν ἀφρόν ἔχοντα

¹ P. Gyllii, De Bosphoro Thracio, 248.

² Στ. Λυκοῦδης, Ἐνθ' ἄν., 80,81.

³ Στ. Λυκοῦδης, Ἐνθ' ἄν., 11,12

⁴ I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 1095.

⁵ Rose, Leben des heiligen David von Thessalonike, BZ, 13,3 ἔξ.

⁶ Μιχαήλ Γλυκά, Στίχοι, στίχ. 123. Ἡ τσίκνα, κατὰ μετάθεσιν ἐκ τοῦ κνῖσα. Ἐντεῦθεν καὶ ἀκρωτήριον τῆς Τήνου, διὰ τὴν παρ' αὐτὸ ἐπικρατοῦσαν ὀμίχλην, ἐκλήθη Κάβο Τσικνεάς. Εἰς τὰς Κυκλάδας λέγουσι καὶ *τσικνιάζει* ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ γίνεται ὀμίχλη. Φ. Κοκκουλέ, Λεξικογραφικά, Ἀθηνᾶς, 27 (1915), 96 τοῦ παραρτήματος.

⁷ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,51,10). Καὶ νῦν ἡ εὐδία δημῶδως ἐνιαχοῦ καλεῖται *βγιά* (=εὐδία).

⁸ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,175,7). Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,300,1). Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ νήσῳ ἡ καλοκαιρία καλεῖται *καλοτάριν*. Α. Παναρέτου, Κυπριακὸς γεωργικὸς παροιμίαις (Κυπριακαὶ Σπουδαί, 9,105). *Καλοταρίτσα* ἐν Ἀμοργῷ λέγεται ναὸς τῆς ἁγίας Παρασκευῆς. I. Βογιατζίδου, Ἀμοργός, 93. Ἐν Κύπρῳ αἱ ἀλκυονίδες ἡμέραι, περὶ ὧν κατωτέρω, λέγονται *καλοτάριν*. Ἡ *καλοταρία* (ἐκ τοῦ καλὸς+ταρὸς=ὄτρηρός) νῦν ἐν Καρπάθῳ λέγεται *ἀπαλοταρία* ἢ *ἀπαλοταρά*. Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου, 322.

⁹ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,46,10· 50,3).

¹⁰ Βίος τοῦ ἁγίου Νικολάου, 2,509 (Anrich). Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,174,6, 13,23· 175,27).

¹¹ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,51,10.

¹² Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἄν., 9,174,8,10· 176,19,21. Corpus glossariorum Latinorum, III, 169,18. Ἄγιος Ἀθανάσιος, PG, 28,1513. Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,170,31. Πβ. καὶ Λουκιανοῦ, Περὶ τῶν ἐπὶ μισθῶ συνόντων, 1.

¹³ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,51,10). Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,170,38· 192,23· 276,23.

¹⁴ Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Ἐνθ' ἄν., 1,192,23· 226,4.

κύματα, τὰ ὅποια ἦσαν προμηνύματα ἀνέμου¹. Τὰ πρόβατα ταῦτα καὶ οὕτω καὶ ἐν Κύπρῳ *κουέλλες*, ἤτοι προβατίνες, καλοῦνται *προβατάκια* νῦν ἐν Πάρῳ, Τήνῳ, Ἄνδρῳ, Σύμῃ καὶ Βιθυνίᾳ, ἐν ᾧ ἐν Πόντῳ φέρεται τὸ ρῆμα *προβατᾶζει*, ἐπὶ θαλάσσης, σημαίνουν ὅτι ἀρχίζει νὰ ἀφρίζῃ ἡ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης καὶ νὰ γίνεται τρικυμία².

Τέλος τὰς ἐν τῇ θαλάσῃ συστροφὰς τοῦ ὕδατος ἐκάλουν *ἴλιγγας*³, λέξεις ἧτις, ἐκ τοῦ ἐλίσσω παραγομένη, σφύζεται σήμερον, εἴτε ὡς τοπωνύμιον, δηλοῦν τὸ μέρος ἔνθα στροβιλίζεται τὸ θαλάσσιον ὕδωρ⁴, εἴτε σημαίνουσα τὸν ἀνεμοστρόβιλον⁵, τὴν βιαίαν τοῦ ἀνέμου στροφήν, δι' ἧς τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης πρὸς τὰ ἄνω φέρεται καὶ ἦν οἱ ναυτικοί, ὡς καὶ νῦν, ἐκάλουν *σίφωνα*⁶.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους, ἀλκυονίδες ἡμέραι ἐλέγοντο αἱ κατὰ τὸ μέσον τοῦ χειμῶνος γαλήναι, καθ' ἃς ἐπίστευον ὅτι τὰ πτηνὰ ἀλκυόνες κατὰ τὰς παραλίας ἐπφάζον, καταπαυόντων τῶν ἀνέμων⁷.

Τὰς ἡμέρας ταύτας ὡς *ἀλκυονίδας* ἀναφέρουσιν οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὡς γνωστὰς κατὰ τοὺς χρόνους των⁸, φαίνεται ὅμως ὅτι δημωδῶς ἐκαλοῦντο αὗται *ἐπταγάληνα*⁹, ἀφ' οὗ, ὡς ἐπίστευον, ἡ γαλήνη τότε διήρκει ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας¹⁰. Ἄς προσθέσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ δοξασία περὶ ἀλκυονίδων

¹ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 665,10. Πβ. καὶ τὴν ἀρχαίαν μεταφορικὴν φρ. «ἀνεμος πομαίων ἄλα». Κατὰ τὸν Β' μ.Χ. αἰῶνα ὁ Ἀρτεμίδωρος, ἐν τοῖς Ὀνειροκριτικοῖς του, 2,12,100,20 (Hercher), εἶπε: «τὰ μεγάλα κύματα αἴσας ἐν τῇ συνηθείᾳ λέγομεν». Καὶ νῦν οἱ μὲν Γάλλοι τὰ τοιαῦτα κύματα καλοῦσι *moutons*, οἱ δὲ Γερμανοὶ *Täubchen*, ἤτοι περιστεράκια.

² Ι. Βαλαβάνη, Ζῶντα μνημεῖα τῆς ἀνά τὸν Πόντον ἰδιωτικῆς (Ἀρχεῖα Συλλόγου Κοραῆ, 190). Ε. Κούση, Περὶ τῆς Τραπεζουντίας διαλέκτου (Πλάτων, 7,310).

³ Εὐσταθίου, Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα, PG, 136,725. *Corpus glossariorum Latinorum*, II, 207,12· 332,6.

⁴ Ἰλιγγας λέγεται τοποθεσία μεταξὺ Μπρὸς Γιαλοῦ καὶ Λουτροῦ Σφακίων Κρήτης, Ἐμμ. Βαρδίδη, Κρητικαὶ ρίμαι, 58· ὁμοίως δὲ καὶ τοποθεσία τις ἐν Κύπρῳ, Σ. Μενάρδου, Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου, Ἀθηνᾶς, 18,346.

⁵ Οὕτως ἐν Καρπάθῳ. Ἐμμ. Μανωλακάκη, Γλωσσικὴ ὕλη τῆς νήσου Καρπάθου, ΚΠ, 1,322. Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου, 9.

⁶ Ἅγιος Ἀθανάσιος, PG, 28,684.

⁷ Μ. Βασίλειος, PG, 29,177. Περὶ ἀλκυονίδων, βλ. Fr. Jacobs, *Annotationes ad Æliani historiam animalium*, 33.

⁸ Μιχαήλ Γλυκά, Βίβλος χρονική, 76,19. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 363,13. Μ. Treu, *Nicephori Chrysobergæ ad Angelos orationes tres*, 27.

⁹ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,173,8).

¹⁰ Μ. Βασίλειος, PG, 29,177. Εὐστάθιος Ἀντιοχείας, PG, 18, 733. Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 750. Σχολιαστῆς Ἀριστοφάνους, Ὀρνιθ., 1594.

ἡμερῶν, αἵτινες περιλαμβάνονται μεταξύ τῆς 14ης καὶ 28ης Δεκεμβρίου, ἤτοι ἑπτὰ ἡμέρας πρὸ καὶ ἑπτὰ ἡμέρας μετὰ τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον τῆς 21ης Δεκεμβρίου, ἐπικρατεῖ ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τινὰς τῶν Δωδεκανήσων, ἐνθα αὐταὶ καλοῦνται «ἡμέρες τοῦ πουλλιοῦ»¹.

Ὅταν τὸ πλοῖον ἔπλεε, δὲν ἦτο φυσικὰ ἀσύνηθες νὰ συναντᾷ καὶ βίαιον ἄνεμον, ὁπότε, πρὸς ἀποφυγὴν κινδύνων, διετάσσετο ἡ περιστολὴ ἢ κατάσπασις τῶν ἰστίων² καὶ ἡ βραδυτάτη προχώρησις τοῦ σκάφους, τοῦθ' ὅπερ ἐνεκυμόνει, μάλιστα ἐν καιρῷ νυκτός, κινδύνους συγκρούσεων, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ὁποίων οἱ ναῦται ἔπρεπε νὰ ἀνάπτωσι πῦρ ἢ νὰ φωνάζωσι³. Πρὸς καταπράνσιν δὲ τῶν κυμάτων, ἐρρίπτετο ἔλαιον εἰς τὴν θάλασσαν⁴, τοῦθ' ὅπερ καὶ νῦν γίνεται⁵.

Πρὸς κατάπαισιν δὲ τοῦ ἀνέμου ἐγίνοντο καὶ κατάδεσμοι αὐτοῦ. Τοιούτους καταδέσμους μᾶς παρέδωκεν ὁ Σταφιδᾶς ἐν τῷ ἰατροσοφίῳ του (L e g r a n d, Bibl. Gr. vulg., 2,22), ἔχοντας οὕτω : «Ὁ ρβ' καὶ ργ' ψαλμός. Ὅταν γίνεται σκληρία ἐξ ἀνέμων γράψε τοὺς αὐτοὺς ψαλμοὺς καὶ θέσ τους εἰς τὸν πάτον τοῦ καραβίου καὶ λέγε κατὰ πρόσωπον τοῦ ἀνέμου· κράτει μαχαίριν εἰς τὸ χεῖρ σου μαυρομάνικον καὶ λέγε τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος ἕως τέλους». Καὶ πάλιν : «γράψον αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὸ χαρτί, ἐάν ἐστι θαλάσσης σκληρία, σχίσε τὸ χαρτί κομμάτια καὶ ριξέ το εἰς τὸ βυθὸς ὁμοίως καὶ τὰς ὀνομασίας ταύτας Σαβαώθ, Κύριος Ἀδωναί, Ἐλωί, Σαμουήλ, Ἰσραὴλ ὁ Θεὸς ὁ Θεός μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες ; Καὶ λέγε καὶ τὸν ξθ' ψαλμὸν ὅλως»⁶.

¹ Αἱ ἀλκυονίδες νῦν ἐν Βιθυνίᾳ καλοῦνται *γιαλοπούλλια*, *περ(ι)γιαλίτες* δ' ἐν Σηλυβρία (ΚΠ, 22,125), κατὰ δὲ τὸν Ν. Ἀποστολίδην, Ἐπιστημονικὸς καθορισμὸς τῶν ἐν τῷ Πουλλολόγῳ ἀναφερομένων πτηνῶν (Ἐπετ. Παρνασοῦ, 1,124), *φαροπούλλια* καὶ *βασιλοπούλλια*.

² Χρυσόστομος, ΡΓ, 60,370. Τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον ἀνακοχεύειν.

³ Νόμος ναυτικός, 36.

⁴ Ἰωάννης Κλίμακος, ΡΓ, 83,1085. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Διδασκαλία παντοδαπῆ, ΡΓ, 122,768. Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Διάλογος περὶ διαφορᾶς φυσικῶν ἀπορημάτων καὶ ἐπιλύσεων αὐτῶν (Ideler, *Physici et medici Graeci minores*, 1,175,13). Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Παραμυθητικὸν εἰς τὸν σεβαστὸν κυρὸν Ἰωάννην τὸν Κοκτοστέφινον (Βυζ. Χρον. Πετροπούλεως, 7,637).

⁵ Στ. Λυκούδη, Οἱ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους πάτρωνες τῶν ναυτικῶν μας (Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11 (1936), 420). Νῦν, πρὸς κατευνασμὸν τῆς τοικυμίας, οἱ ναυτικοὶ χύνουσιν εἰς τὴν θάλασσαν τὸ ἔλαιον τῆς πρὸ τῆς εἰκόνας τοῦ ἁγίου Νικολάου ἀναπτύξεως κανδήλας.

⁶ Ἐπιθι καὶ Φ. Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ Νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι, Λαογραφ., 9,71,72.

Σημειωτέον ὅτι, πρὸς καθοδήγησιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀσφάλειαν, οἱ ναυτικοί, ὅταν ἐπέβαινον μικροτέρων πλοίων, ἠκολούθουν τὰ μεγαλύτερα ¹.

Συγκινητικά εἶναι αἱ ὑπὸ κειμένων περιγραφόμενα σκηναί, καθ' ὧς οἱ ἐγγὺς κινδυνεύοντος πλοίου πλέοντες, ἀναπετάσαντες τὰ ἰστία των, ἔσπευδον πρὸς τὸν τόπον τοῦ κινδύνου καὶ ἐκεῖ ἔρριπτον εἰς τοὺς ναυαγοὺς σχοινία καὶ σανίδας ².

Ἵνα μὴ βρέχωνται δ' ὑπὸ τῶν κυμάτων τὰ ἐμπορεύματα, π.χ. ὑφάσματα, σιτηρὰ καὶ τὰ τοιαῦτα, διετάσσετο ἡ κάλυψις αὐτῶν διὰ διφθερῶν, ὧν ἀνάλογος ἀριθμὸς ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀποθήκῃ τοῦ πλοίου ³.

Ἐννοεῖται ὅτι, ὅταν ἐκορυφούτο ὁ ἐκ τῆς τρικυμίας κίνδυνος, πρὸς σωτηρίαν τοῦ πληρώματος, τῶν ἐπιβατῶν καὶ τοῦ σκάφους, ἐγίνετο *ἐκβολή* ⁴ ἢ *ρίψιμον* ⁵ τοῦ φορτίου, *ἀβαρία*, ὅπως λέγομεν σήμερον.

Κατὰ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου, οἱ μετὰ ἀβαρίαν διασφθέντες καὶ φθάσαντες εἰς τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας, ἀπηθύνοντο εἰς τοὺς «κριτάδες τῆς τζαΐνας», τῆς ἀλύσεως τουτέστι, δι' ἧς τότε ἐκλείοντο, πρὸς ἀσφάλειαν, οἱ λιμένες, κατὰ Βυζαντινὴν συνήθειαν, ἵνα οὗτοι, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἐπιβαινόντων πραγματευτῶν, τοῦ ναυκλήρου καὶ τῶν ναυτῶν, ὑπολογίσωσι τὴν ἀξίαν τῶν ριφθέντων πραγμάτων των, πρὸς καθορισμὸν ἀναλόγου ἀποζημιώσεως.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς νόμους, ὁ μετὰ ἀβαρίαν εὐρῶν ἐπιπλέοντα πράγματα, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ἢ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἐρριμμένα, ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ τὰ ἡμίση ἐξ αὐτῶν, τὸ ἐν τρίτον δὲ τούτων, ἂν ταῦτα εὐρίσκοντο εἰς τὸν βυθὸν τῆς θαλάσσης. Ἐν τέλος τὸ καράβιον, μετὰ τρικυμίαν, ἐρρίπτετο ἔξω, τὰ ἐν αὐτῷ διασφθέντα πράγματα ἀνῆκον μόνον εἰς τὸν κυριὸν των ⁶.

Παρ' ὅλα ἐν τούτοις τὰ μέτρα ταῦτα, συνέβαινε τὸ καράβιον νὰ *ποντίζε-ται*, ὅπως ἔλεγον. νὰ καταβυθίζεταί δῆλα δὴ ἢ νὰ θρυμματίζεται, ριπτόμενον ἐπὶ ἀποκρήμων ἀκτῶν, ὁπότε ἔλεγον ὅτι *ἔτσακίζετο* ⁷. Ἡ ἀπλὴ προσάραξις

¹ Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικά, 5,23.

² Χρυσόστομος, PG, 54,623· 57,236. Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, PG, 28,1513.

³ Νόμος ναυτικός, 2,11,34,33. Corpus glossariorum Latinorum, II, 279,17 : «segestrum» στέγαστρον, διφθέραν πλοίου».

⁴ Χρυσόστομος, PG, 60,133. Νόμος ναυτικός, 9,22,43. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, PG, 126,921.

⁵ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,47,30,31).

⁶ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,47,48· 50,30 ἔξ.).

⁷ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,46,31· 49,29· 50,3· 51,10, 15). Ὁ Ναυτικός νόμος (33,37) ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁμιλεῖ περὶ πλοίου *κλασματισθέντος*. Τὰ ἔγγραφα δὲ (Trincheira, Syll., 146,91) περὶ *θλασθέντος* καραβίου.

ἐπὶ βράχων ἐδηλοῦτο, ὡς καὶ νῦν, διὰ τοῦ ρήματος καθίζω¹. Καὶ προσεπάθουν μὲν οἱ ἀντιλαμβανόμενοι τὸν κίνδυνον καὶ εἰς μικρὰν πλέοντες ἀπόστασιν νὰ σπεύσωσι, καλούμενοι καὶ διὰ φωνῶν τῶν κινδυνευόντων εἰς βοήθειαν, ρίπτοντες, ὡς εἴρηται, σχοινία καὶ σανίδας εἰς τοὺς ναυαγούς, διὰ τῶν λέμβων τῶν δὲ ἀναλαμβάνοντες τοὺς κολυμβῶντας², πολλάκις ὅμως καὶ αἱ προσπάθειαι αὐταὶ ἀπέβαινον μάταιαι. Εἶναι δὲ λυπηρόν, ὅτι συχνά, ὅταν ἐρρίπτετο ὑπὸ τρικυμίας πλοῖον εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἐτσακίζετο, σπεύδοντες οἱ κατὰ τὰ παραλία ἐκεῖνα οἰκοῦντες, ἤρπαζον ὅ,τι ἐκ τοῦ σκάφους ἢ τοῦ φορτίου εἶχε διασωθῆ, ἀψηφοῦντες τὰς ἀπαγορευτικὰς διατάξεις τῶν νόμων³.

Πλὴν ὅμως τῆς θαλάσσης, καὶ ἄλλος, δυστυχῶς, κίνδυνος ἠπειλεῖ τότε τοὺς πλέοντας, οἱ κουρσάροι, οἵτινες, ταχέων ἐπιβαίνοντες πλοίων καὶ εἰς κατάλληλα σημεῖα ἐνεδρεύοντες, ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἐμπορευτικῶν πλοίων, διαρπάζοντες τὸ φορτίον αὐτῶν⁴, χωρὶς νὰ δύναται συχνά ἡ πολιτεία νὰ παρέχη διὰ τῶν βασιλικῶν πλοίων τὴν προστασίαν τῆς εἰς τοὺς οὕτω κινδυνεύοντας⁵.

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενοι, ἃς προσθέσωμεν πρῶτον, ὅτι οἱ ἔνεκα νηγεμίας ἢ δι' ἄλλον λόγον ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πελάγους εὐρισκόμενοι ναυτικοί, οἱ ἐξαντλοῦντες τὴν παρακαταθήκην τοῦ ποσίου ὕδατος, ἵνα μὴ ὑποφέρωσιν ἐκ δίψης, ἐχρησιμοποιοῦν τοὺς διὰ σπόγγου συλλεγομένους ἀτμούς βραζομένου θαλασσίου ὕδατος⁶ καὶ δεύτερον, ὅτι οἱ πλέοντες χάριν ἐμπορίας εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν, ἵνα ἀπομακρύνωσι τὰ ἐκεῖ ὑπάρ-

¹ Μιχαήλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονική, 474,7.

² Χρυσόστομος, PG, 47,316· 57,236. Ἄγιος Ἀθανάσιος, PG, 28,1513.

³ Δίωνος Χρυσοστόμου, Εἰβοϊκὸς ἢ κυνηγός, 31. Τοιαύτην ἀπαγορευτικὴν διάταξιν ἐξέδωκεν ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνός. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 423,10.

⁴ Χρυσόστομος, PG, 53,283· 54,472· 56,114. Λιβάνιος, Ἐχων τις γυναικα καὶ ὦν ὑπὸ πατρὶ ἀπεδήμησεν, § 11 (7,558· Förster). Tafel, Eustathii opusc., 195,71. Βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε (N. Ἑλληνομν., 3,155). Μνεῖαι πειρατικῶν ἐπιδρομῶν καὶ παρὰ πολλοῖς συγγραφεῦσι.

⁵ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,50,4). Θεοδώρου Προδρομόου, Τὰ κατὰ Ροδάνθη καὶ Δοσικλέα, 1,12. Κατὰ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου (Ἐνθ' ἄν.), ἐν περιπτώσει διαρπαγῆς τοῦ φορτίου ὑπὸ τῶν κουρσάρων, ὁ ναύκληρος δὲν ὑπεχρεοῦτο ν' ἀποζημιώσῃ τοὺς φορτωτάς. Οἱ κουρσάροι ἤσαν θρασείαν τὴν κεφαλὴν μετὰ τὸν θάνατον Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, ὅστις, καταργήσας τῶν ναυτικῶν θεμάτων τὴν εἰς πλοῖα καὶ ναύτας συμβολήν, ἀντ' αὐτῆς δὲ ναυτικὸν φόρον ἐπιβαλὼν, πρὸς αὔξησιν τοῦ δημοσίου ταμείου, ἐγένετο ἀφορμὴ τῆς καταπτώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ ναυτικοῦ. F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel I Comnène, 622 - 623.

⁶ Μ. Βασίλειος, PG, 29,93. Μιχαήλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονική, 19,5.

χοντα κήτη, ἐκτύπουσαν κώδωνας τοποθετουμένους εἰς τὴν πρῶραν καὶ πρύμνην τοῦ πλοίου των ¹.

᾿Ωμιλήσαμεν ἀνωτέρω περὶ τῶν κατὰ τὸν πλοῦν κινδύνων' συνηθέστατα ὅμως τὰ πλοῖα ἔφθανον αἰσίως εἰς τὸν πρὸς ὄν ἔπλεον λιμένα, «καταβοδωμένα» ἢ «καλὰ καὶ κατευόδια» ἢ «μὲ κατευόδωσιν», ὡς ἔλεγον ².

᾿Όταν οἱ πλείοντες ἔφθανον εἰς τὸ ἀγκυροβόλιον ³ καὶ ἐπλεύριζον εἰς τὰς ὁρμίσιας, τὴν παρὰ τὴν γῆν παραλίαν ⁴, ἢ ἐσκάλωνον, προσωρμίζοντο παρὰ τὴν σκάλαν, ἥτοι ἀποβάθραν ⁵, ἔρριπτον τὴν ἄγκυραν καὶ προσέδενον ἀπὸ τῆς πρύμνης τὰ πλοῖα διὰ σχοινίων ἀπογείων, τὰ ὑπὸ παλαιότερων κειμένων καλούμενα *κάτοχα* ⁶ ἢ, ὡς καὶ νῦν, *παλαμάρια* ⁷, τὰ ὁποῖα διεπέρων ἢ διὰ τετροημένων λίθων ⁸ ἢ προσέδενον ἐπὶ κιονίσκων ⁹.

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΣ ΤΩΝ ΝΑΥΤΙΑΛΟΜΕΝΩΝ

Καὶ οἱ ναυτιλλόμενοι Βυζαντινοί, ὡς καὶ μέγα μέρος τῶν συγχρόνων των, εἶχον βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα, τὸ ὁποῖον καὶ διαφοροτρόπως ἐξεδήλουν, ἀφ' οὗ συνήθως, εἰς τοὺς θαλασσίους κινδύνους ὑποκείμενοι, ὡς ἐν τῶν μέσων σωτηρίας ἐβλεπον τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν.

᾿Όταν λοιπὸν ἤρχιζον τὴν ναυπήγησιν ἐνὸς πλοίου, ἔτοποθέτουσαν σταυρὸν ἐπὶ τοῦ ποδοστάματος τῆς πρῶρας ἢ τῆς πρύμνης ¹⁰, τοιοῦτος δ' ἔτοποθετεῖτο, ὡς εἴρηται, καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἱστοῦ ¹¹ ἢ καὶ μετὰ τοῦ ἱστίου

¹ Μιχαήλ Ἀχομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σφζόμενα, 1,106,1. ᾿Ο Χρυσόστομος (PG, 53,228) ὁμιλεῖ περὶ ἐμπόρου πλείοντος καὶ ἀψηφόντος τοὺς πειρατάς, τὰ ναυάγια καὶ «τὰ θηρία τὰ κατὰ θάλασσαν».

² Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,47,4· 50,5,7). Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,150,30· 204,3· 348,5).

³ Μιχαήλ Γλυκᾶ, Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας γραφῆς, 192,21 (Εὐστρατιάδου). Τοῦ αὐτοῦ, ᾿Επιστολαὶ (PG, 158,868).

⁴ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 130,7.

⁵ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 76,21.

⁶ Παλλάδιος Ἐλενουπόλεως, PG. 47,50. Νικήτας ὁ καὶ Δαυίδ, PG, 38,812.

⁷ Λεοντίου Μαχαιρᾶ, ᾿Ενθ' ἀν., 1,222,24. Τὸ παλαμάρην νῦν ἐν Θράκῃ λέγεται *κάλωσ*, κοινῶς δὲ *κάβος*.

⁸ ᾿Επιθὶ τὸ Λεξικὸν τοῦ Ἡσυχίου, ἐν λλ. *δακτύλιοι, γρώνους, τρητοῖο λίθοιο*.

⁹ Βίος καὶ πολιτεία τῶν θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Δαυὶδ, Συμεὸν καὶ Γεωργίου (Anal. Boll., 18,225,13).

¹⁰ Ἰωσήφ Βρουεννίου, Κεφάλαια ἐπτάκις ἐπτά (3,375).

¹¹ Βίος τοῦ ἁγίου Νικολάου, 1,26,5 (Anrich).

συνεξηπλοῦτο ¹. Ἐπ' ἴσης μεμαρτυρημένον ἔχομεν, ὅτι εἰς τὰ κατάρτια τῶν πλοίων ἐτοποθέτουν κιβώτια, ἔνθα ἐτοποθετοῦντο ἅγια εἰκόνες ², ὧν εἰκόνων ἡ κανονικὴ θέσις ἦτο εἰς τὸν κατὰ τὴν πρύμνην κράββατον τοῦ κυβερνήτου.

Δεῖγμα ἐπ' ἴσης τῆς θρησκευτικότητος τῶν ναυτιλλομένων εἶναι, ὅτι οὗτοι τοὺς διαφόρους ἀστέρας ἐκάλουν μὲ δνόματα ἁγίων ³ καὶ ὅτι συχνὰ ἐπεκαλοῦντο τὴν ἐπ' αὐτούς, τὸ πλοῖον καὶ τοὺς συμπλέοντας βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἁγίων ⁴, ὡς δεικνύουσι τὰ ἐπὶ τῶν παραλίων βράχων χαράγματα, ἔνθα συχνὰ ἀναγράφεται τὸ «Κύριε, βοήθει τὸν δοῦλόν σου (τοῦ δούλου σου) δεῖνα», «Κύριε, σῶσον τὴν σύμπλοιαν» ⁵.

Ὡς δ' οἱ ἀρχαῖοι εἶχον ἰδίους προστάτας τῶν ναυτιλλομένων θεούς, τοὺς «σωτῆρας θεούς», ὡς ἔλεγον, τοὺς Διοσκούρους δῆλα δὴ, οἵτινες ἐν καιρῷ κινδύνου, ἐπικαθήμενοι τῆς νεώς, ἔσφζον τοὺς πλέοντας ⁶, οὕτω καὶ οἱ Χριστιανοὶ ναυτικοὶ εἶχον τοὺς προστάτας τῶν ἁγίων, καὶ δὴ τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Φωκᾶν τὸν ἐκ Σινώπης ⁷. Εἰς τὸν ἱερομάρτυρα τοῦτον, ὅστις, κατὰ τὸν ἐγκωμιστὴν του Ἀμασειᾶς Ἀστέριον (PG, 40,309,312), οὐχὶ μόνον ἐν ἀνάγκῃ τὰ σχοινία τοῦ πλοίου διέτεινε καὶ διὰ τὰ ἰστία ἐφρόντιζε καὶ ἐπὶ τῆς πύργου καθήμενος προσεῖχε νὰ μὴ προσκρούσῃ τὸ πλοῖον ἐπὶ βράχων, ἀλλὰ καὶ ἐν καιρῷ νυκτερινῆς τρικυμίας παρακαθήμενος διήγειρε τὸν νυστάζοντα κυβερνήτην, εἰς τὸν ἱερομάρτυρα, λέγων, τοῦτον

¹ Ἰωσήφ Βρυεννίου, Ἔνθ' ἄν.

² Θεοφάνους, Χρονογρ., 459,19 (Βόνν.).

³ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,172,18). Ἐν τῷ κειμένῳ τούτῳ λέγεται ὅτι: «εὐσεβέστερον χάριν σεβάσματος τὰς τῶν ἀστέρων τροπὰς ἁγίων δνόμασι Χριστιανοὶ προσανέθεντο».

⁴ Tafel, Eustathii opusc., 170,75.

⁵ Τοιαῦτα χαράγματα ὑπάρχουσιν εἰς τὸν κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς νήσου Σύρου ὄρμον Γράμματα, εἰς τὸν ἅγιον Φωκᾶν ἀναφερόμενα (Κλωνὸς Στεφάνου, Ἐπιγραφαὶ τῆς νήσου Σύρου, Ἀθήναιον, 4,24,25,26,27), ὡς καὶ εἰς τὸν ἐν τῇ βορείῳ Ἠπείρῳ ὄρμον Γράμματα, εἰς τοὺς Διοσκούρους ἀναφερόμενα (Σπ. Λάμπρου, Γράμματα, τὸ βορειοδυτικώτατον σύνορον τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, Ν. Ἑλληνομν., 12,25 ἔξ.). Τὸ «Κύριε, βοήθει» ἔχει ἀναγραφῆ ἐπὶ τοῦ ἄκρου χαράματος πλοίου ἐν τῷ Θεσειῷ (Μιχ. Γούδα, Μεσαιωνικὰ χαράγματα πλοίων ἐπὶ τοῦ Θεσειοῦ, Βυζαντιδός, 2,335).

⁶ Κατὰ τὸν Λουκιανόν, Θεῶν διάλογοι, 26,2: «προστέταται αὐτοῖν ὑπηρετεῖν τῷ Ποσειδῶνι καί, ἂν που ναύτας χεμαζομένους ἰδῶσιν, ἐπικαθίσαντες ἐπὶ τοῦ πλοίου σφῆξιν τοὺς ἐμπλέοντας». Ἐπιθι τοῦ αὐτοῦ, Πλοῖον ἢ εὐχαί, 9· Χαρίδημος ἢ περὶ κάλλους, β. Στ. Λυκούδη, Ἱστορικὸν περὶ τῶν φάρων τῶν Ἑλληνικῶν ἁκτῶν, 40 καὶ 41.

⁷ Τὴν παρὰ τοῖς ναυτικοῖς λατρείαν τοῦ ἁγίου Φωκᾶ ὡς ἀπανταχοῦ διαδεδομένην κατὰ τὸν Δ' μ.Χ. αἰῶνα ἀναφέρει ὁ Ἀμασειᾶς Ἀστέριος, PG, 40,309. Πβ. Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, 2,1206.

πλείστας εὐχαριστίας καὶ εὐχὰς ἔχουσιν ἀναγράψει, κατὰ τὰ Γράμματα τῆς Σύρου, οἱ πλείοντες ¹, εἰς ὄνομα δ' αὐτοῦ συνήθιζον κατὰ τὸν πλοῦν νὰ ὀρίζωσι μερίδα τροφῆς, ἀγοραζομένης ἀντὶ ἀναλόγου ποσοῦ, δι' οὗ, τῆς γῆς ἐπιβαίνοντες, ἐθεράπευον τῶν ἐνδεῶν τὰς ἀνάγκας ².

Βραδύτερον οἱ ναυτικοὶ ἐθεώρουν προστάτην τῶν τὸν ἅγιον Νικόλαον ³, τὸν ὁποῖον διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐν Χιακῶ ἔγγράφῳ τοῦ τέλους τοῦ ΙΔ' αἰῶνος εὐρίσκομεν *θαλασσίτην* προσαγορευόμενον ⁴. Τέλος ὁ γράψας τὸν βίον

¹ Κλωνὸς Στεφάνου, "Ενθ' ἀν., 4,24 ἔξ.

² Ἀστερίου Ἀμασειᾶς, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Φωκᾶν (PG, 40,300-313). Ἀνδρέου Χαροφύλακος, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν ἁγίοις ἱερομάρτυρα Φωκᾶν (Anal. Boll., 30,289 ἔξ.). Ἐν τῷ τροπαρίῳ τοῦ ἁγίου Φωκᾶ χαρακτηρίζεται οὗτος ὡς «λιμὴν γαληνότατος πᾶσι γεγρονῶς θαλαττεύουσι» καὶ ὡς «βοηθῶν καθ' ἑκάστην τοῖς ἐν θαλάσῃ». Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀκρωτήριά τινα τῶν Κυκλάδων φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Φωκᾶ, ἐκ τοῦ ἄλλοτε ἐν αὐτοῖς ἰδρυμένου ναῖσκου τοῦ ἁγίου. Ν. Πολίτου, Ὁ ἅγιος Νικόλαος, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, 1, 95. Στ. Λυκούδη, Οἱ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους πάτρωνες τῶν ναυτικῶν μας (Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11 (1936), 418).

³ Σπ. Λάμπρου, "Ενθ' ἀν., 12,25 ἔξ. Ὡς ὀρθῶς παρατηρήθη ὑπὸ τοῦ Στ. Λυκούδη, ὁ ἅγιος Νικόλαος θεωρεῖται προστάτης τῶν θαλασσιῶν, διότι ἐορτάζεται ἐν ἡμέρᾳ, καθ' ἣν ἐπικρατεῖ δυσμενῆς καιρὸς διὰ τοὺς ναυτικούς.

⁴ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθυμήσεων, ἥτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογῆ πρώτη (Ν. Ἑλληνομν., 7,147). Ὁ ἅγιος Νικόλαος ἔχει τὸ ἐπίθετον *θαλασσίτης ἐν Πάρῳ* καὶ ἐν ἄλλαις νήσοις τῶν Κυκλάδων ἐν Καρπάθῳ καὶ Χίῳ, *θαλασσιῶν δ' ἐν Αἰγίνῃ*. Ν. Πολίτου, Ὁ ἅγιος Νικόλαος, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, 1,93. Στ. Λυκούδη, "Ενθ' ἀν., 419. Φ. Κουκουλέ, Ἁγίων ἐπίθετα, Ἡμερολ. Μεγάλ. Ἑλλ., 1931, 400. Ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ μελωδοῦ Ρωμανοῦ συνταχθέντι κοντακίῳ τοῦ ἁγίου Νικολάου φέρεται :

*Τοὺς μὲν ἐν θαλάσῃ
τοὺς δὲ ἐν τῇ γῇ γὰρ
οὐ διαλείπεις
σώζων ἑκάστοτε.*

Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου συνταχθέντι κοντακίῳ :

*Τὴν χάριν ταύτην ἰδίως
ὑπὲρ πάντας τοὺς ἁγίους
σοὶ δεδῶρηται Χριστός,
προστατεῦεν τῶν ἐν κινδύνοις.*

Εἶπε δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς Λέων, εἰς τὸν λόγον του εἰς τὸν θαυματουργὸν μέγαν Νικόλαον : «ποῖον γὰρ θαλάσσης πέλαγος ἀμέτοχον τῶν ἐκείνου καλῶν ;» Ν. Πολίτου, "Ενθ' ἀν., 1,98. Περί τοῦ ἁγίου Νικολάου εἶπε καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ὅτι : «τὰ κύματα καὶ τοὺς ἀνέμους κατευνάξει καὶ τοὺς ἐν θαλάσῃ συγκυκωμένους σώξει». Συνόδη Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, 431.

τοῦ ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα, πληροφοροεῖ, ὅτι οἱ ναυτικοὶ Λάκωνες τὸν ἐθεώρουν προστάτην αὐτῶν, φυσικὰ μετὰ τὸν Ι' αἰῶνα ¹.

² Ἄς προσθέσωμεν ὅτι οἱ ναυτικοὶ τότε, καὶ αὐτοὶ τὰς δεισιδαιμονίας των ἔχοντες, παρατήρουν ὠρισμένας ἡμέρας τῆς Ἑβδομάδος, ἃς ἐθεώρουν ἀποφράδας, μὴ ἀναλαμβάνοντες πλοῦν κατ' αὐτάς· ἦσαν δ' αὐταὶ ἡ Τρίτη καὶ ἡ Πέμπτη, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ Σάββατον, διότι κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἡμέραν ἐγένετο μνεία τῶν νεκρῶν καὶ ἐπομένως ἐθεωρεῖτο αὕτη νεκρώσιμος. Δὲν ἔπλεον ἐπ' ἴσης καὶ κατὰ τὴν Μ. Πέμπτην, διότι κατ' αὐτὴν ὁ Ἰούδας προέδωκε τὸν διδάσκαλον, καὶ κατὰ τὴν Μ. Παρασκευήν, διότι τότε ἐσταυρώθη ὁ Κύριος ³.

Τέλος, κατὰ πρόληψιν τὴν ὁποίαν ἀναφέρει μετὰ τὴν ἄλωσιν ὁ Παχώμιος Ρουσάνος καὶ ἦτις ἀσφαλῶς ἦτο καὶ Βυζαντινὴ, οἱ ναυτικοί, παραπλέοντες τὸ ἀκρωτήριο τῆς Τροίας, θρύψαντες ἐντὸς πινακίου ψωμὸν καὶ τυρὸν καὶ κρόμμυα, τὰ ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τὸν Παπᾶν καλούμενον, εὐχόμενοι ἵνα οὗτος τοὺς στείλῃ οὖριον καὶ αἴσιον ἄνεμον ⁴. Καὶ ὁ περιηγητὴς δὲ Robert de Dreux λέγει ὅτι, ὅταν ἔπλεε κατὰ τὸ 1669 εἰς τὴν Χίον, παρὰ τὴν Λέσβον, οἱ ναῦται ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν ἄρτον καὶ ἄλλα τροφίμα πρὸς κατάπαυσιν τῆς τρικυμίας. Καὶ ἐν Ἡπείρῳ, οἱ παραπλέοντες τὰ βουναὶ τῆς Χιμάρας, κατὰ τὸ τρικυμιῶδες ἀκρωτήριο Κάβο-Λιγγέτα, «ρίχνουν μιὰ χούφτα ἀλάτι καὶ λένε: νά, Λιγγέτα, τὸ ψωμὶ καὶ δὸς μας τὸ ταξίδι» ⁴.

¹ Σπ. Ἀάμπροου, Ὁ βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε (Ν. Ἑλληνομν., 3,220, 18 ἐξ.). Περὶ τῶν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους προστατῶν ἁγίων τῶν Ἑλλήνων ναυτιλλομένων, βλ. Στ. Λυκούδη, Οἱ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους πάτρωνες τῶν ναυτικῶν μας (Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11 (1936), 413 - 426).

² Σπ. Ἀάμπροου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,176,4 ἐξ.).

³ Σπ. Ἀάμπροου, Ἀνέκδοτος λόγος Παχωμίου τοῦ Ρουσάνου περὶ δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, 1,108.

⁴ Ἐπιθι Φ. Κουκούλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Α' ΙΙ, 276.

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ

- ἄβαρία 40
 ἄγγαρεῖαι 24
 (ἀ)γκοιλία 6
 ἄγκυραι 17
 ἄγκυροβόλιον 42
 ἄγριοχηνοπροθύμης, πλοῖον 10
 αἰφνία 33
 ἀκάτιν 24
 ἀλκωνοτίτιδες ἡμέραι 38
 ἀνακτίζειν 5
 ἀνταρεαί 16
 ἀντιναύλου δόσις 23
 ἀντλία, ἀντλον 8.9
 ἀπαλοταρεά, ἀπαλοταριά 37
 ἄρματα 12
 ἄρμενα 14,15
 ἄρμενίζειν 15
 ἄρμενιστής 25
 ἄρμενόπουλλα 14
 ἄρτεμωνες, ἄρτεμώνια 15
 ἀσάβουρρον πλοῖον 29
 ἀστάρια 6
 ἄστρον τῆς τραμουντάνας ἢ τραμουντάνας 30
 ἄστρον παρασημασίαι 26,30
 ἀσχέρες, ἀσχένια 17
 βασιλοπούλλια 39
 βαφή πλοίου 10
 βγιαῖ 37
 βελόνιον 26
 βιγλεοφόρος 25
 βοιάκιν 17
 βολιστικά σίδηρα 18
 βρεχάμενα 8
 βροῦλλα, βρουλλιά 15
 βρωῶμος 9
 βυρσάρια 11
 γαμπάρα 22
 γάστρα 8
 γιαλοπούλλια 39
 γιατόνι 7
 γκοιλία 6
 γοιάκι 17
 γομάριν, γόμος 29
 γοῖπος 20
 δεκάτη 24
 δευτερελάτης 26
 διαβατικόν 24
 διατόναιον, διατόνι 7
 διοιάκι 17
 δόλωνες 15
 δόρκων 20
 δόσις ἀντιναύλου 23
 ἐγγομον πλοῖον 29
 ἐγκοιλία 5,6
 ἐκβάλλειν 29
 ἐκβολή 40
 ἐκπετερνίζω 12
 ἐλάτης 26
 ἐλαύνω 29
 Ἐλένη 13
 ἐμβάλλειν 29
 ἐμπορευτικά σκάφη 19
 ἐνθήκη 29
 ἔξαμος 23
 ἐξαμώνω 23
 ἔξαριστιμός 12
 ἐξάστειρη, ἐξάστερον, ἐξίαστρον 30
 ἐπίτονος 3
 ἐπιτάλληνα 38
 ἐσχάρια 12
 εὐδία 9,37
 εὐοίαιον 9
 ἐφόκλια 24
 ζάλη 37
 ζυγά 23,24
 ζώσιμα, ζωστήρες 9,10
 θαλάσσια πλοῖα 19
 θαλάσσιμοι 25
 θαλασσινός, θαλασσίτης, ὁ ἅγιος Νικόλαος 44
 θαλάσσιοι μῦθοι 22
 θαλασσομάχοι 25
 θαλασθὲν καράβιον 40
 θρασικία, θρασικίας 34,35
 ἕβδης 9
 ἕλιγγες 38
 ἱμαντάρια 14
 ἰσάλιον, ἴσαλος 8
 ἰστός 12
 κάβος 42
 καθίζω 41
 κακοταρία 37
 καλαμουτή, καλαμωτάρει, καλαμωτή 18
 καλαφάται, καλαφατίζειν 10
 κάλλη παράσημα 10
 καλοταρία, καλοτάριν 37
 Καλοταρίτισσα, ἡ ἅγια Παρασκευὴ 37
 καλυβώνω 11
 κάλωσ 42

- καματηρὰ καράβια 19
 καμπάρα, καπάρα 22
 καννάβα, κανναβιά, καννάβια 15
 καπετάνος 26
 καράβια 19
 καραβίας 26
 καρaboκύρι(ο)s 27
 κάραβος 24
 κάρουα 14
 κάρουα, καρύδι 14
 καταρτία, κατάρτια 12
 κατάστρωμα 7
 κατεγογκισίας φόρος 5
 κατευόδια 42
 κατορδίνως 23
 κάτοχα 42
 κελευσιτής 25
 κεραία 13, 14
 κέρατα, κερατάρια 13, 14
 κλασματίζομαι 40
 κοιλιά, κοιλία 8
 κόλυμβος 9
 κομμερκιάριοι 24
 κόντρα χαβαλές 18
 κουέλλες 38
 κουμβάρα, κουμβάρια 21, 22
 κουμπάρα, κουμπάρια, κουμπάριον 21, 22
 κουρσάροι 41
 κούτσα 9
 κοῦφα δοχεῖα 23
 κραββάτιον, κράββατος, κρεββάτη 11
 κριτάδες τῆς τζαΐνας 40
 κτίζειν 5
 κυβερνήτης, κύβερνος 26
 λάμνω 29
 μαγαρικά δοχεῖα 23
 μανικέλιον 7
 μαντάρι 14
 μετρητικόν 24
 μόδιοι θαλάσσιοι 22
 μπαμπάδες 7
 μπούσουλας 26
 μυξός, μυφξός 9
 νάβα 21
 νάλια 8
 ναύκληρος, ναύκληρος 27
 ναυπηγός 4
 ναῦται 25
 νοτάριοι τοῦ σεκρέτου τῆς θαλάσσης 23
 ξάρι 16
 ξύλα 19
 ξυλοκεραῖα 13
 ξυλοκουμβάρα, ξυλοκουμπάρι 21, 22
 ξυλοφάγοι, ὁ Καρηγεὺς καὶ ὁ Μαλέας
 19, 20
 οἶακες, οἰάκια 17
 ὀλάδες 19
 ὀνόματα πλοίων 10
 ὀρμισαί 42
 ὀθρανία 13
 παλαμάρια 42
 παντόμορφοι 11
 Παπᾶς 45
 παραθαλασσίτης 23
 παραπέτι 18
 παράσημα κάλλι 10
 παρασημασίαι τῶν ἄστρων 26, 30
 παρασκάριον, παρασκαρμος 25
 Παχινοτής, ὁ Ὀκτώβριος, ὁ Νοέμβριος
 ἢ ὁ Δεκέμβριος 34
 παχνίται 34
 πείσματα 15
 πενέξης 26
 Πεντηκοντάριοι 34
 περ(ι)γιαλίτες 39
 περιτόναιον 7
 περιτόνον 7
 πιλότος 26
 πινά 25
 πίρος 9
 πίσσαι 22
 πλεούσα, πλείουσα, πλέτσα 8
 πλευρά 5
 πλοῖα θαλάσσια καὶ ποτάμια 19
 πλοιαφεία 29
 πλώμα 18, 19
 πλώρη 11
 πλωρίτης 25
 ποδοστάματα, ποδοστήματα 5
 ποδότας 26
 ποντίζομαι 40
 ποτάμια πλοῖα 19
 πούλια 30
 πουλλιοῦ ἡμέρες 39
 πραγματευτικὰ σκάφη 19
 πρόβατα, προβατάκια 37, 38
 προβατᾶζω 38
 Προδρομίται 34
 πρότονα, πρότονος 3, 16
 πρύμνα, πρύμνη 11
 πρῶρατεῦ 25
 πρῶρατής, πρῶρεύς 25
 πρῶρη 11
 πρωτελάτης 26
 πρωτοκάρβος 26
 πτέρνα 12
 πυρσοί 35
 ρῆκται 34, 35
 ρίψιμον 40
 σαβούρα 29
 σαβουρᾶτον ἢ σάβουρρον πλοῖον 29
 σάγιον 15
 σαγολαίφα, σαγολαίφιον 21
 σακολαίβα, σακολαίβι 15, 21
 σάλιο 8
 σανδάλια 20
 σέκρετον τῆς θαλάσσης 23
 σεντίνα 9

- σίδερα, σίδηρα* 17,18
σιδεροβόλι, σιδηροβόλια, σιεροούλι 18
σίλφαι 24
σίφων 38
σκάλα 42
σκαλμός, σκάλμος, σκαρμός 7
σκαλώνω 42
σκαρίον 12
σκάφη 20
σκλη(η)ρία 37
σκότες 16
σπάργα, σπαρτία, σπαρτίνας 15
στάθμη 4,5
στάμαν, στάμο 6
σταμενάρια, σταμνάρια, στημονάρια 5-7
σταυίνες 5,6
στάφνη 4
στείρα 5
στραβά, στραβόξυλα 5
στρατεύεσθαι τὰ νέφη 32
στρογγύλα πλοῖα 19
στρόπος 7
στροφωτήρ 7
σχοινία 15
σχοινοθήκη 11
σωρευτής (ἀστήρ) 31
τάβλωσις 23,24
ταξίδιον 29
τεμώνιν, τημώνιν 17
τζαΐνας κριτάδες 40
τόνος 16
τράπεζα 12
τραμουντάνας ἢ τρεμουντάνας ἄστρον 30
τριάρμενα 22
τρικυμία 37
τρόπι, τρόπις 5
τροπωτήρ, τροπωτούρα, τρουπουτήρα,
τροπωτήρα 7
τσακίζομαι 40
τσακολαίφα 21
τσίκνα 37
τσικνιάζω 37
τσοῦρμο 25,27
ὑπέρονον 7
ὑποζώματα 9
ὑπότονον 7
φαλάγγια 12
φανοί 35,36
φάροι 35-37
φιγούρα 11
φλόκοι 15
φουῦκται 22
φουρτούνα 37
χαβαλές κόντρα 18
χηνίσκος 11
ψαροπούλλια 39
amentus 14
barca de parascalmo 25
bussola 26
car 14
carium 14
ciurma 25,27
claves 17
cubár 21,22
feu St-Elm 13
gabara 22
gubernaculum 17
mergus merganser L 33
moutons 38
pedot(i)o 26
penese 26
pillotus 26
piloto 26
prodano 16
segestrum 40
stamanera 6
stamini 6
stella tramontana 30
Täubchen 38
temo 17
tramontana stella 30

Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ